

2000

IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP

Szerkeszti: Bojtár Endre, Herner János, Horváth Iván, Kovács János Máttyás, Margócsy István, Szilágyi Ákos, Török András.
Főmunkatárs: Lengyel László. Olvasószerkesztő: Barabás András.

*»az eunuchok az összes főminisztert meztelenre
vetkőztethették és kidobhatták«*

FU-CSENJÜAN

»én vagyok a szombat«

MARTIN BUBER

»Álmomban filozófus vagyok«

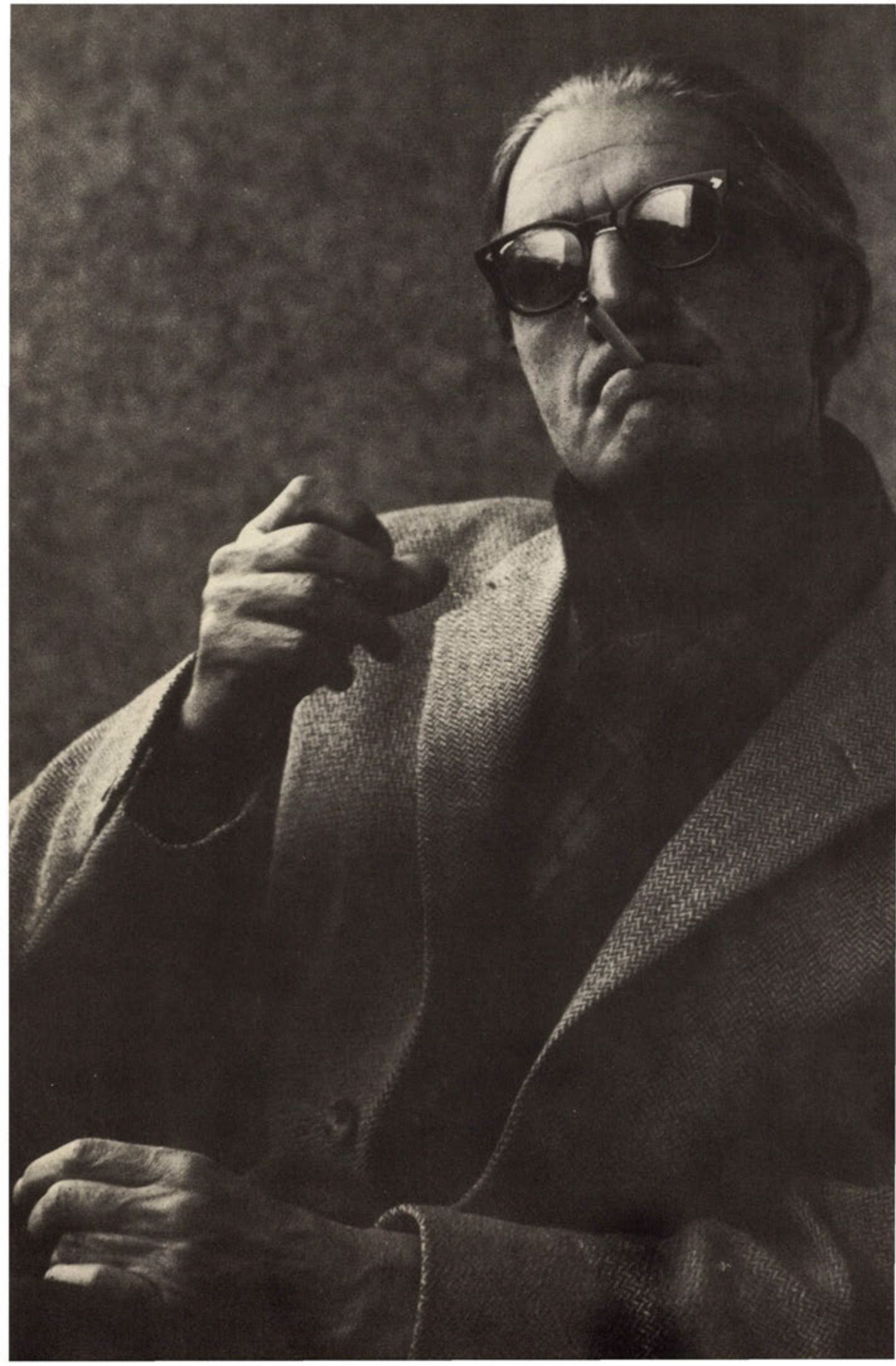
TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

Mcmxciii Január

Szerkesztőségi órák: csütörtökön délután kettőtől négyig a New York kávéház karzatán.

ÁRA NEGYVENKILENC FORINT

Mcmxciii Január

ÖTÖDIK ÉVFOLYAM ELSŐ SZÁM

Ottlik Géza Buda 3

Ezredvégi beszélgetés Fehér Mártával 13

Fu Csenjüan Folytonosság a kínai politikai hagyományban 18

Nádasdy Ádám *Tűnődni* 25

Martin Buber Haszid történetek 26

Balla Zsófia *Versek* 35

Zilahy Péter *Versek* 38

Paul Verlaine *Utóhang* 40

Kertész Imre A baleset 43

Sziget – Kerényi Károly levelezéséből (2. rész) 47

Karátson Gábor Őszi minta 61

Világ vízlépcsői, egyesüljete! 62

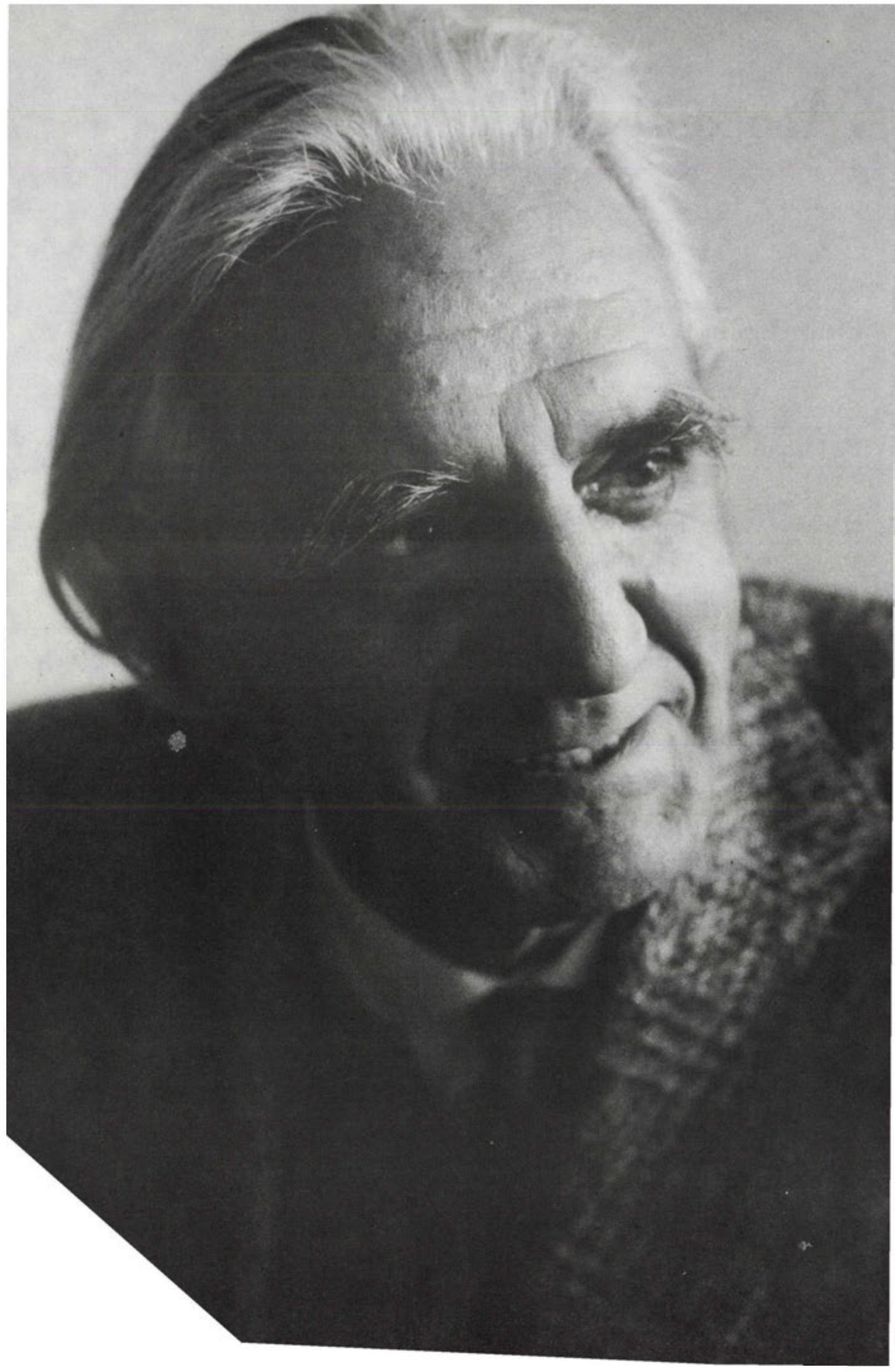
E számunkat OTTLIK GÉZÁRÓL készült fényképekkel illusztráltuk. (A borító hátoldalán és a 64. oldalon Koffán Károly, a 2., 31., 34., 59. oldalon Dormán Károly felvételei.)

2000 IRODALMI ÉS TÁRSADALMI HAVI LAP. A 2000 EGYESÜLET FOLYÓIRATA. FELELŐS SZERKESZTŐ: HORVÁTH IVÁN. GAZDASÁGI VEZETŐ: ERÉNYI ÁGNES. SZERKESZTŐSÉGI TITKÁR: SARGINA LUDMILA. A 2000 EGYESÜLET ELNÖKE: RUTTNER GYÖRGY. LEVÉLCÍM: 1117 BUDAPEST, KARINTHY FRIGYES ÚT 11. TELEFON: 182-1291.

KIADJA A HETI VILÁGGAZDASÁG RT. FELELŐS KIADÓ: SZAUER PÉTER ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓ. CÍM: BUDAPEST XIII. VÁG UTCA 13. TELEFON: 140-9950. TERJESZTI A MAGYAR POSTA. ELŐFIZETHETŐ BÁRMELY POSTAHIVATALBAN, VALAMINT A HÍRLAPELŐ-FIZETÉSI ÉS LAPELLÁTÁSI IRODÁBAN (HELIR), BUDAPEST XIII. LEHEL ÚT 10/A ALATT KÖZVETLENÜL, POSTAUTALVÁNYON VAGY ÁTUTALÁSSAL A HELIR POSTABANK RT. 219-98 636, 021-02 799 PÉNZFORGALMI JELZŐSZÁMRA. ELŐFIZETÉSI DÍJ EGY ÉVRE 490 FT, FÉL ÉVRE 245 FT, NEGYED ÉVRE 147 FT. A SZEDÉS A HVG PRESS KFT FÉNYSZEDŐ RENDSZERÉN KÉSZÜLT, GOUDY OLD FACE, NICHOLAS COCHIN ÉS WALBAUM BETŰKKEL. ELEKTRONIKUS TÖRDELÉS: FENYVESI LÁSZLÓ. SZEDTE: MACHAN ESZTER. NYOMTA A LAJOSMIZSEI HÍRLAPNYOMDA. FELELŐS VEZETŐ: ABLAKA ISTVÁN.

ISSN 0864-800X. RÉGEBBI SZÁMAINK KORLÁTOZOTT MENNYISÉGBEN KAPHATÓK A KIADÓBAN.

TÁMOGATÓINK: A MŰVELŐDÉSI ÉS KÖZOKTATÁSI MINISZTERIUM, A SOROS ALAPÍTVÁNY, A JÓZSEF ATTILA ALAPÍTVÁNY, AZ IPARBANK RT ÉS A HUNGEXPO RT.

Ottlik Géza: Buda

[H A Z A M E N N I]

Ki tudja, mire ismert rá Szeredy, mikor először lépett a napfényes városnak ebbe a mélyen árnyékos, mindig hűs utcájába: Pécsre, Brassóra, Kolozsvárra, vagy ahova a háború ide-oda vetette? A gyerekkora csupa dombra kapaszkodó svábhegyi utcáira? Budán, a Várba felmenő Albrecht úton Hilbert Kornél nagybátyjának volt négyemeletes szép bérpalotája, ahova Lexi vásárnaponként járt kimenőre. Nekem néhány házzal lejjebb a muzsikus barátom lakott, és ismerte az ember az út éles szerpentinjét jóval feljebb is. Ámde ami miatt én elfogadtam, és kora reggeli utcámnak használni tudtam Szeredy Dani (varázslatos) genovai utcáját, abban nem sok külső hasonlatosság lelhető. Egyszerűen – pofonegyszerűen – az első pillantásra én a Fehérvári út 15/B-re ismertem rá.

Mi a hídtól indultunk, a térről, ahol javában épül a fürdőszálloda a meredek, sziklás hegyoldal lejtőjén, a helyi érdekű villamos hosszú vonatjai nagy körben kanyarodnak vissza itteni végállomásukon, lent a széles folyó, nagy víz, itt kis révhajókikötőkkel, de túloldalt, a Vámház és a zöldségpiac alatt már tekintélyes kofahajókkal. Összekötő vasúti híd, Csepel, emitt a természetes gőzösök lehajtják kéményeiket, amott a Feketelen-tó ...Ej, Bébé, csak nem akar a Lágymányosod a Földközi-tengerrel vetélkedni?

Nem, nem. Tudom ugyan jól, hogy a nagy kék vizet ez nem sértené, mert ő is jól tudja, hogy a kicsi tó nagy nádasában Halász Petárral wigwamokat és titkos járatokat építettünk, jó tengeri rablók, igaz mediterrán kincseinknek. Azonban – mondom – nem a két utca bárminemű földrajzi hasonlatossága volt, amire ráismerhetett az ember. A kelő vagy a lemenő nap órájában a Fehérvári úton a négy- és ötemeletes házak falán is úgy kúszik le vagy föl az árnyék, hogy a legfelső ablakosok fölött egy világos sáv marad alkonyatkor, vagy támad hajnalban: vegyük úgy, hogy – a maga módján – varázslatosan felragyog.

Vegyük úgy – mert amire ráismersz, az a varázslat. Szeredy hazatalált itt. Miután a béke is ide-oda vetette őt Európában, D. P., hontalan útlevéllal, Genova befogadta. Szerinte az volt a titka az olasz városnak, hogy ő rögtön, ahogy betette ide a lábát, befogadta, és Genova simán folytatta ezt a befogadást vele. Nekem a Fehérvári úti ebédlőablakomhoz kellett Dani utcája. Mikor iskolába kezdtem járni, olyan korán reggeliztünk mindig, hogy a nap még fel sem kelt. Ez így volt januárban, februárban, aztán március közepén egyszer csak látom, hogy kisütött. Az ebédlőablak kopár tűzfalakra, bolthajtásokra nézett. Legfőleg, a tetők alatt a napfénynek egy keskeny sávja volt csupán, ami megjelent. De a kelő napnak ez a kis csíkja nyomatékot kapott, párkánykoszorú nélkül is felragyogó varázslat volt. (Lehetett inni szomjasan.)

Le kell majd festeni, és benne lesz a 15/B-beli lakásunk, s abban benne van az egész gyerekkorom. Ehhez igazán nem kell nekem semmi más, mint ecset, festék, vászon. Egy világos csík a tetők alatt. (Élethez kell segítség, nők, anya, Júlia, élni azonban nem szükséges, festeni igen, gondoltam. Festeni lehet a nők nélkül, gondoltam. Rosszul gondoltam. Nem lehetett.)

Emlékszem, ősszel megfigyeltem, hogy október közepe táján kelt fel reggeli közben a nap, aztán már lámpavilágnál reggeliztünk egészen március közepéig, amíg újra meg nem jelent az ebédlő ablakában ez a tavalyi varázscsík. Sokáig nem hagyta magát lefesteni. Akkor gondoltam, Júlia is kell bele.

Az iskolába járás reggeli része, felkelni, mosdani, öltözni, nem volt nekem való. (Visszadőltem, és azonnal mélyen aludtam tovább.) Júlia kitalálta, hogy lehet engem egyáltalán felébreszteni. Fokozódó mozi zenével: halkán kezdte, dallamos keringővel: – „Szerelmes pár sétálgat” – olasz operanyitány: – „Már száguld velük a vonat” – s végül lovassági induló: „Huszárroham a vásznon”. Vagy: „Dübörgő összeütközés a viadukton”.

Az előszobából balra nyíló első szoba volt az övé. A zongora a „szalonban”, a nagy második szobában volt. Én a harmadikban, anyámmal, a hálószobájában aludtam – akkor még. Jó kis díványomon. Júlia a

A kéziratban fennmaradt regényt, amelyből a részletet közöljük, az 1993-as könyvhétre jelenteti meg az Európa Könyvkiadó.

kedvemért felkelt, éppoly halálálmosan, mint én, rágyújtott egy Memphisre, és átjött a szalonba, hogy engem felzongorázzon (az égő cigarettáját lógatva a szájában). Ráadásul ehhez a tündéri mozizongorista-paródiájához majdnem mindennap kitalált valami újat.

Akkor végezte a Zeneakadémiát. Anyám, Éva, jóval idősebb volt nála. Szerették egymást, soha ellentétet nem támadt köztük: s ugyanekkor ennél a két jó testvérnél jobban különbözni egymástól nehezen lehetett volna.

Anyámmal minden unalmas volt. (Jó, kellett a segítsége az élethez, igaz. De aztán a sok mindenféle kívánságának nemigen fogadtam szót. Amivel igazán törődtem, az a saját mulatságom volt. És ezt, mint erőszakos apró vadbarom, nem hagytam elrontani. Lehetőleg senkitől. Anyámnak néha mégis, egyedül neki, engedtem. A mulatságom rovására; fene tudja, miért. S ez mindig unalmas volt. Végül nem bántam, annyi baj legyen, de szót fogadni nem volt érdekes, hiába.)

Júlia, attól kezdve, hogy a születésemkor verset írt (Istenhez, értem), mindvégig, ahogy növekedtem, azzal az eldöntött szeretettel nézett – és bánt velem –, mint akinek öröm és boldogság, hogy vagyok. (Igaz, ennek a fele az ő saját mulatsága volt: azonban tudta, később ki-kicsúfolta vele önmagát. És más is, Terka néni is éppúgy kényeztetett.) Felejtjük el a kényeztetéseket, amiben anyám úgysem vett részt (egy szikrát sem, sőt), radfirozzuk ki a képből, akkor marad, ami nekem döntő: Júliával minden érdekes volt.

Ahová vitt, Operába, moziba, Lenke nénénkhez, fűvészkertbe; amit hozott, képes újságot, cukrászdából „krokanbuss”-t; karácsonyra gumibetűs gyereknyomdácskát, egy 1920-as német Kandinsky-könyvet – (még megvan, honnan a csudából szerezte?) –; amit beszélt, és ahogy mondta; a hangja, amit rögtön megalált Halász Petárral, Szabó Ferikével (Ferike rendszerint nálunk szállt meg, ha feljött Kecskemétről az ünnepekre, s Júlia rögtön bevonta a mikulási színelőadásunkba); legérdekesebb a szobája volt.

Éjszaka sokáig égett benne a villany. Egyszer-kétszer átengedte pár napra az idős kecskeméti Matild nénénknek, és átköltözött a szalon nagy, széles ottománjára, ami külön mulatság volt az embernek; a szalonban aludni, érdekes, sőt merész, modern dolog megint, Júlia részéről; ezek hát rendkívüli napok lettek.

A szobájának nem a bútorain múlt, hanem Júlia holmija tette, s ahogy belakta vele – irgalmatlanul –, hogy ami másnak pusztán rendetlenség lenne, az nála egy nagyobb rend égi geometriája volt. A kettős, ikerkönyvszekrény egyik ajtaja mindig nyitva állt, az íróasztal (apámé, kinek a halála után, '13–14 telén költöztek ide – mármint velem), a rézóra csengő hangon ütötte a feleket és negyedeket is (már nem üti, de még megvan), itatóstapper, levélmérleg (már nincsenek meg), s az egyik mahagónitámlás ágy volt itt. A másik a hálószobánkban; anyám aludt benne; kivéve, ha beteg voltam, mert akkor én; s ő a díványomon. Himlő, mumpsz, nátha, gyomorrontás, mind jól jött az embernek: kiolvastam a Dörmögő Dörmötört, később Huckleberry Finnt, Don Quijotét, Szabó Ferike rajzolt velem, odaültek a nagy ágy szélére, Júlia is, Halász Petár is, anyám egyszer prizniccel jelent meg, mert felment a lázam. Hagyjam? Ne hagyjam? „Jéghideg! Ettől csak rosszabb lesz...” – „Ne okoskodj, kisfiam!”

Hideg, nem hideg, majd meglátom, hogy utána mennyivel jobb lesz. Ha „kisfiam”, akkor az volt, hogy megint engednem kell anyám (unalmas) kívánságának. Ez a harmadik, délnyugatra néző szoba az övé volt. De ugyanakkor ősidők óta az enyém is: mióta az eszemet tudom, ebben voltam otthon (amíg '21–22-ben meg nem kaptam Júlia szobáját, önállóan). Innen, a sarokszobánkból nyílt az ebédlő, az északkeletre néző ablakával, amelybe bele kellett festenem valami módon Júliát. Valami módon a lényét (ugye). Mégpedig oly módon, hogy benne legyen: kora reggel elmenni (iskolába), és délutánonként, esténként hazajönni (bárhonnan) volt hová az embernek. Ez belerajzolja térképedbe a 15/B (mondjuk:) égi geográfiáját.

A nagy sarokszobánkban én jól megfértem anyámmal. Ő is jól megférte velem – még nálam jobban is, miként később az Egyetem téren, barátnője panziójában kitűnt. Júlia itt csinálta mindig a karácsonyfát, a meglepetés ajándékokkal, és itt ültek a néző vendégek a színelőadásunknál, a színpad az ebédlő kitárt dupla ajtaja volt. Jegyeket a játéknymóddal gyártottunk, és nagy sikerem lett a szintén Júliától kapott „A Kis Bűvész” dobozom mutatványaival. Itt volt minden holmim, könyvek, irkák, kincsek az egyik nagy fiókban, ruha, cipő anyám szekrényében, csak a szerszámaimat tartottam kint az előszobaszekrényben meg a régi játékszereket. Sokáig megőriztem a java részét, a kiöregedett, megkopott bársonymackóm pedig bent, a díványomon ült napközben, mert éjjel még mindig vele aludtam. Anyám kinevetett érte. Júlia soha. Valaha neve is volt, talán Zebulonnak hívtuk. A priznicvitában Júlia odahozta nekem a mackót, abban a hiszemben, hogy szeretem. Inkább arról volt szó, hogy a díványomon jól, lazán tudtam feküdni vele: jobb kezemmel a párnám alatt, ballal átkarolva Zebulont, teljesen elengedtem magam, és fellazulva, szinte azonnal el tudtam mindig aludni. Anyám már rég kidobta volna az elavult játékszert, de észre-

vette, hogy amikor lefekvés előtt még túl eleven vagyok, felélénkültem a vendégektől, Viktor bátyámmal például néha sokáig ott maradtam kettesben a vacsoraasztalnál, vagy felizgatott valami már előbb, mint egyszer a házmesterné fenyegetései a liftben, ahogy kioktatott és felelősségre vont olyasmért, amiről nem tehettem – tudtam, hogy ártatlan vagyok, de nem tudtam, hogy az egyébként nyájas, sőt mézesmázos asszonynak ilyen durva hangja is van –, vagy amikor akár csupán attól voltam teljesen éber, hogy feltétlenül folytatni akartam a megkezdett rajzomat vagy olvasmányomat, lefekvés helyett, a mackómmal akkor is rögtön elaludtam. A jó diványomon: azonban betegen, anyám nagy ágyában másképp esett a fekvés és másképp az elalvás az embernek. Kellott a fenének Zebulon.

A langyos vizes priznic nekem jéghideg volt. Anyám felültetett, rátekerte a meztelen, forró, tüzelő mellemre, jujjuj, jujjuj! – intett Júliának, hogy nem kell a mackó, adja a Billroth-batisztot – azt is rám tekerte duplán, triplán, s becsomagolva visszafektetett. Nem bántam, csupa láz volt a fejem, az egész testem, úgysem tudtam se olvasni, se rajzolni, még enni vagy inni is alig: ez rossz betegség volt kivételesen, semmi multságom nem volt belőle eddig. Aludtam, felébredtem – pár óra múlva hasonlíthatatlanul jobban éreztem magam. Estére kaptam friss priznicet, lement a magas lázam, azért még jujj-de-hideg volt, anyám nagyon megkönnyebbült, én meg eltúloztam neki a jujjuj-t, hogy megnevettessem. Hát jól van, örül, hogy igaza lett a prizniccel, okos kiskutyám (másnapra már vissza is alakult velem jó betegségre a rossz). Nem tudtam, hogy apám tüdőgyulladásban halt meg.

Nem tudtam azt sem, hogy anyámnak mit jelentett az elvesztése. Úgy rendezte, hogy ne tudjam. (Semmije sem maradt, feladta lakásukat a Lovas úton, találta ezt az olcsóbbat, a szülőháza Kecskeméten már nem volt meg. Semmije sem maradt, csak egy másfél éves porontya, személyemben. „Kis motollám”-nak hívták, kis futkosó fiamnak. Fityfenét érhettem neki az ura helyett, de ha a gyászát, szomorúságát engedni közénk férközni, akkor még annyit se – mit ér egy elszomorított kis motolla.) Júliának, ha mesélt apám-ról (rajongó imádattal, de nekem semmitmondó közhelyeket), sokszor könnybe lábadt a szeme. Évának soha. Júlia a temetőbe mindig kivitte apám sírjához a kisiát (személyemben). Éva nem mindig. S ha magával vitt, a virágokat locsoltuk, a kőurnába frisseket ültetett, perelt a kertésszel, engem nagyon bántott, hogy sértő hangon, de végül megalkudtak, a legnagyobb barátságban, megkönnyebbülésemre. Már eltelt nyolctíz év ura halála óta, már beletörődött, a sebek behegednek. Gondolta az ember. (Nem hegednek be.)

Az ebédlő nagy masszív tálalószekrényén, egy (sosem használt) szamovár mögött állt egy óriási tengeri kagyló. Ha az ember füléhez tette, zúgás hallatszott benne, egészen tisztán. Tengerzúgás volt, ami megőrződött benne. Ezt senki nem vitatta. Kivittük hát Halász Péterrel egyszer a wigwamunkba, a nádasba. Ott is hallatszott jól a tenger zúgása. Pár nap múlva én mégis visszavittem. Volt egy érzésem, hogy anyám ezt félti. A szamovárt nem bánta: teát főztünk benne Petárral, és elrontottuk: leszidott, ej, haszontalanok, nevetett a kétségbeesésünkön, nekem még annyit sem mondott, hogy „Kisfiam, kisfiam!” – vagy hogy odaad a csamangónak, az majd elvisz – (nem firtattam a csamangót, ahogy a motolláról sem tudtam, mi lehet, ezek az ő kecskeméti szavai voltak, s nincs mit kérdezgetni róluk, hanem meg kell jegyezni az embernek, a többivel együtt, aztán majd fokról fokra kitudódik, melyik mi. A motolláról egyelőre biztos volt, hogy jóban vagyunk, a csamangóról, hogy inkább rosszban. Ha majd megisméltődnek más mondatokban, apránként megtanulod a jelentésüket, végül az ő egész anyanyelvét: mondhatom igazán úgy, hogy megtanulom saját anyanyelvemnek anyámyelvét.)

Az óriás kagyló révén megtanultam a „lom” szót. Mikor anyám meglátta, hogy hozom éppen vissza valahonnan, döbbenetesen meredt rám. Végül csak annyit tudott mondani, lekottázhatatlan hangon:

– Édes kisfiam...

Elfordította a fejét. Láttam, hogy kicsordul egy könnycsepp a szeméből. Soha őt sírni nem láttam, se senki. Jól megijedtem.

„Én csak... mi csak... – dadogtam. – Nézd, nem lett semmi baja...” – Nem hát; a kagylót, azt hiszem, kalapáccsal sem lehetett volna összetörni.

Nagyon régen, most már nagyon-nagyon régen, Dalmáciában voltak együtt, és egy spalatói öreg halász barátjától kapták búcsúajándékkul. Most ezt vigyük haza? – kérdezte Éva apámtól. – „Vigyük. Én majd valahogy becsomagolom...” – Kibékültek. Hazahozták. Ezt mind Júlia tudta. Én nem.

Visszaraktam a kagylót, túlzott vigyázatossággal, a helyére. „Ne haragudj, drágám! Sosem mondtad, hogy ez ilyen értékes. Csak tegnapelőtt vittük el...” Anyám kirázta a könnycseppet a szeméből, felnézett, furcsán elmosolyodott:

– Észre se vettem, hogy elvittétek.

„Észre se vettem” – mondta még egyszer, csak magamagának, mint aki meghökkent ezen.

Látszott, hogy már nem bánja az egészszet, és nem haragszik rám. Szálljunk le a témáról. Ettől csak annál nagyobb lett a lelkifurdalásom.

„Hát én nem tudtam – kezdtem előlről –, nézd, édes jó Kutyuskám – (vagy „Anyóka”, „Cicuska”, vagy „Kiskutyám”, ami éppen divatban volt a sokféle megszólítása közül, a cserélgetődő csacsi nevek közül, amiket ráaggattam). – Nézd, drágaságom, én nem tudtam, hogy ennek nagy értéke van...”

Rám nézett, és azt mondja, kurtán, komolyan:

„Nincs. Nincs semmi értéke. Lom.”

(Lom. A limlomot ismerted eddig, most hát megtanultad, Bébé, hogy az ikerszó kettévágva is használható: ugyanazt jelenti, csak keményebben. Lehet olyan keserű állapot és kegyetlen, hogy annak nevezhetsz egy óriási, rózsaszín torkú tengeri kagylót is, amelyből hallani lehet a Földközi-tenger zúgását.)

Tény: ahogy Júlia tudja a dolgokat, azok nem mindig úgy vannak. Ha én regényesen festem, ő festőien látja mindig a világot. (Talán édesapjától, az én nagyapámtól örököltük ezt a Napóra-hajlamot, csak a derű óráit számolni...) Tény, nem volt megbízható itt, amit Éváról mesélt, apám viselt dolgait is szeretete kiszínezni – hogy a kagyló kétes tengerismormolásáról ne beszéljünk. Tény azonban, megbízható tény, hogy nekem egy magyar szónak új (ezúttal nem kecskeméti, hanem spalatói) jelentésárnyalatával gazdagodott az anyanyelvem, vagyis itt csakugyan: anyámmalve.

A tüdőgyulladás hidegrázással és negyvenfokosra felszökő lázzal kezdődik, ami hat-nyolc nap múlva krízisszerűen lezuhan. Anyám prizniceit nem érdekelte a kórisme: akármi volt, ők levitték a lázamat normális hőmérsékletre, és engem vissza egy normális, jóra való betegség állapotába. Ahol nekem mindig érdekes, s valljuk meg: nagyszerű mulatság volt anyám mahagónitámlás ágyában feküdni. Hogy aztán ő tudott-e a díványomon rendesen aludni? Ezt soha egyikünk se kérdezte. (Tudott.) Hozzá nem értő, hülye kérdés. Ha nem tud, esze ágában sem lett volna átengedni nekem az ágyát. Nem úgy Júlia esetében. Vele már törődni kellett, mert Júlia akkor is átadta volna Matild néninek az ágyát, ha a szalon ottománján rossz, kényelmetlen fekvés esik az embernek. (Nem volt kényelmetlen a nagy ottomán. Tartozunk tisztázni, és szóvá tenni róla, hogy inkább ő volt a legjobb fekvőhely, akár napközben végigdőlni rajta, heverészni, hason fekve jókait olvasni, akár megágyazva aludni rajta.)

Egyszer télen az ottomán is, az én díványom is be volt zsúfolva az ebédlőbe, mert csak ide lehetett beállítani egy vaskályhát. Ideiglenesen; nem működött a központi fűtés. Mindenki bosszús volt, utáltuk a felfordulást. Bár én nem. (Érdekes volt megint, az iskolában is szénszünet, és fent volt éppen Szabó Józsi.) Egy nyári hónapban pedig anyám költözött be az ottománra, pár napig fekete szemüveget kapott, a szalon összes ablakát beredőnyözték, hogy teljes sötétségben legyen, szemgyulladás miatt. Bejár-kálhattam hozzá, csak sajnálni nem hagyta magát; nevetve leszidott; semmiség. S hogy ebben miért egy óbudai delejes asszony maguktól mozgó faliképei és tányérjai voltak érdekesek – és maradtak meg az emlékezetemben? Talán elolvastam mindig az újsághíreket róla, és elmeséltem bent anyámnak...

Bár valószínűbb, hogy Júlia vette meg mindig az Est-et, és ő mesélte el nekünk a csodatevő javas-asszony újabb dolgait. Anyám útszéli ócska svindlinek tartotta – félek, hogy az egész napisajtót se sokkal többre –, de ha már jóságból szórakoztatni akartuk vele, hát velünk nevetett ő is. Nem volt érzéke az ilyesmihez. Jellemző, hogy ha vele történt némi érdekesség itt, fekete szemüvegben ülni naphosszat a besötétített szalonban, ebből, Júlia esti újságjai révén, az óbudai médium szellemidéző vagy delejes tüneményeit jegyzed meg magadnak (ami persze mindenkinek érdekes akkor is, ha csalás – csak anyádnak nem).

Ide tartozna inkább a szalon kerek asztala a fotelekkel, ahol a sötétben üldögéltünk, Júlia cigarettapazarlásának világánál – anyám szinte gyerekes jókedve a fekete szemüveges szobafogságától –, és sok egyéb. Az ottomán nevű nagy heverő-pamlag később, Monostoron, az én ágyam lett. Róla is sok kihagyhatatlan dolgot hagyok ki. Az ebédlőben állt egy üvegszekrény. Szabó Józsi mindig hozott ajándékokat Kecskemétről. Karácsonyra egy jókora közönséges nyersdeszka ládikát, tele, már tudtuk, finom-jó kandírozott gyümölcsökkel. (A vasgyáruknak közeli szomszédja volt a konzervgyár.) A szénszünet alatti ittlétekor az ebédlő üvegszekrénye el volt tolvaj az (idegen) vaskályha mellől, s a kiürített felső polcára én befektettem a nagy, többliteres, náddal befont palackot, amiben a bort hozta. Biztosan vicces akartam lenni, meg jelezni, hogy biz' ezt már kiittuk, üres. A vicceinket, egymás humorát Júliával remekül értettük; Éva nem mindig az enyém. De most lehetett ebben a „mit keres a csizma az asztalon”-ban csúfolódás is az ebédlőnknek eme (még ismeretlen háborús szénhiány okozta) teljes felfordulása fölött. A vesszőfonatos-huzatos nagy üveg, már lát-

tam illet, de nem tudtam, hogy hívják, annyira nem volt vitrinbe való kiállítási tárgy, hogy most ő is nagyot nevetett rajtam. Sikerem volt nála. (Felderült minden borús ég.) Odszólt Terka néninek:

„El ne felejtjük holnap visszaadni Józsinak a demizson.”

Demizson. (Tehát demizson. Kész, Kutyinkó.) Találkoztam demizsonnal azóta egynéhányszor, volt nekünk kettő is Mártával (Monostoron mindenünk volt), de a szó a 15/B-ből származott. Szabó Józsi, szénszűnet. Félig kirámolt üvegszekrény, felforgatott ebédlő. Tudni kell a szóhoz még egy körülményt: ugyanis ha nevetett, Éva komoly arcából a világ legédesebb arca lett. Amilyen édes ő nem is volt. Talán csak velem. Olykor. Nem mindig. De elégszer, hogy lássam, ez egy másik személy. Éva nem ilyen volt. Tudtam, hogy Éva milyen, már ismertem jól. De a másik személyt szintén, és eldől, hogy az is létezik. Emiatt kellett ennek a másikkal (logikusan) külön nevet, neveket adnom: Kiskutya, Eulália, Mackó Muki, Pindurka, Kicsike – akármilyen, légből kapott picinyezést, hülyülést, inkább magas volt, nem kicsi –, pusztán megkülönböztetésül.

A „demizson” szóban így hát menthetetlenül benne maradt talán örökre, sokáig, egy csipetnyi a mosolya édességéből. (Az okos kiskutyának.) Tudott ilyen anyanyelven túli új szavakat, Roló. Esslingeni. Resti. Pizsama. – Cegléd. Átszállás. Csak egy óra múlva lesz csatlakozás. „Hát majd beülünk a restibe, Bébé.” (Beültünk. Rendelt egy zóna-székelygulyást, nekem kaszinótojást és kispörköltet. „Igen? Friss csapolásuk van? Jó, hozzon egy pohár világost, a fiamnak pedig egy pikolót.”) – Pizsama. Vidám, jó új dolog, francia, angol, vegyem csak fel, ki alszik ma már hálóingben? (Ó! Még sokáig. Csak engem modernizált.)

Pikk a vadászt megölé. Három káró. Rekontra. A legtöbb új szó a bridzskibiceléséből származott. Még apám életében, a tarokktársaságuk áttért a bridzsre. Aztán, fokozatosan, anyám egész baráti köre. Júlia is jó játékos volt, de Éva briliáns. Ehhez volt érzéke. (Nem úgy, mint a szellemidézéshez.) Eredeti, váratlan ötletei voltak felvevőként, de a szívós, utolsó leheletéig harcoló gyilkos ellenjátéka volt, ami igazán jellemzi a nagy játékos (mondják). Gyakran rendezett bridzspartikat (s talán ezek jellemezték igazán a 15/B-t – a szalont, ebédlőt, sőt Júlia szobáját is, mert két, három, még négy asztalon is játszottak sokszor), hogy viszonyozza a tömérdék meghívást, nagy bridzsvacsorákat, amikre engem is elvitt, ha a háziaknak volt fiú- vagy leánygyermekük – vagy akkor is, ha nem volt (s én szabadon, kedvemre indulhattam felfedezőutakra a gazdag népek nagy lakásában, házukban, villájukban).

Anyám baráti köreiben a társasélet egyre jobban átalakult bridzsszűjetelekké. Annak is hamar híre ment, hogy milyen kitűnő játékos. Amit róla nemigen képzelt volna senki –, már csak azért sem, mert a bridzsjátéktechnika éles, gyors gondolkodása, vaslogikája nehezen illik egy bájos, szép asszonyhoz, aminek a társaságban eddigél Évát ismerték.

Én csak hallomásból, másoktól értesültem anyám híres szépségéről, és elhittem, örömmel, természetesen. Tudtam látni lányok, asszonyok szépségét másokban, benne nem. Mondjam meg, nekem szép volt-e? Nem. Csúnya volt? Nem. Hát? Olyan volt, amilyen, de ahogy Szeredy Dani genovai utcája, pontosan olyan.

[(Úgy tudom, hogy ő szoptatott, még a Lovas úton, arra nem emlékeztem. De biztos, hogy meg kellett ismernem, s igaz, nem az arcát, hanem a bőre, haja, hangja puhaságát, szagát, ízét, a teljes milyenségét, és jól megjegyeztem, hogy össze ne tévesszem senki mással, neki pedig ezért kellett pontosan olyannak lenni, és másnap is pontosan olyannak, amilyen.)]

A róla való képemnek talán a pólyában-bölcsőben készült alaprajzában nem volt benne, tökéletesen közömbös volt, hogy jó bridzsjátékos-e, s hogy szép-e vagy nem szép – a világnak. Benne volt, hogy nekem micsoda. A barlangrajzok mélyen bevéssett vonalaival benne volt, hogy nekem szükséges és elégséges, hogy enyém.

Ennyi végleges benne is maradt.

[(Festeni szükséges, és nem kell hozzá a nők segítsége, mint az élethez. Gondoltam. Tévedtem. A 15/B-hez kellett. Nekem nyilvánvaló volt, hogy Júlia kell a képhez. Tévedtem. Ki képzelte volna? Éva kellett.)]

Hogy Éva miért nem ment soha férjhez, ezt talán ő maga sem tudta volna megmondani. Miattam? Nem. (Ezt meg tudta mondani.) Lett volna kérője, nem egy olyan, aki nekem is tetszett. („Engem odaadhattál volna a csamangónak”, mondtam egyszer, harminc év múlva. Nevetett, rázta a fejét.) Annyi tény, hogy az udvarlót, kériit mind átrendezte bridzspartnereknek. Jó barátoknak. Mindenki, régiek, újak, öregek, ifjak, mindenki szerette Évát, ő azonban, az én szememben sokszor igazságtalanul, kiválogatta, és végül el is ejtette közülük, aki nem tetszett neki igazán. Így az én legjobb barátom, Halász Péter se tetszett neki igazán.

Petárt Júlia is kedvelte, mindenki hamar megszerette. Petár olyan volt. Éva (talán éppen ezért?) bizal-

matlanul nézte. S egyszer, tőle váratlanul csúnya módon nyilvánult meg az ok nélküli, igazságtalan ellen-szenve íranta.

Volt egy állandó szerdai bridzspartija, négyesben, a társaságuk legerősebb játékosaival. Szerettem beül-ni kibicelni nekik. A három nőtlen, egyidős, negyvenen túli öreg fiú zajos, jópofa ősbarát volt. Egymást ug-ratták, hergelték szakadatlanul, voltak diákkori, sárospataki ősbosszantásaik hozzá, voltak bolondériázó, visszatérő bridzszövegeik. [(Négy pikkot rebegtél? Legyen öt a Karolina Pichler geborene Greiner. Sok lesz, mondta Horáciusz Koklesz. Rekontra? Szubkontra! Hirschkontra!)]

Danilovics Pali egyszer megcsinált egy lehetetlen kör-felvételt. „Mi a kánya! Csak nem tanulja meg Daniló végül ezt az egyszerű kis kártyajátékot?” – így Ambrózy Ferike. Pongrácz Po-fi: „Á, elaludt és elfelejtett leaduzni álmában.” – Mire anyám: „Magának kellett volna kört hívní, Pofi. Da-nilovics jól játszott, álmában!”

[(Pali – nem érttem a játéka rejtelmait (látszólag öngyilkos módon nem az „asztal” aduival „lopott”, hanem a „kéz” hosszú aduival). – Pali, anyámnak: „Ezt magától lestem el, méltóságos asszony, az a négy pikkje, három héttel ezelőtt, emlékszik?” – Nem.

„Nem? Rakjuk ki” – és Ambrózy már rendezte is színek szerint a lapokat. – „Az négy hete volt ” – mondta Pongrácz, és segített kirakni a játszmat.)]

Én ámultam, hogy mindnyájan emlékeznek egy régi játszmának mind az ötvenkét kártyájára. Azonban ami megfogott, az az volt, hogy nem voltak igazi szenvedélyes bridzselők. Anyám se. Minden áldott nap asztalhoz ülhetek volna. A szerdáikon teljes odaadással játszottak; érződött a figyelmük feszültsége; némely partiban az egész asztal nagy feszültsége mindvégig, ahogy a bolondos szövegeik mechanikussá váltak; s ahogy feloldódott az utolsó ütés után. Mégis, csak játék volt nekik: játék, ami vérré ment: ha már csináltak valamit, azt jól akarták csinálni. Nyerni és veszíteni – az egy-huszd filléres alapon – pénzben csak bagót lehetett: de aki nyert, a filléreket a végén diadallal söpörte be; anyám is elégedett, bujkáló mosollyal.

Halász Pétert egyszer bevittem hozzájuk. Nekünk nem sok fogalmunk volt a bridzsjátékról, de Petár kí-váncsi lett rá. Köszönt szépen, és szerényen odaállt félig anyám mögé. Egy darabig folyt tovább a játék, de valamelyikük kicsit idegesen felnézett: „Álló kibic!” dűnnyögte. Anyám is hátrafordult. „Ültesd le a bará-todat, Bébé” – mondta. Én értettem, miért, Petár nem: odébb húzódtott csak. „Ej, menjetek át az ebédlőbe, vagy Júliához, fiam! Álló kibicnek kívül tágasabb!”

Ez így igaz: álló kibic zavarja a játékot. Több oknál fogva: például, állva belelát az ellenfeled lapjába is, s ennél fogva tud olyasmít (a játszma adott fekvéséről, tehát a várható lefolyásáról), amit te magad még nem tudhatsz, s ezt akarva nem akarva, az arckifejezésével (de csupán a figyelme ide- vagy odaterelődésével is) könnyen elárulhatja; s legyen akár a károdra, akár a hasznodra: ebből senki nem kér. Úgyhogy a kártyás közmondásféle törvényerejű volt. Anyám szépen kidobott bennünket, vitathatatlanul. Halász Petárt vitat-hatatlanul elég csúnyán.

Ő nem bánta. Én igen. Mehettünk tehát a sóhivatalba. Elmentünk zónázni. A 27-essel át Pestre, gya-log át a Kálvin térre, vissza a 19-essel. Mindig a lépcsőn. Jó, nekünk itt kívül csakugyan tágasabb volt, vé-gül is.

A 15/B-nél Petár nem ugrott le, én se. Menjünk végig? Ki Kelenföldre? Jó. De aztán az Átlós út elején mégis leléptünk. Vagyis a BLKE-nél – ami a Feneketlen-tó volt. Nézzünk teniszt? Ismerős nagylányok ját-szottak, gyengén, de nálam mindegyik jobban, tudtam. Ki volt próbálva. Tudtam, és ezt utáltam a tenisz-ben. Hagytuk őket a fenébe. Sonkás zsömléket tízóraizni velük a klub teraszán, üveg sört mutyiban, viszont marha jó volt.

Vissza. Fehérvári út. Mi megy a Simplonban? Ez volt a nagyobbik mozi, a Ménesi út sarkán, a páratlan oldalon. Akkor már nézzük meg a Nap mozgót, szemben. Menjünk fel Tibihez. Be a Bercsé-nyi utcába. Tibi sokkal idősebb volt nálunk. (Két évvel.) Keménypapírból ragasztott fehér skatulyák nála. Mér-tanból házi feladat. Tibi: „Na ez mi?” – Nagy fehér kocka. – „Szamarak vagytok. Ez egy hexaéder, fiacskám! Szabályos testek, mind...” – Tibi bicikliügyben, kölcsönkönyvtár-alapításban remek tudott lenni, és rendes ba-rát is az embernek, csak hagyni kellett mindig, hogy kifölényeskedje magát. De most a dodekaédernél otthagytuk. Utánunk kiabált, kijött a gangra: „Hé! Sütök nektek tarkedlit! Petár! Bébé!” – Tarkedli? Vagyi csehpi-masz? Nekem ez megfontolandó volt, de Petár legyintett, s vissza a mi oldalunkra. Igen, de mi lesz a 15/B-nél?

Iskola, 25–27., a két kapujával. Cserei tanítóval. Mehetnek a gajdeszba. De nem ám a könyvkereskedés nagy, dupla kirakata, 23. alatt. Odabent is nézgelődhetünk, Adler úr komoly, kicsit szigorú ember. Hagy bennünket akármeddig kutatni. A Vernék baloldalt, az alsó polcokon. Lehet cserélni is, ad két újat három régiért – ha nem számárfüledted össze őket. (És még mi mindene van, hajjaj – ágyban olvasni, ha beteg vagy: tele rajzokkal, Max und Moritz, Göre Gábor Amerikában, ahogy Mackó úr is, lerajzolva bennük az óriási óceánjáró hajó, és Copperfield Dávid, Gulliver, Huckleberry Finn, Don Quijote a szélmalomokkal szintén Adler Sándor könyvkereskedő, I., Fehérvári út 23.)

21. szám: itt lakik Belloni Gyula özvegy nagynénje. Sziszi néni. Telefonhírmondó a falon. Macskája is van (de csak egy), Berci. Aztán Mészöly utca sarok, 19., és patika, kollégium, 17. Mi lesz a 15/B-nél?

– Ne menjünk fel Júliához?

Hm.

– Mit gondolsz, Bébé?

Lehet. Felmentünk Júliához. A bridzsezőkhöz ma én se néztem be. Mit gondoltam? Hogy nem tudom, Petár nem szándékosan maradt-e állva – nem tudom, nem volt-e egy született álló kibic? (Aki szeret orvul többek kártyáiba belelesni, és csalárd előnyökhöz jutni kockázat nélkül.)

Júliának csak egy kifogása volt a barátom ellen. A villamoson nagy előszeretettel jegy nélkül utaztunk, a lépcsőn állva (vagy lógva, ha reggel iskolába menet sokan voltunk, vagy a pótkocsi ütközőjén kettesben, hármásban, ha muszáj volt), amit „zónázásnak” neveztek el a pestiek. Júlia Petárt hibáztatta ezért. (Az igazság az volt, hogy én akkor is ezt a lépcsőn potyautazást választottam, ha volt hetikártyám vagy „zónajegyem”. Külön élvezet volt menet közben felugrani a villamosra, vagy lelépni ott, ahol épp dolgom volt, s nem, ahol a megállójában ő jónak látta megállni. [(Ez mind megszűnt azóta. Villamoson, autóbuszon nincs is szabad lépcső, menet közben minden elképzelhető ajtó légmentesen bezárva, az utasok tehetetlen fogolyként ülnek a hermetikus halál-dobozokban. A nagyváros lakójának ma nem sok öröme lehet az életben.)]

Ha késve értem haza az iskolából, Júlia már magánkívül volt aggodalmában. Elütött a villamos. Most már biztos. Az ablakból leste a kaput, el nem mozdult. Telefonálni kell a mentőknek, a rendőrségre. Anyám pedig tiltsa meg nekem a zónázást. Furcsa módon, ebben az egyben anyám nem értett egyet velem, sőt még Terka néni se. „Én nem tilthatom meg neki. Bébé már nagy fiú. Kinevetnék a többiek. Nézd, mind így utaznak, reggelente fűrtökben csüngenek a villamoslépcsőkhöz, ez a mulatságuk. És soha, még egy gyereket se ütöttek el. Csak belelovalod magad a rémképekbe, Júlia!” – Terka néni pedig azt ajánlotta Júliának, ígértesse meg velem, hogy csak a pótkocsi hátsó lépcsőin vagy ütközőjén fogok ezentúl zónázni – őrá biztosan hallgatok. (Megfígértem. „Próbálgj inkább mindig idejében hazaérni...”, tette hozzá anyám, négy szemközt.)

Petár változatlanul nem tetszett neki. Barátkozzam inkább a Belloni fiúval. Olyan jól nevelt, kedves gyerek. Vitt mindig magával, ha Belloniéknál volt a bridzspartijuk, kint a városligeti fasorban.

Éva tudta, hogy nem olyan egyszerű az ügy – betartani az ígéretemet. A kilencesnek például nem volt pótkocsija. Ha a kalauz a hátsó peronra jött handabandázni, akkor az ember visszament az első lépcsőjére, s ha a kalauz is visszajött a vezető melletti első peronra, hogy próbáljon mindenkit betuszkolni a kocsik belsejébe, az ember egyszerűen lelépett, megvárta, míg lecsöngeti a villamost, és az induló kocsik lépcsőjére visszaugrott: megvolt a kidolgozott technikája a dolognak. Júlia mindezt nem tudta. Anyám? Honnét? Bizony isten azt gondolom, lakott a királynő lelke legmélyén egy villamoslépcsőn zónázó pesti utcagyerek.

Persze, nem gondolod (csak hiábavalóan esküdzöl). Gondolni, elképzelni Évát, amint egy robogó villamos felhágóján, ütközőjén csimpaszkodik, nem lehet. Talán inkább Júliát? – hinnéd. Nagy tévedés. Ha már a kérdés felmerült, hát kettejük közül Évát hamarabb lehet elképzelni pesti utcagyereknek, mint Júliát – furcsa, de bizony isten ezt gondolod.

Akit Éva azzal dicsért, hogy „jól nevelt”, arról már sejteni engedte, hogy alighanem egy nagy mamlasz. A nálam valamivel idősebb Belloni Gyula – az apja is Gyula volt, de őt régtől fogva mindenki Gyuszinak hívta, s így a fiú maradt Gyulának –, szóval, Gyula is kissé mamlasznak látszott első pillantásra. Anyám mégis erőltette a barátkozásunkat, mert észrevette rajtam (ravasz kutya), hogy én már első pillantásra más-ként fogadtam a Belloni fiút, mint ahogy az igazi mulya, málészájúakat szoktam. Ki is sült egykettőre: Gyula nem volt se mafla, se mamlasz, csak szelíd. Ilyenre sikerült.

Van gyerek, aki nem mer soha semmi rosszat csinálni, úgy fél az apjától, anyjától, veréstől. Gyula szüleinél még egy rossz szó, görbe tekintet se jöhetett számításba. Igaz, hogy ő is mindig jól viselte magát, ő

azonban teljesen a saját szakállára, ok nélkül. (Hogy úgy mondjam.) Ilyen természettel született. (Még én vittem bele ilyen-amolyan rosszásokba; s abba is készségesen belement, szelíden és jókedvűen.) Végül már anyám nélkül is meglátogattam időnként Belloniékat a fasorban, s Gyula szintén átjött néha hozzánk a Fehérvári útra. Sakkoztunk, jól kikaptam, nem volt baj; színdarabot írtunk; neki is megvoltak a gyerekkori játékaik; társasjátékok; építőköcskák; s nem röstellte előszedni, amit én szerettem, a nagy, fémpántokból, lemezekből, szögletekből álló, összecsavarozható, tetszés szerinti szerkezetek építésére való Richter-dobozát. Evvel én úgy el tudtam merülni valami gépezet vagy műalkotás összeszerkesztésében, mintha Gyula ott sem lenne. Nem bánta, nevetett, segített nekem. A kertes fasori házuk földszintjén egy híres festőművész lakott. Gyula kiügyeskedte az öreggel, hogy mutassa meg a műtermét, nekem muszáj látnom. A műterem kicsi volt, majdnem szegényes, csak egy rendetlen szoba, nem több. Nagy csalódás. A festményeinél még egy anatómia-tankönyv is érdekesebb volt, amit találtunk.

A Városligeti fasorból később Vilma királynő útja lett. Véletlenül Belloniékhoz egészen közel, pár házzal lejjebb laktak Gordonék, Hilbert Kornél rokonai. Minket Gyulával különösebben nem érdekeltek a szép Gordon lányok, bár Klári mindig édes volt az emberrel, de Edit ronda – mindegy, nekünk öregek voltak, felnőtt lányok. Nem bridzseztek, s ha ott voltam, velem voltak, és engem untak. (Mi tagadás, én meg őket. De ezt, már csak Lexi kedvéért is, elfelejtettem, amikor még később, a Vilma királynő útjából Gorkij fasor lett, Kláriból pedig egy már elég régi londoni lakos, aki hatvanévesen, mi tagadás, még mindig szépséges ibolya volt.) Apjukat a pofaszakállas inasa „Konzul úrnak” szólította (magyarul) és a lányok családtagnak tekinthető régi németkisasszonya szintén (németül) – nem tudni, miért.

Anyám gazdag ismerősei – aki volt bridzsbartárai közül – azokban az években már inkább csak viszonylag, mondjuk, hozzánk képest voltak gazdagok: fogyott minden gazdagság, fogyott minden maradék jólét is. Engem mindez nem érdekelt. Nem tudtam róla, mert nem érintett; anyám intézte a dolgainkat, okosan gazdálkodott, és a gondjait megtartotta magának, nem osztotta meg még Júliával sem, nemhogy velem. Gordonék azonban, úgy látszik, megőrizték a jómódjukat. '27–28-ban, amikor Hilbert Kornél járt a főreálból vasárnaponként hozzájuk a fasorba (eleinte néha a szerdai kimenőnapunkon is), a Konzulék ugyanolyan házat vittek, mint amilyet '20–21-ben, még az én előző életemben, a határszéli évszázadaink előtti világban.

A Gordon-háznak ezt a változatlanságát én, mint minden szívós kitartást, minden (mégoly frivol) maradandóságot, magamban inkább szívesen üdvözöltem, mint elítéltem. Itt Lexi volt, akit megint mindez nem érdekelt. De őt nem azért, mert anyjára tudott támaszkodni. Kicsi korában elvesztette a szüleit. A gazdag Albrecht úti nagybátyja után semmi nem maradt, csak adósságok (és egy balatoni vitorlás hajó). Nem volt senkije, semmije: mi az istencsudájának érdekelte volna vagyon, gazdagság, a mások világa. (Hadiárva, ingyen nevelik, tüzér hadnagy lesz majd. Apja tengerésztiszt volt; belőle nem lehet; időközben elfogyott minden tenger is.) Klári miatt járt Gordonékhoz. Aztán ugyancsak Klári miatt nem ment többé hozzájuk a vasárnapokon, se szerdán.

Medve kiszedte belőle türelmesen, hogy mi volt, hogy volt azzal a szobával az emeleten.

FILMVILÁG

A J A N U Á R I S Z Á M B Ó L

„Az első emberpár, tíz Willendorfi Vénusz, száz fallosz. 1-10-100. A Tízezer Dolog. Minden, ami él – minden, ami halott”. Greenaway-kiállítás Bécsben.

„A nagy átvezetés tézisének hívei a tévében, sajtóban a politikai uralom intézményeit látják, a médiumok használója mindig a védtelen áldozat, készítője mindig a bűnös szerepében jelenik meg”. Hans Magnus Enzensberger a televízióról.

„Odüsszeusz újra tengerre száll”. Budapesti beszélgetés Theo Angelopouloszal.

„Conchita Perezzel fut a riksa. Az ellenszél félrefújja a fátylat. A világon minden színésznő legalább utánakapna. Marlene Dietrichnek szeme sem rebben, csuklója sem mozdul”. Molnár Gál Péter Marlene Dietrich-ről.

ÖRÖKMOZGÓ

A J A N U Á R I M Ű S O R B Ó L

ANDRZEJ WAJDA 1955 ÉS 1970 KÖZÖTT KÉSZÜLT FILMJEI

„MEGÁLL AZ IDŐ” – MAGYAR FILMTÖRTÉNETI SZOROZAT

MOVEAST (KÖZÉP-KELET-EURÓPAI FILMFÓRUM)

BEVEZETÉS A FILMMŰVÉSZETBE (ÁLLANDÓ SZOROZAT)

FŐISKOLÁS VIZSGAFILMEK

ZONGORAAVATÓ – NÉMAFILMEK ÉLŐ ZONGORAKÍSÉRETTTEL

„EGY KIS PIHENÉS” – TAVALY ELSZALASZTOTT FILMEK

*mindenegyebet megtudhatsz a részletes
havi programból, a moziban.*

ÖRÖKMOZGÓ

VII. ERZSÉBET KÖRÚT 39.

BUDAKISZA

AZ 1992. ÉVI TÉLI SZÁM TARTALMÁBÓL

LEVELEK, VITACIKKEK

ENDREFFY ZOLTÁN: KIS JÁNOS ABORTUSZ-KÖNYVÉRŐL

SZILÁGYI MÁRTON: BAKADUMA

MISKOLCZY AMBRUS: ROMÁNIA, ERDÉLY

FÜLÖP MÁRTA: BÁLINT MIHÁLYRÓL

MAROSI ERNŐ: KUBLER AZ IDŐ FORMÁJÁRÓL

PALA KÁROLY: KIVESÉZETT KLASSZIKUSOK

AGÁRDI PÉTER: HARASZTI KÖNYVE A CENZÚRÁRÓL

BALOG IVÁN AZ ANTISZEMITIZMUSRÓL

CS. GYÍMESI ÉVA: A DRÁMAÍRÓ TÖRTÉNELEM

PETER BURKE: TÖRTÉNÉSZEK ÉS ANTROPOLÓGUSOK

A Soros Alapítvány és a

Library of Congress

három hónapos látogatási programot hirdet

a washingtoni Kongresszusi Könyvtárba 1993. szeptember 11-től december 13-ig. A magas szintű program mind elméleti mind gyakorlati képzésben részesíti azokat, akiket pályázatuk alapján a Soros Alapítvány bizottsága és a Library of Congress szakemberei kiválasztanak.

Olyan magyar állampolgárok nyújthatják be pályázatukat, akik diplomás könyvtárosok, informatikával, matematikai nyelvészettel foglalkozó szakemberek, illetve ezen tárgyak valamelyikén végző egyetemi hallgatók.

A megfelelő szintű angol nyelvtudásról a Soros Alapítvány által lebonyolítandó TOEFL vizsgán adnak számot a pályázók.

JELENTKEZÉSI HATÁRIDŐ: 1993. MÁRCIUS 1.

Jelentkezési lapokat az alábbi címen kaphatnak az érdeklődők:

Soros Alapítvány / Titkárság

Budapest I. Országház utca 9. Telefon: 202-62-11

Ezredvégi beszélgetés Fehér Mártával

MIÉRT LESZ VALAKI TUDOMÁNYFILOZÓFUS? MI VOLT AZ, AMI ERRE A PÁLYÁRA KÉSZTETTE?

– Tulajdonképpen a szüleim. Anyám a művészetek iránt érdeklődő, humán beállítottságú asszony, apám viszont mérnök volt. Középsikolás koromban még régész, pontosabban egyiptológus akartam lenni. Okos rokonaim lebeszéltek arról, hogy egyiptológusnak menjek, mert a hatvanas években egy nőnemű egyiptológus nem sok sikert arathatott volna. Érdeklődésem azután erőteljesen a természettudományok, a matematika és a fizika felé fordult, így az Eötvös Loránd Tudományegyetem matematika–fizika szakára kerültem, és nagy örömmel végeztem a szakot. Borzasztóan élveztem, de egy fontos területen kielégítetlen maradt az érdeklődésem, mégpedig – ahogy ma fogalmaznék – a természettudományok metafizikai és tudományfilozófiai területén némi filozófiatörténetet és valami marxizmusnak nevezett egyveleget oktattak csupán. Szaktanárain pedig, akik kiváló tanárok voltak, meglehetősen pozitívista szemléletben oktatták a szaktárgyakat, és elzárkóztak az elől, hogy az én metafizikai és tudományfilozófiai kérdéseimre választ adjanak. Aztán beiratkoztam az Eötvös Bölcsész Karán a filozófia kiegészítő szakra, ahol nagy szerencsémre összetalálkoztam Altrichter Ferencsel, Bence Györggyel, Nyíri Kristóffal. Ők indítottak el engem az angolszász analitikus tudományfilozófiával való megismerkedésem útján; azon a pályán, amelyet azóta sem hagytam el. Úgy érzem, ez az a terület, ahol az én humán és reál érdeklődésem valamiképpen szintézisre jut. Tehát: nem fizikus vagy matematikus kutatónak, vagy tanárnak mentem, hanem tudományfilozófia oktatónak. A tudományfilozófus az, aki segít a természettudósoknak feltárni, nyilvánvalóvá tenni azokat a legmélyebb és meg nem kérdőjelezett alapfeltevéseket, amelyek mintegy ugródeszkául szolgálnak számára, hogy el tudjon indulni a kutatásaiban.

– MÍLYEN KRITÉRIUMOK ALAPJÁN NEVEZHETŐ A TUDOMÁNY TUDOMÁNYNAK?

– Már Platón is több dialógusában foglalkozott azzal a kérdéssel, hogy mi különbözteti meg a tudást az egyszerű vélekedéstől. Platón nyomán mindmáig azt a meghatározást fogadjuk el, hogy tudásnak az igazolt, igaz vélekedést nevezzük. Vélekedéseink közül egyesek igazak, mások hamisak. S az igaz vélekedések közül se mindegyik tudás, hanem csak az igazolható és ténylegesen igazolt igaz vélekedéseket nevezzük tudásnak. Ma már, a 20. század végén korántsem vagyunk abban biztosak, és ezt fájó szívvel mondom, hogy a tudás ilyen értelemben véve valaha is birtok-

kunkba kerülhet. Ugyanis Platón és Arisztotelész még hitték azt, hogy az így definiált tudás megszerezhető, elérhető. Tehát az igazolási eljárásokat, vagyis a módszert kell megtalálni. Ez a tulajdonképpeni „bölcsök köve” lenne. A bölcsök köve, amit például az alkímisták kerestek, soha nem arany vagy gyémánt volt, hanem a módszer, nagy M-mel, és ma is ezt keressük; pontosabban az 50-es évekig még hittük azt a tudományfilozófiában, hogy ezt a módszert meg lehet találni. Amit a tudományfilozófusok keresnek, az nem a felfedezés módszere, hanem az igazolás módszere. A tudományfilozófia mindmáig az igazolás kontextusában működött, és ilyen módszereket keresett.

– NŐTT-E A TUDOMÁNY HALADÁSÁVAL A BÖLCSÉSSÉGÜNK?

– Azt lehet mondani, hogy legalábbis a természettudományos tudás által a bölcsességünk csak nagyon kevésbé nőtt. Ugyanis, a természettudományos tudás a 17. század óta, mióta a mai értelemben vett természettudományos tudás alapjaiban és jellegében tekintve létrejött, szándékosan lemond arról, hogy értékítéleteket hozzon. Tehát az értékek ügyében nem nyilatkozik, feladatát csakis a világ leírását, értékteljes, elfogulatlan leírását tekinti. Még a társadalomtudományok is azt az attitűdöt próbálják kialakítani, hogy teljesen értékteljesek, elfogulatlanok legyenek, és hogy ne orientáljanak semmilyen irányban bennünket az életünk döntő és fontos kérdéseiben. A tudomány magunkra hagy bennünket a világgal szemközt. Ugyanis a természet- és társadalomtudományos tudás éppen hogy egy olyan világleírásra törekszik 300 éve, amelyből a megfigyelő ki van zárva; olyan világgal kialakítására törekszik, amelyben a látó szem nincs benne. Ezért aztán nem lettünk bölcsőbbek. Okosabbak lettünk, ami azt jelenti, hogy a külvilággal jobban tudunk bántani. Azt hiszem, inkább elfelejtkezünk számos igazán emberi és igazán belső dologról. Ugyanis a modernnek nevezhető természettudományos szemlélet az emberhez is kívülről közeledik. Az embert is tárggyá, objektummá teszi, és úgy tud róla valamit mondani. Lásd modern orvostudomány, modern pszichológia, pszichiátria. (Ez utóbbi azért is olyan sikertelen mindmáig, mert a neurotikus és az elmeproblémák nem igazán jól közelíthetők meg azzal a módszerrel, azzal a szemléletmóddal, amivel például a kozmológia, az elemi részek megközelíthetők.) Az eddigiekben már használtam az „analitikus tudományfilozófia” szakkifejezést. Ebből az elnevezésből eddig talán még nem vált teljesen világossá az analitikus jelző jelentése: részekre bontó, elemekből felépítő jellegű, aminek az eredete a 17–18. századra megy vissza, Descartes és Newton ismeretelméletére. Eszerint, ha meg akarunk ismerni egy komplex egészet, akkor azt először bontsuk elemi részre, majd állapítsuk meg az elemi részek összefüggéseit, relációit, és így építsük fel újra. Ekkor fogjuk ismerni az egészet

A beszélgetést a TV1 Fríz Produkciós Iroda rögzítette. Producer: Kopper Judit. Ríporter: Kurdy Fehér János. Szerkesztő: Tillmann J. A. Rendező: Monory M. András.

mint egészet. Analízisnek tehát azt nevezzük, amikor az egészet részre bontjuk, szintézisnek, amikor a részekből a részek relációit feltárva az egészet összerakjuk. Ekkor az egész nem más, mint a részek összessége, alkalomadtán mechanikus összessége. Részek, plusz az ezek közötti relációk, vagyis kapcsolatok rendszere. A 20. század második feléig úgy tűnt, hogy minden természeti és társadalmi folyamat ezzel az analitikus szemléletmóddal problémamentesen, kifogástalanul és nagyon hatékonyan megközelíthető. Vagyis minden megismerhető úgy, hogy előbb kicsiny részre bontjuk, feltárjuk a részek kapcsolatát, összerakjuk az egészet, és működni fog. Ha pedig megvan az egész, és ki akarunk cserélni egy részt, akkor kivesszük, helyére teszünk egy ugyanolyat, és akkor az egész tovább működik. A 20. században kiderült, hogy vannak olyan egészek, amelyek nem bonthatók részre. Egy mechanikus órát szét lehet szedni elemeire, és újra össze lehet rakni, hogy működjön. Ha belőlem kivesszük a májamat, vagy akárcsak levágják a karomat, az többé nem egy emberi kar. Az egy oszló húscsapat lesz, de semmiképpen nem az, ami volt, míg rajtam volt, és hozzám tartozott. Nyilvánvalóvá vált tehát, hogy vannak olyan egészek, amelyek az analitikus szemléletmóddal csak szétrombolhatók.

– A TUDOMÁNY A TERMÉSZETTEL SZEMBEN KÉRDEZŐNEK TÉTELEZTE MAGÁT, A TERMÉSZET PEDIG A VÁLASZADÓ VOLT. AZONBAN KIDERÜLT, HOGY EZ A PÁRBESZÉD SOKKAL INKÁBB EGY KÍNVALLATÁS KÉPÉHEZ HASONLÍT, NEM PEDIG EGY DIALÓGUSHOZ. MI TEHÁT A TUDOMÁNY SZÁMÁRA AZ ÖKOLÓGIAI FELELŐSSÉG, S LÁT-E LEHETŐSÉGET ARRA, HOGY A KÍVÁNATOS EGYENSÚLY MEGTEREMTÉSE ÉRDEKÉBEN LÉTREJÖJJÖN EGY ÚJ IRÁNYZAT?

– A 17. századba kell visszamennem, mégpedig Francis Baconhoz, aki kimondottan azt a kifejezést használja, hogy a természettudósok az a feladata, hogy a természetet kínvallatásnak vessen alá, és így csikarja ki belőle a titkait. Ehhez persze tudnunk kell azt – amit nekünk magyaroknak elég nehéz átéreznünk –, hogy az indogermán nyelvekben a *natura*, a természet nőnemű. Nőnemű szó, tehát Francis Bacon eme kijelentése mögött még a korabeli boszorkányüldözések máglyafüstje és kínvallató kamarái bűzlének. Tény, hogy a 17. századtól a 20. század második feléig ez a bizonyos analitikus szemlélet ténylegesen az alávetés, a dominancia jegyében közeledett a természethez. Gyerekkorunkban sokszor hallottuk, hogy leigázzuk a természetet, a folyókat más irányba tereljük, a hegyeket elhordjuk, hatalmas gátakat építünk, és tavat létesítünk ott, ahol nem volt. Azt hittük, hogy ez lesz az ember és a tudás igazi diadala. A legutóbbi időkig a bennünket körülvevő természet valóban a zsarnok attitűdjével közelített meg, akit le kell igáznia, ki kell csikarni belőle a kincseit. Ez természetesen szorosan összefüggött egyéb társadalmi és ideológikus motívumokkal mellette azzal is, hogy az analitikus viszonyulás eleve egy ilyen szétszabdalt mentalitást jelent. Hogy a kisgyerek mindent szétszed, ami a keze ügyébe kerül, a mesekönyvét is darabokra tépi, a mackóját is darabokra tépi; tulajdonképpen analizál, kíváncsi. Aztán, amikor a mackót, vagy a mesekönyvet nem tudja többé összerakni, sírva fakad. Most mi is körülbelül ebben a helyzetben vagyunk. Kezdjük belátni, hogy olyan helyzetbe kerültünk a természettel, mint a kisgyerek, aki nem tudja többé összerakni a mackót. Látjuk, hogy a természet, és különösen a földi ökoszisztéma, az egy egész. Holisztikus, egészszleges szemléletről van immár szó. Vagyis nem hihetjük azt, hogy ha a

mackónak kitépjük a karját, akkor azt a kart ugyanúgy vissza is illeszthetjük. Ha pedig a mackó nem is mackó, hanem mondjuk a kiskutyánk, akkor nagy baj van. A bennünket körülvevő természet egy egész, és ezt az egészet óvatosabban kellene kezelni! Nem az alávetés, a kicsikarás, a kínzás és a leigázás szándékával, hanem a beilleszkedés, a harmónia és az összefüggések feltárása felől. Rá kell jönnünk, hogy nemcsak kompetitív játszmat játszhatunk, mint amilyen a sakkjáték, hanem kooperatív játszmat is, mint amilyen a kamarazenélés. Ennek a holisztikus szemléletnek ma elsősorban az ökológiai mozgalmak a gerjesztői, de megjelent a természettudósok körében (pl. Lovelock: *Gaia* c. könyvében), és persze megjelent a tudományfilozófiában is. A tudományfilozófiában körülbelül 30 évvel ezelőtt, Thoms Kuhn azóta híressé vált könyvében bukkant fel a holizmus gondolata. Ebben a *Tudományos forradalmak szerkezete* című, magyarul is olvasható könyvben Thomas Kuhn a tudományos gondolkodás korszakait úgy jellemzi, hogy ezekben az egyes gondolatok és eredmények, és az alkalmazott módszerek nem egymástól függetlenül, szertelen, összefüggéstelen halmazt alkotva léteznek, hanem egy egészet alkotnak. Ebből nem szabad kiemelni egyetlen elemet sem, mert az elem vagy nem emelhető ki, vagy ha kiemeljük, többé nem az, ami korábban volt. Ugyanúgy, ahogy a földön nem irthatunk ki egy fajt anélkül, hogy az egész rendszer összeomlását előbb-utóbb elő ne idéznénk, ugyanúgy a gondolkodásmódunkban, mentalitásunkban ilyen szerves egészek vannak, amelyekből az elemek nem vehetők ki, nem helyettesíthetők mechanikusan valami hasonlóval. Erre egy önálló tudományág is kialakult: a rendszerelmélet. A rendszerelméletnek az a feladata, hogy megkülönböztessen olyan rendszereket, amelyek ilyen mechanikus rendszerek, tehát analitikus szemlélettel jól kezelhetők, és olyan rendszereket, amelyek esetében az analitikus szemlélet nem működik, csak a holisztikus.

– MI IRÁNYÍTTJA MA A TUDOMÁNYT, AZ ISMERETSZERZÉS VÁGYA, VAGY PEDIG A KÜLÖNFÉLE HATALMAKTÓL A KUTATÁSRA KAPOTT PÉNZ? SZABAD-E A TUDOMÁNY?

– A 18. század közepével bezárólag a tudósok tehető úriemberek voltak, akik passzióból foglalkoztak felfedezéssel, és saját pénzükből fedezték a kutatásaikat, műszereket csináltattak ügyes mesterekkel, és így tovább. Például az angol Royal Society nem kapott királyi támogatást. Az angol tudósok jóval szabadabbak voltak, mert nem függtek anyagilag sem a királytól. Mára ez alapjaiban megváltozott. A 20. században voltaképpen nincs szabad tudós abban az értelemben, hogy kutatásainak finanszírozását tekintve ne függne valamilyen államtól, költségvetéstől, vagy valamilyen magán-alapítványtól, finanszírozó cégtől. A tudományos kutatásokat ma közvetve vagy közvetlenül – talán több mint 90 százalékban – a hadiipari megrendelések határozzák meg. Valamilyen rész kutatás militáris megrendelése nem is feltétlenül nyilvánvaló; maga a tudós nem is tud róla. Mégis ez jelenti a kutatás fő meghatározóját. A kutatás irányát ma egyáltalán nem a tudós önálló érdeklődése, vagy a tudomány valamiféle belső logikája szabja meg.

Egy angol asztrofizikus például egy szakfolyóiratban közölt végrendeletében írja: borzasztóan sajnálja, de mégis úgy kellett meghalnia, hogy nem tudott elmenekülni a militáris célokra felhasználható eredmények produkálása elől. Bár éppen azért ment asztrofizikusnak, mert azt hitte, hogy a nagyon távoli csillagok fizikájával való foglalkozás majd valahogy kivonja őt a militáris és politikai felhasz-

nálhatóság köréből. Azonban tudomására jutott, hogy egyik asztrofizikai felfedezése katonai alkalmazásra került.

Tehát ma egyetlen tudós sem menekülhet attól, hogy akár szándékaival ellentétesen, vagy akár később, tudtán kívül az ő tételét vagy találmányát hadi célokra alkalmazzák. A tudomány ezért egyáltalán nem önálló, és ezért az ökológiai felelősségének kérdése is nagyon problematikus. Ugyanis természetesen felelős azokért a károokért, amelyeket – részben korábbiakban jellemzett látásmódjával, módszereivel és felfedezéseivel – okoz vagy elősegít, akár akaratlanul is, de voltaképpen nem felelősebb, mint bármelyik állampolgár, aki azáltal, hogy egy társadalomban részt vesz és egy politikai szisztémát fenntart, akár még ellenszavataival is, valamilyen módon, felelős.

– SZABAD-E EGYÁLTALÁN MINDENT MEGISMERNÜNK?

– Tudományunk látványos, elsősorban technikai sikerei láttán az a veszélyes elbizakodottság gerjed bennünk, hogy már mindent tudunk. E tekintetben az nyújt némi vigaszt, hogy amikor a tudósok már nagyon elbizakodottá válnak, és kezdik azt hinni, hogy mindent tudnak, akkor derül ki a tudás korlátozottsága. Max Planck például leírja, hogy fiatalleberként pályaválasztás előtt állt, s elment apja egyik ismerősehez megkérdezni, hogy célszerű lesz-e, ha fizikusi pályára megy? Ez a fizikusprofesszor a fiatal Planckot eltanácsolta a fizikai pályáról, mondván, hogy a fizikában lényegében már mindent tudunk, csak apró természeti konstansok felfedezése, meg kisebb jelentőségű kiegészítő törvényességek feltárása van hátra. Ez a múlt század 80-as éveiben, „egy órával” a kvantumelmélet és a relativitáselmélet megjelenése előtt történt, amelyek aztán forradalmasították az egész korábbi newtoni–maxwelli természetfizikát. Elsősorban új világképet, új gondolkodásmódot hoztak, és rádöbentették a 20. századi embert, hogy korántsem tud mindent. Kiderült, hogy az alapozás se szilárd. Ez – Kuhn szavaival élve – paradigmaváltást jelentett, vagyis a mentalitás egészének megváltozását. Ma megint elég elbizakodottak vagyunk, de a korábbi paradigmaváltások vagy tudományos forradalmak arra intik az embert, hogy ne nagyon bízzuk el magunkat, ne nagyon higgyük el azt, hogy már mindent tudunk. A tudásunk borzasztóan szűk szelete a világnak, a természeti valóságnak, mégpedig az a szelete, amelyik az analitikus, racionális algoritmusokkal, a lépésről lépésre leírható gondolatmenetekkel feltárható. Ehhez képest rengeteg mindent nem tudunk, nagy területek, egész óceánok, tudásóceánok vagy egész univerzumok, világok vannak esetleg zárva előttünk.

– HOL VÁRHATÓK ÚJ TUDOMÁNYOS FELFEDEZÉSEK?

– Az elemi részecskefizikában, meg az úgynevezett plazmafizikában. A plazmafizika a nagyon magas hőmérsékletű plazmák termonukleáris folyamatokat, vagyis azokat a folyamatokat, amelyekből a csillagok a fényüket és melegüket kapják. Ha szabályozottan meg tudnánk valósítani ezt a folyamatot, akkor nem lenne szükség az atomreaktorokra, és meglehetősen tiszta, és aránylag veszélytelen, úgynevezett termonukleáris reaktorokat tudnánk építeni, amik nem lennének radioaktívok, és úgyszólván korlátlan energiaforrást jelentenének.

Valamiféle vadonatúj szemléletmód is megjelenhet, hiszen 300 éve egyfajta szemléletmódot győtrünk és forszírozunk, az analitikus atomista szemléletmódot. Newton szerint az anyagokat kicsiny részecskék, atomok, oszthatatlan elemi részecskék alkotják. A század 70-es éve óta ezeken egy hipotézis az elemi részecskefizikában, mely szerint ezeknek az úgynevezett elemi részeknek is van elemi építőkövük,

ezt nevezik kvarknak. Itt még lehetnek meglepetések és forradalmak.

Ahol forradalomnak kell jönnie, az az emberi pszichikum, az elme kutatása, mind a pszichológia, pszichiátria terén, mind az úgynevezett mesterséges intelligencia-kutatás (komputer, számítástechnika) terén. Ehhez hozzájárulhat egy nagyon érdekes 20. századi fejlemény, az etológia, a más élőlények viselkedésének, mentalitásának tudománya. A bennünket körülvevő élőlények mentalitása ismeretlen világ. Miért? Mert eddig analitikus szemlélettel közeledtünk az állatokhoz, növényekhez: gépezeteknek tekintettük őket, akikben semmi érdekes sincs számunkra! Él és mozog, meg lehet enni, el lehet égetni, cipőt lehet belőle csinálni, kész. Az etológia révén végre talán majd magunkat is fel fogjuk fedezni: magunkat mint emberi lényeket. Természetesen a filozófiában is várhatók olyan új episztemológiai, ismeretelméleti kutatások, amelyekben afelől elmélkednek a filozófusok, az episztemológusok, hogy egyáltalán lehetségesek-e a miénktől alapvetően különböző gondolkodásmódok. Megvalósultak-e ilyenek a földön, esetleg különböző emberi társadalmakban is, vagy emberek és más univerzumban élő lények között. Lehetségesek-e más univerzumok, amelyekben esetleg másfajta törvényszerűségek vannak érvényben. Ha igen, akkor ezek hogyan lennének számunkra megközelíthetőek, felfoghatóak, leírhatóak.

A pluralitás gondolata a legfontosabb, ami a 21. századot jellemezni fogja, szemben a megelőző két évezreddel, amelyet az unicitás uralt. Az európai társadalmakat nagyon erős, alkalomadtán intoleráns egyfésülésre törekvés jellemezte. Ennek utolsó borzalmas és véres fellángolása volt a bolsevizmus, mint egységességre és kizárólagosságra törekvő doktrína és társadalmi rend.

– MIT JELENT EGY TUDÓS SZÁMÁRA AZ ÖKOLÓGIAI FELELŐSSÉGÉRZET?

– Azt kell mondanom, hogy a tudósok ökológiai felelősségérzete nagyon alulfejlett. A tudósok java része számára az a gondolat, hogy a természetet nem pusztán információ- és energiaforrásnak, kizsákmányolható, végtelen energiatartálynak kell tekintenünk, hanem magunk is a természet részei vagyunk, és benne kell élnünk, ma még teljesen idegen. A 70-es évek elején tudósok kezdeményezésére létrejöttek úgynevezett antiscience (vagyis tudományellenes) mozgalmak, amelyek felléptek a végtelen és mechanikusan racionalisztikus tudományos szemléletmód ellen. Ezeknek azonban nincs folytatásuk: a 90-es években a tudós jámbor szolgáltató, aki a mindenkorai társadalmi parancsait és kívánalmait végrehajtja, jó fizetés fejében. És a döntéseket rábízta a politikusokra, nem is nagyon törődve azzal, hogy a felfedezett és alkalmazott tudásnak mi lesz a következménye. Jelenleg abban az ördögi körben mozgunk, hogy úgy véljük, a környezetnek okozott károkat több tudással korrigálni tudjuk. Még több olyan típusú tudással, mint amilyet jelenleg ismerünk, és amellyel ezeket a károkat létrehoztuk. Sokan egyszerűen mennyiségi kérdésnek tekintik az ökológiai problémák megjelenését és súlyosbodását. Úgy vélik, hogy csupán versenyt kell futnunk az idővel, egyre gyorsabban kell – ugyanilyen típusú – tudást termelnünk ahhoz, hogy a magunk okozta károkat leküzdjük, kiiktassuk. Kezd felderengeni előttünk az úgynevezett melléktermék-effektusok kérdése. Ezek kezelése azonban újfajta gondolkodásmódot igényel, nem egyszerűen többet kell tudnunk hagyományos módon, hanem mást, és más módon kell tudnunk, ahhoz, hogy az ökológiai problémákat megoldjuk.

– *EZ AZ ÖKOLÓGIAI VÁLSÁG MEGOLDÁSÁT JELENTI?*
 – A modern társadalmak egyre bonyolultabbak, egyre komplexebb rendszereket alkotnak. Minél bonyolultabb egy rendszernek a saját rendezettségének fenntartása, entrópiája csökkentése, annál nagyobb mértékben növeli a környezete entrópiáját, rendezettségét (egy olyan „zárt” rendszerben, mint a Föld). Az entrópia növelése a környezetben azt jelenti, hogy szennyezi, rombolja a természeti környezetet. A modern, nagy rendezettségű, bonyolult struktúrájú társadalmak (ellentétben a korábbi úgynevezett primitív, vagy mondjuk törzsi társadalmakkal, amelyek a maguk struktúráját a környezet kisebb mérvű rombolása árán tudhatták fenntartani) ezért óhatatlanul erősebben szennyeznek, rombolják, teszik rendezetlenné a természetet. Ez – úgy tűnik – természeti törvény, tehát nem az akarat vagy tudósi felelősségérzet hiányának kérdése. Végzetes csapdában vagyunk, mert bonyolult és egyre bonyolultabbá váló társadalmat csak a környezet folyamatos pusztítása, szennyezése és szétrombolása árán lehet fenntartani. Úgy tűnik, hogy a Föld és a földi emberiség jelenleg az entrópia-törvény csapdjában van (bár persze a Föld termodinamikailag nem teljesen zárt rendszer). Ennek a következménnyel kellene járnia, hogy változtatunk a bonyolult, európai típusú társadalmak működési módján, és esetleg megkíséreljük tudatosan leépíteni a komplexitás bizonyos, közelebről meghatározandó elemeit. Én nem azt az elméletet terjesztem, hogy másszunk vissza a fára, és attól kezdve banánon élünk, hanem egyszerűen csak elengedhetetlennek tartom ésszerű belátás és morális felelősségérzet alapján bizonyos bonyolultságok lebontását.

– *TAPASZTAL-E ILYEN TÖREKVÉSEKET?*

– Igen. Ilyenek a világszerte megéltékülök ökológiai mozgalmak; ezek szerepe hallatlanul hasznos és nélkülözhetetlen. Erősebben kellene hallatni a hangjukat, és nem lenne szabad besorolni őket a politikai pártok közé. Maguknak a mozgalmaknak is tudatosítaniuk kellene, hogy itt nem egy $n + 1$ -ik párról van szó, hanem az emberiség létkérdésének tudatosítására indított mozgalomról. Hiszen ők sem tudják mindenre a megoldást, csak tudatosítani, de harangkongatás nélkül nem kelne fel a falu, hogy eloltsa a tüzet.

– *HEIDEGGER AZT MONDJA, HOGY A TUDOMÁNY NEM GONDOLKODIK.*

– Ha gondolkodáson mást értünk, mint amit a jelenlegi komputereink is tudnak csinálni, akkor a tudomány tényleg nem gondolkodik. Ugyanis a jelenlegi tudományos gondolkodás nem egyéb, mint bizonyos diszkurzív vagy algoritmizálható gondolkodás. És ez az, amit számítógépekkel is tudunk már szimulálni (még a heurisztikus gondolkodást is). Tehát, amikor meghatározott logikai lépések, és ezek logikai sorrendje meg van adva, ezt tudja végigkövetni a tudomány. Heidegger megfogalmazását ugyanakkor túl radikálisnak, sőt egy kicsit túlzónak tartom, mivel ez is része a gondolkodásnak, de a német filozófus ezt úgy értette, hogy a tudomány a saját gondolkodásán nem gondolkodik – ez a filozófiai feladat.

– *A KÜLÖNBÖZŐ GONDOLKODÁSFAJTÁK MÁS ÉS MÁS VALÓSÁGOT MUTATNAK. ÉZEK SZERINT MÁSMÁSAK VALÓSÁGOK LÉTEZNEK, ÉS LEHET, HOGY A TUDOMÁNY SZÁMÁRA SEM LÉTEZIK A VALÓSÁG?*

– Lehetséges, hogy vannak másfajta gondolkodásmódok, és éppen ezért másfajta valóságok is, amelyek csak egy másfajta gondolkodás számára nyilvánulnak meg. A valóságot a példa kedvéért egy hatalmas hegynek tekinthetjük, amit különböző oldalokról vehetünk szemügyre, ám

amennyiben lecövekelünk, és mindig egyetlen nézőpontból nézzük a hegyet, természetesen a hegynek ezt az oldalát fogjuk megismerni. Az így szerzett tudás nem tekinthető értéktelennek vagy érdektelennek, de ha rádöbbenünk arra, hogy esetleg körbejárhatjuk, és más oldalról is szemügyre vehetjük, akkor a hegy más oldalai, és valószínűleg más valóságok tárulnának fel. Talán egészen másfajta fogalmi rendszerben is kategorizálhatnánk a világot, és akkor más világot látnánk. De hogy ez hogyan alakítható ki, arra nézve nincs eljárásmodunk, és nem tudjuk pontosan, hogyan lehetne odajutni. Platón óta kérdés, hogy az a fogalmi háló, amivel mi a valóságból, mint egy tóból a halakat kimerítjük – és így csak bizonyos nagyságú halakat tudunk kimeríteni, a kisebbek kiúsznak –, vajon adott-e számunkra, maga a természet állítja-e elő. Ha készen van, akkor ezen nem változtathatok, nem törekedhetem arra, hogy másként gondolkodjam, akkor tulajdonképpen minden készen van számomra, ami elgondolható. Ha azonban nincs készen, akkor törekedhetem arra, hogy másfajta rendszert hozzak létre.

A tudományfilozófusok többsége jelenleg erre hajlik; igenis tudunk új, másfajta rendszert csinálni, abba másfajta valóságokat vagy valóságelemeket tudunk behelyezni; tudjuk más módon látni a világot, és így fel tudjuk fedezni a tudásnak olyan módját, amelyek az emberiség fennmaradására vezetnek.

– *EZ FELVETI A TRANSCENDENCIA KÉRDÉSÉT, AMIT A MODERN TUDOMÁNY NEM IGAZÁN VETETT FEL ÉS DOLGOZOTT FEL. A NAGY TERMÉSZETTUDÓSOK KÖZÜL VISZONT SOKAN SZÁMOLTAK VELE.*

– Minden valamirevaló tudományos rendszerben felbukkannak olyan tételek, amelyek ugyan megfogalmazhatók a rendszer kategóriáiban, de nem bizonyíthatók a rendszerben, és ebben az értelemben kivezetnek a rendszerből, túlmutatnak azon, transzcendálják azt. A nagy tudósok körében sokan azért is találtak rá a vallásos értelemben vett transzcendenciára, és vallották magukat elkötelezetten valamelyik vallás hívének, mert ez a transzcendenciaélmény minden nagy természettudóst – és minél nagyobbról van szó, annál inkább – megérint. Azonban ebben az esetben nem feltétlenül vallásos transzcendencia-élményről van szó, inkább valami olyasmiről, ami vallásos megfogalmazást nyer. Karl Popper azt a hasonlatot használja, hogy a tudós abban a helyzetben van, mint az a rab, aki komoly, nehéz munkával kiássa a börtönének falát, ki is szabadul, és egy másik, tágasabb cellába jut, de a börtönből soha nem tud kiszabadulni. Az emberi gondolkodás, a nyelv és még inkább a fogalmi rendszer mindig a börtönünk lesz, mindig bezár bennünket. Szerencsére vannak rajta kijáratok, amiket vagy mi csinálunk, vagy egyszerűen kinyílnak.

– *EGY ILYEN VALÓSÁGBAN IS KELL LENNIE VALAMIFÉLE HITNEK, IRÁNYNAK, HOGY AZ EMBER LÉTEZNI TUDJON BENNE, ÉS HOGY NE LEGYEN ÁLLANDÓAN FÉLELEMÉRZETE.*

– A tudomány lényege az, hogy az ember félelmét, metafizikai szorongását csökkentse. Az viszont már nem lenne jó, ha azt teljesen megszüntetné. Az volt a „tudás diadala”, meg „a természet leigázása”-nak a kora, amikor egy pillanatra az emberiség azt hitette el magával, hogy a metafizikai szorongástól teljesen megszabadulhat, és hogy transzcendenciaigény nincs, mert már mindent tudunk. Ez azonban veszélyes elbizakodottság volt.

Azt gondolom tehát, hogy a tudományfilozófián keresztül használható tudás birtokába jutunk, magáról a tudásról:

jellegéről és hatáiról. Ha tudatosítani tudom, mikor mit és hogyan csinálók, ez segíthet abban, hogy máskor jobban csináljam.

– **MÍ VESZÉLYEZTETI LEGINKÁBB AZ ÉRTELMESEMBERI CSELEKVÉST?**

– A 20. század végén talán túl sokat és túl elbizakodottan tudunk már bizonyos racionális cselekvéscsoportokról; túlságosan sokat vesszük igénybe a bal agyféltekénket, és túl kevés a jobb. Az egész oktatási rendszerünk, a tudományos szféra privilegizált helyzete, finansziális és politikai súlya azt eredményezi, hogy az új generációknak elsősorban az intellektuális, racionális képességeit műveljük, finomítjuk, fokozzuk – ami persze nem baj –, ám az érzelmi szféránk eközben meglehetősen ősemberi szinten van. Az oktatási rendszerünknek is ez a legnagyobb hibája. A művészetek is válságban vannak, pedig eddig a legfőbb eszközei voltak az érzelmeink kiművelésének. Az ember nemcsak értelme folytán ember, hanem érzelmei miatt is. Ha ezen a mai helyzeten nem tudunk sürgősen változtatni, akkor ez egy másik ökológiai katasztrófát, egy humán-ökológiai vagy érzelmi-ökológiai katasztrófát eredményezhet. Ha nem találjuk meg az érzelmeink, az emberi kapcsolataink megfelelő finomításának, kiművelésének és kezelésének megfelelő metódusait, az is katasztrófális lehet. És persze veszedelmes jelenség a – talán kevésbé közismert – szellemi környezetszennyeződés is. Az információ áramlási sebessége nő (komputerizáció), s ez meghaladhatja a pszichikai feldolgozás gyorsaságát. Ez szellemi zűrzavarhoz vezet. A túl sok és gyorsan áramló információ paradox módon dezinformáltságot eredményezhet. Az információözönyt ugyanis az értelmünkkel sem igen tudjuk feldolgozni, nemhogy érzelmileg reagálni tudnánk rájuk. Az újdonságot hajszoljuk, mert elmélyedni nincs idő, vagy már nem is tudunk. Ezért, paradox módon, egyszerre érezzük túlszűfoltnak és üresnek az életünket. Ha a szivárvány színeit túl gyorsan pergetik a szemünk előtt, akkor csak piszkosszűrűt látunk.

– **MIT TART MA MAGYARORSZÁGON A LEGÉGETŐBB KÉRDÉSEK?**

– A korábbi rendszer gyermekkori állapotban igyekezett tartani minket. Most végre felnőttek lehetünk, nyakunkba szakadt persze a felelősség, amihez nem szoktunk hozzá. Egy gyerekre máról holnapra óriási felelősséget bízni, hogy saját sorsát kezelje, kivált, ha az a gyerek nincs erre felkészítve, nagyon veszélyes. A másik: Magyarország, amikor Európához akar felzárkózni, akkor ezt úgy akarja megtenni, hogy „visszamegyek a kályhához, a kályhától indulok, mert valahol elvitettem a lépést”. Kétségtelen, hogy mi valahol elvitetünk a lépést, most vissza akarunk menni a kályhához. Az anakronizmus széles körben való elterjedését tartom veszélyesnek. Nem mehetünk vissza a harmincas évekbe, hiszen nem vesztegethetünk el megint 60 évet azal, hogy 60 évvel korábban akarunk visszamenni, és újra kezdeni a lépést.

Így nem a mai Európához zárkózunk fel – ha ennek van egyáltalán értelme –, hanem egy 60 évvel ezelőttihez. A másik veszély, ami Magyarországon jelenleg fennáll, hogy túl gyorsan akarunk egy másfajta társadalmi, gazdasági szisztémára áttérni, és csak ősi, vad, és a világon már mindenütt meghaladott dzsungel-kapitalista szisztémát tudunk bevezetni, mivel gyorsan és tudatlanul cselekszünk. Mintha mi most akarnánk a gőzgépet felfedezni úgy, hogy egy nagy

főzőüstöt illesztünk egy eddig ló vontatta szekérre, és át fogjuk élni az összes szörnyűséget, ami az ilyen primitív gépezetekkel együtt jár. A harmadik dolog, amitől Magyarországon jelenleg tartani kell, hogy ez a bizonyos felzárkózás Európához a legkisebb ellenállás irányában történik. A felszín felé áramlik be, és vele a különféle nem kívánatos jelenségek. Ezek egy kiépült rendszerben eltűrhetők, mint a jó mellett a rossz, de nálunk, ahol jó még nincs, a rossz, a kulturálisan értéktelen, a gazdaságilag elfogadhatatlan ügyletek fognak elárasztani bennünket. Kemény évek, sőt talán évtizedek várnak ránk. Jelenleg nem látok, legalábbis rövid távon, lehetőséget arra, hogy elkerüljük ezeket a veszélyeket. Ráadásul nem egy viruló és éppen felfelé ívelő szakaszban lévő Európához vagy Amerikához akarunk csatlakozni, hanem egy nagyon is problematikus helyzetűhöz. Ami jó talán még idejöhethet Nyugat-Európából: az etnikai tolerancia, egyáltalán a tolerancia a kisebbségek, a másság, a politikai, és minden egyéb másság iránt, az viszont félt, hogy nem fog idejönni. Eddig csak lefojtott intoleranciák voltak, ezek nem nyilvánvalóvá lehettek, most sajnos nyilvánvalóvá fognak éppen a megnövekedett szabadság miatt. Jelenleg csak fenyegető folyamatokat és fejleményeket látunk, lehet, persze, hogy ez az én egyéni pesszimizmusom következménye is. Csak nagyon hosszú távon, ha a felelősségérzet, az emocionális kiművelődés igénye sokakban felébred, akkor majd belátjuk, hogy ez a bizonyos kapitalizmus sem az igazi megoldás. Ehelyett is valami más kellene, mert nemcsak a szocializmus volt szörnyű, de majdnem ilyen szörnyű, vagy más vonatkozásokban szörnyűbb a kapitalizmus. Veszélyesnek tartom, hogy Magyarországon a politikai gondolkodásban csak ez a két alternatíva van jelen. Az eddiginél a másik alternatíva vitathatatlanul jobb, csak hogy ebbe a hamis dichotómiába nem szabad belemenni. Ha valami nem fekete, attól még nem biztos, hogy fehér. Lehet piros, zöld, kék, sárga.

– **HA MOST ROSSZUL VÁLASZTUNK, AKKOR LÁT-E MÉG ESÉLYT, LESZ-E MÉG VÁLASZTÁSI LEHETŐSÉGÜNK?**

– Ha most rosszul választunk, akkor lehet, hogy nemcsak Magyarország fog eltűnni csendesen, hanem akár az egész emberiség is. Magyarország rossz választása még a kisebb baj lenne – persze nem arról van szó, hogy én, mint magyar és a kultúrkör elkötelezett híve, neveltje és művelője, ne fájjalnám ezt –, de itt az emberiség választásáról van szó, és ha az emberiség nem választ jól, akkor az egész emberiség eltűnhet. Lovelock újabb könyvében azt állítja, hogy Gaiának, a földi ökoszisztémának akkora az önfenntartó ereje, hogy esetleg korrigálni tudja az emberiség nagy butaságait, öngyilkos akcióit is. Ez persze még nem zárja ki azt, hogy mi ki leszünk belőle iktatva. Több rivális hipotézis van például a tekintetben, hogy a sauruszok miért pusztultak ki. Lehet, hogy nem meteor, nem vulkánkitörés, hanem az ultrabolygó-sugárzás megnövekedése következtében, hanem mert fölbortották az akkori ökológiai egyensúlyt. Valahogy kipuhtak a rendszerrel együtt, és egy új rendszer állt elő. Ez kisebb volumenben Magyarországgal is könnyen megtörténhet: minket a világ társadalmi rendszere fog kivetni – no, nem tüzzel-vassal, hanem úgy, ahogy ez szokás; ahogy a társadalmak kihálnak. Még tűz-vas is előfordulhat, ahogy a világ jelenleg áll. Az emberiség valahogyan önmagát is halálra ítélni.

Folytonosság a kínai politikai hagyományban

FU-CSENJÜAN

A kínai politikai élet leghatározottabb vonása az autokrácia volt, és az ma is. A kínai történelem kétezres éves császári korszakában a feudalizmus nyugati változata csaknem ismeretlen volt. Ha „feudálisnak” nevezük a hagyományos kínai politikai intézményeket, súlyos terminológiai hibát követünk el. Kína politikai rendszere a Cs'in dinasztia megalapítása után (Kr. e. 221) már nem nevezhető feudálisnak. Az ország központosított, bürokratikus, abszolutista birodalommá vált. Szemben a feudális Európával, ahol a hatalmi struktúrák megosztottak voltak, a császári Kínában a Kelet bürokratikus birodalmaira jellemző egységes monocentrikus politikai struktúra alakult ki.

A kínai politikai hagyomány főbb sajátosságai a következők: 1. A hatalom néhány kormányzó csoport (gyakorta az egyszemélyi vezető) kezében összpontosul, hiányoznak a hatalmat ellenőrző, ellensúlyozó mechanizmusok. 2. A jog eszközként szolgál arra, hogy a népet az uralkodó iránti engedelmességre kényszerítsék. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az uralkodó teljesen szabadon, minden jogi korlátozás nélkül cselekedhet. 3. Az állam totális hatalommal rendelkezik a társadalommal szemben: irányítja az összes társadalmi struktúrát (a gazdaságot is beleértve), hivatalos, kizárólagos érvényű ideológiát erőszakol a társadalomra, birtokolja az információ monopóliumát. 4. Az ember pusztán az állam alattvalója és tulajdona, minden társadalmi csoport az államnak van alá rendelve. Ez a hagyomány sok tekintetben a mai Kínában is tovább él.

A kínai birodalom története valójában dinasztiák trónra lépésének és letűnésének krónikája. Egy-egy dinasztia megalapítását bizonyos idő elteltével az uralkodóház hanyatlása, majd bukása követte, hogy azután újabb, hasonló pályát befutó dinasztia tűnjön fel. Az e körforgást kísérő zűrzavarok és vérengzések ellenére a császári hatalom intézménye rendre újratermelődött, és érintetlen maradt. A hagyományos kínai politikai kultúra olyan társadalmi berendezkedést tételez fel, amelyben a társadalom alá van vetve az államnak. A sok évszázados kínai politikai hagyomány legalapvetőbb vonása, hogy az állam teljhatalommal rendelkezik, s minden tekintetben ellenőrzi a társadalmat.

A politikai hatalom

A császárkultusz. A rövidéletű Cs'in dinasztia megalapításától, Kr. e. 221-től kezdve egészen a Csing dinasztia

bukásáig, 1911-ig Kínát – a zűrzavaros időszakok kivételével – a legfőbb uralkodók, a császárok kormányozták. A császári Kína történelme a keleti despotizmus tipikus példája: az önkényuralkodó hatalmán alapuló bürokratikus birodalom. A császári hatalmat felsőbbrendűnek, isteni eredetűnek tekintették. A császár „a Menny akaratából” uralkodott, s ő maga sem közönséges halandó volt, hanem „a Menny Fia”. Ahogyan a Si Kingben, a *Dalok Könyvében* érzékletesen fogalmazták meg, „az uralkodó minden föld az ég alatt, az uralkodó alattvalója minden ember”. A császárt „a Tízezer Esztendő Urának”, „Igazi Sárkánynak” és „a Menny Fiának”, „Bölcsnek”, „az egyszerű emberek atyjának” nevezték. Maga volt a Nap megtestesülése. Az ő osztályrésze az volt, hogy „tízezerszer tízezer évig” éljen.

Az országot és a népet is a császár tulajdonának tekintették. Az állam a császár személyes eszköze volt, a miniszterek az ő szerény alattvalói. A császár az idők folyamán egyre inkább abszolút hatalomra, önkényuralkodói státusra tett szert. A T'ang dinasztia idején (618–906) a miniszterek az államügyek megvitatásakor még a császár mellett foglalhattak helyet, a Szung dinasztia alatt (960–1279) azonban már vigyázállást követelt meg az udvari etikett. Még később, a Ming dinasztia idején (1368–1644) a császár jelenlétében már térdepelniük illett. Ez idő tájt a császár már olyan nyomasztó fölényre tett szert bizalmi embeivel szemben, hogy parancsára az eunuchok az összes főminisztert meztelenre vetkőztethették és kidobhatták. Az utolsó Csing dinasztia uralkodása alatt (1644–1911) a minisztereknek jelentéskor arcra kellett borulniuk, és „Felsőged rabjának” kellett nevezniük magukat.

Mivel a császári hatalmat semmilyen más politikai intézmény nem közvetítette és nem ellenőrizte, a lakosság állampolgári lojalitása közvetlenül a császár személyéhez kapcsolódott. A nép számára a kormányzó császár a kegyelem valamiféle távoli forrásának tűnt. A tömegek politikai elnyomását és a gazdasági bajokat a nép az áruló miniszterek, a velük szövetséges udvari eunuchok, kapzsi földbirtokosok és megvesztegetett hivatalnokok ármánykodásának tulajdonította. Rájuk zúdult a nép elégedetlensége. A nép körében elterjedt vélekedés a következőképpen jutott kifejezésre: „Bezzeg ha megtudná ezt a császár, minden igazságtalanságot orvosolna.” A dolgok ilyen felfogása a művelt rétegre is jellemző volt. Igazságtalanul üldözött és bebörtönzött tanult hivatalnokok még kivégzésük előtt is őszinte szívvel osztatlan hűségükről biztosították a császárt.

A császár kormányzási módszereit bizonyos fokig befollyásolhatták a cenzorok tanácsai, és a konfucianus hitszó-

Az írás eredetileg a *Sztrana i mir* című folyóirat 1992/2. számában jelent meg.

nokok erkölcsi intelmei. Ezek hatékonysága azonban kizárólag a császár jóindulatán múlott. A cenzorok tevékenysége és a konfucianus ideológia végső soron a császári hatalom megszilárdítását szolgálta. Azt mondhatnánk, a konfucianizmus sokkal inkább a hivatalnok-földbirtokosok és az egyszerű emberek híjaitól való nevelését, semmint a császárok felvilágosult uralkodóvá válását segítette elő.

A konfucianizmus átdolgozott változata a Han dinasztiából való Vu-ti (aki Kr. e. 140–87-ig uralkodott) rendelete nyomán lett hivatalos, „kizárólagos érvényű” ideológiává. Bár a kínai császárok nem adtak ki „vörös könyvecskéket”, ediktumaikat és rendeleteiket az iskolákban kötelező tananyagként oktatták, sőt a Ming és a Csing korszakban azt is elrendelték, hogy olvassák fel őket a népnek.

A kínai császár hatalma végső soron az erőszakszervezet ellenőrzésén alapult. A katonai erő mindig is fontos szerepet játszott a kínai történelemben. Az államnak hatalmas állandó hadsereg állt rendelkezésére, s ez tette és teszi lehetővé a társadalom állami irányítását. A politikai és társadalmi folyamatok kimenetelét leggyakrabban a katonai erő döntötte el. A fegyveres erők közvetlen parancsnoklása a császár előjoga volt. A Szung dinasztia trónra lépésétől fogva a császári Kína katonai rendszere úgy épült fel, hogy egyetlen parancsnok sem rendelkezhetett a hadsereg döntő része felett. A Ming dinasztia császárai gyakran eunuchjaikat küldték ki a parancsnokok ellenőrzésére, sőt a hadsereg irányításával is megbízták őket. Még ha a császárok nem voltak is kiemelkedő stratégák, mindazonáltal ügyesen hátrították el a tábornokok esetleges hatalomátvételi kísérleteit.

Mao személyi kultusza. A Mao-kultusz kialakulásának gyökerei arra az időre nyúlnak vissza, amikor a pártvezetés még Jenanban székelt (1936–1945). Az elmaradott agrárvidéken, Sen-hsziben, ahol az életet a paraszti hagyományok szabályozták, e kultusz alkalmas talajra lelt. Ott és akkor lett a kínai kommunizmus standard szimbóluma a „Tízezer évig éljen Mao Elnök” jelmondata, s a „Vöröslík a Kelet” című dal (melyben Maót „Napnak” és „Mégváltónak” nevezik) szintén ekkor vált az Internacionáléval vetekedő forradalmi himnusszá. Ekként a „forradalmár vezér” fokozatosan a „Tízezer Esztendő Ura” lett, akárcsak az egykori dinasztiaalapító kínai császárok.

1942-től Mao hatalma egyre inkább egyszemélyi jelleget öltött. A pártban már nem „Mao elvtársnak”, hanem „Elnöknek” szólították. A KKP VII. kongresszusán 1945-ben hivatalosan rögzítették a „Mao Ce-tung eszméi” formulát, amely a pártszabályzat vezető elve lett. Mao megnyilatkozásait az igazság megtestesülésének tekintették, melyek a párt-ra nézve kötelező érvényűek. Ezzel végleg megszilárdult Maónak, a hivatalos ideológiai legfőbb tekintélyének és főfő vezérnek a státusa. 1949, a Kínai Népköztársaság megalakulása után a Mao-kultusz az egész nép körében elterjedt. Az 1957–1964-ig és később is használt általános iskolai anyanyelvi tankönyvek elemzése azt mutatja, hogy a politikai témájú szövegek egyhatoda (16,7%-a) Mao dicsőítéséből állt. Ezek között olyan mondatok szerepeltek, mint például „Hallgatnunk kell Mao Elnökre, s jó gyermekei kell legyünk” vagy „Örökké Mao Elnököt követjük”, „Mao Elnök jóindulata a világon a legdrágább nekünk” és így tovább. Maót olyan állandó jelzőkkel illették, mint például „az Új Kína Napja”, „Legkedvesebb Vezérünk”, „a Legtündöklőbb Fényforrás”. A hadseregben a politikai nevelés súlypontját az a minden katonának szóló felhívás adta, mely

szertint „olvassák Mao Elnök műveit, engedelmeskedjenek Mao Elnöknek, és legyenek Mao Elnök jó katonái”.

1964 után a Mao-kultusz még magasabb fokra hágott. Ekkor már minden eredményt „Mao Elnök üdvös eszméinek” tulajdonítottak. A világbajnoki címet szerzett asztalitenisz-játékosok kijelentették, hogy győzelmüket a Nagy Vezér tanítása ihlette. A hatalmas hidraulikus sajtó elkészültét úgy üdvözölték, mint „Mao Ce-tung eszméinek” gyümölcsét. A magfizikusok azt nyilatkozták, hogy az elemi részecskék terén elért kutatási eredményeik Mao Elnök művein alapulnak. A parasztok azt állították, hogy a jó termést Mao-idezetek kitartó tanulmányozásának köszönhetik.

Fontos eleme a kínai politikai hagyománynak, hogy a személy hatalmát előnyben részesíti a joggal szemben. A kínaiak általában úgy vélik, a kormány annyiban jó, amennyiben jó vezetőkből és jó végrehajtó hivatalnokokból áll. A lényeg nem a törvény vagy az intézmény milyensége, hanem a vezető adottságai. A vezetőt pedig elsősorban a politikai hatékonyság szempontjából ítélik meg. A kínai kommunista vezetők olyan népet kormányoztak, amely hajlandó volt bármilyen politikai hatalomnak engedelmeskedni, ha az erősnek és hatékonynak bizonyul. S a kommunisták már azzal is bebizonyították hatékonyságukat, hogy 1949-ben sikerrel ragadták el a hatalmat a Kuomintangtól.

A személy ereje végső soron a katonai erőttől függ. Az a legfőbb vezér, akinek a katonák engedelmeskednek. Mao útja a legfőbb hatalomhoz a hadsereg felett gyakorolt ellenőrzési jogán keresztül vezetett. 1936-ban tett szert vezető szerepre a pártban, amikor a KKP KB katonai bizottságának elnöke lett. Ettől a pillanattól kezdve a párt első számú vezetője már nem a KB főtitkára (ez idő tájt Csang Ven-tien) volt, a tényleges hatalom fokozatosan a katonai bizottság elnökének kezébe került. Mao egészen haláláig, 1976-ig megtartotta magának ezt a beosztást. 1959-ben kijelentette, hogy kész lemondani az államfői posztról, a hadsereg ellenőrzéséről azonban sohasem mondott le. Mao kitűnően értette a kínai politika lényegét: „A szurony szüli a hatalmat.” „A hatalom forrása a puskacső.”

Mao halála után szerepét jórészt (bár nem teljes egészében) Teng Hsziao-ping vette át. Kína látszólag növekvő nyitottsága ellenére a politikai hatalom továbbra is meglehetősen távol állt a racionális jogi modelltől, és még inkább személyi jelleget öltött. Teng nem az általa elfoglalt pozíció révén, hanem mindenekelőtt személyisége okán lett első számú politikai vezetővé. Tényleges hatalmát semmiféle hivatalos dokumentum nem rögzítette. Ugyanaz vonatkozik mind a nyolc kiöregedett funkcionáriusra, akik 1987-ben formailag kiváltak ugyan a politikai bizottságból, politikai befolyásukat azonban megőrizték. A politikai bizottság állandó tanácsa, amelyet a legfőbb politikai hatalom birtokosaként tartanak számon, Teng és „nyugálományú munkatársai” afféle segédhivatalává züllött.

1987-ben Teng Hsziao-ping hivatalosan minden politikai funkciójától megvált, a KKP KB-tagságát is beleértve. Ennek ellenére még mindig vezető szerepet játszik a politikában, mivel a magas rangú katonatisztek továbbra is őt támogatják. Hatalma tényleges hátterére az 1989-es év nyarának eseményei vetettek fényt. Teng könnyűszerrel távolíthatott el két KB-főtitkárt is, 1987-ben Hu Jao-pangot, majd 1989-ben Csao Ce-jangot, mivel őket nem támogatta a hadsereg. Ahogy a kínai politikában mindig, ezúttal is a katonai erő döntötte el a politikai konfliktusok kimenetelét.

A jog természetének értelmezése

A császári Kína jogrendje. A világ más kulturális régióival összevetve a hagyományos kínai jogfelfogás (a törvény fogalma) egész sor különbséget mutat: 1. A törvény fogalma nem függ össze az istenség és az igazságosság fogalmával, pusztán az uralkodó parancsáéért értelmezik. 2. A törvény nem más, mint büntetés. 3. A törvény eszköz, mely arra szolgál, hogy biztosítsa az uralkodó hatalmát a nép felett. A császár mint törvényhozó a jog felett állt. Hatalmát sem törvény, sem emberi intézmény nem korlátozhatta.

Más civilizációk jogrendje csaknem kivétel nélkül szoros összefüggésben volt a vallással, és isteni eredetűnek tekintették. Ez nemcsak Babilon, Egyiptom és India törvényeire, vagy a judaizmus és az iszlám jogrendjére érvényes, hanem az antik Görögországra és Rómára is. Ezzel szemben a császári Kínában a jogot sohasem isteni törvényből eredeztették, pusztán az alattvalók kordában tartása céljából kiszabott büntetések jegyzékéeként tartották számon.

A kínai jogról a legkorábbi adatokat a klasszikus *Történelmi hagyományok könyvében* (*Su-king*) találjuk. Ebben az áll, hogy a legendás Sun császár uralkodása idején (Kr. e. 2300 körül) „a miao nép nem a jószág érényébe kapaszkodott, hanem büntetésekkel fegyelmeztet: öt büntetésfokozatot állapítottak meg, s ezt törvénynek nevezték”. E szövegből az is kiderül, hogy a kínai jogeszményt lényegében attól a miao népcsoporttól vették át, amely a legendás Szu dinasztia trónra lépése előtti időben Kína középső tartományaiban élt.

A hagyományos kínai törvények bizonyos cselekedetek elkövetéséért vagy éppen megtagadásáért kiszabott testi büntetések felsorolásából álltak. Az ősi „Öt büntetést” feltehetőleg már a Szu dinasztia uralkodása idején alkalmazták (Kr. e. 2205–1766). Ahogyan a *Csou li* könyvében (*A Csou-ház rítusai*) olvasható, e büntetések a következők voltak: az arc tetoválása, az orr levágása, a lábfej levágása, kasztrálás, halálbüntetés. A Cs'in (Kr. e. 221–207) és a Han (Kr. u. 202–222) dinasztia csonkán fennmaradt kódexei 14 kivégzésfajtát, 16-féle testi büntetést, 27-féle kényszermunkát, 6-féle szabadságvesztést és 8 különböző vagyoni büntetést sorolnak fel.

A kínai jogfelfogás tehát eredendően szoros összefüggésben áll a büntetés fogalmával. Az ősi kínai iratokban a „szin” szó (büntetés) már a „fa” szó („törvény, módszer”) megjelenése előtt is előfordul. A Suj Szen által Kr. e. 100-ban szerkesztett legrégebbi kínai szótárban (*So-ven*) (*Az írásjelek magyarázata és értelmezése*) a „fa” írásjelet a következőképpen értelmezik: „A törvények (*fa*) lényege a büntetés (*szin*).”

A központi kormányzatnak az igazságszolgáltatásért felelős minisztériumát a Szu dinasztia idejétől fogva (581–618) „szin bu”-nak nevezték, azaz „büntetési osztálynak”. Ezt az elnevezést alkalmazták egészen 1906-ig. Sőt a Nagy Kínai Enciklopédia még 1936-ban is úgy határozta meg a törvényt, mint büntetést.

A Szu dinasztia bukását követően az „Öt büntetést” hivatalosan enyhébb büntetési módokkal váltották ugyan fel, ám továbbra is foganatosítottak testi büntetéseket, bírósági ítélet nélkül. A mongol Jüan dinasztia alatt (1260–1368) a legkegyetlenebb testi büntetéseket szabták ki, köztük a felnégyelést. Ezek a büntetési módok érvényben voltak a Ming és a Csing dinasztia idején is.

Mivel a törvény elsősorban a császár és az állam védelmét szolgálta, a testi büntetések és kivégzések legszigorúbb

változatait a politikai elítéltekre szabták ki. A T'ang dinasztia trónra lépésétől fogva a császári bíróság által vizsgált legsúlyosabb bűnöket „tíz halálos bűnnek” („si e”) nevezték, ezekre nem volt kegyelem. A tíz bűn közül ötöt az állam elleni merényletek tettek ki: 1. szervezkedés hitszégesség céljából, 2. szervezkedés szigorú fegyelemsértés céljából, például a császári kripták megkárosítása, 3. összeesküvés árulás céljából, 4. felséggyalázás, például a császári szertartásezők eltulajdonítása, 5. hűtlenség. A kínai büntetőjog másik sajátossága a kollektív bűnösség és a kollektív büntetés fogalma. Az elkövetett bűnért nemcsak a vétkes, hanem rokonai és barátai is felelősek voltak.

A kínai jog szellemétől teljesen idegen volt a személyiség védelme az állammal szemben. A bírói hatalom Kínában mindig is a végrehajtó hatalom része volt. A bírói tisztelet a helyi hivatalnok-adminisztrátor töltötte be; a hagyományos kínai jogfilozófiában nem szerepel a független bíróság eszménye.

A KNK jogrendszere. A kínai kommunisták által is elfogadott marxista-leninista jogelveket teljes mértékben össze lehetett egyeztetni a császári Kína joghagyományával. A „proletárdiktatúra” marxista-leninista elmélete, melyen a kommunista pártvezetés törvény által nem korlátozott hatalma alapult, az államnak az uralkodó osztály eszközeként történő felfogása, valamint a jognak mint a legfőbb hatalom akaratát tükröző eszköznek az értelmezése jól illeszkedett a kínai legisták (törvénykezők) hagyományos tanaihoz. A KNK megalakulása után a jog forrása a legfőbb pártvezér hatalma lett, melyet az állam fölébe helyeztek: az igazságszolgáltatás a pártvezetés eszköze volt, a törvény pedig a vezetők kívánalmait és ízlését tükrözte.

Az ország vezetői hatalmukat korlátozó akadálynak tartották a jogi eljárásokat és a pontosan rögzített jogi normákat. Éppen ezért tökéletesen megfelelő volt számukra a törvények teljes hiánya. Az 1949 és 1979 közötti harminc évben a kínai társadalmat büntető törvénykönyv nélkül irányították. A Kínai Népköztársaságban egészen 1987-ig nem volt polgári törvénykönyv. Magukat a törvényeket a politikai vezetés sohasem vette komolyan. Az alapvető emberi jogokat (a szólás-, a gyülekezési, a sajtószabadságot) rögzítő alkotmányos alapelveket a gyakorlatban sohasem alkalmazták. Az alkotmányban és a törvényekben szabályozott eljárási normákat gyakran maguk a normák megállapítói szegték meg.

Mínt hogy ugyanazok az emberek alkotják a törvényeket, akik egyúttal alkalmazóik is, természetes, hogy hajlaniuk a törvények rugalmas megfogalmazására, hogy lehetőség szerint minél szabadabban értelmezhesék azokat. Tekintélyes kínai jogászok szavaival „a törvénynek nem kell túlzottan pontosnak és kimerítőnek lennie... Ez ugyanis korlátozná a káderek és a tömegek cselekvési szabadságát”.

Ebben a jogrendszerben az embereket egyetlen „eretnek” megnyilatkozásukért halálra lehetett ítélni, és 15 évet kaphattak azért, mert a hátukat Mao vörös könyvecskéjével vakargatták. Mao képének összetintázásáért egy vádlottra még 1989 augusztusában is életfogytiglani börtönbüntetést szabtak ki, két másik vádlottat pedig 18, illetve 12 évi szabadságvesztésre ítélték.

Az államhatalom totalitása

Totalitárius állam a császári Kínában. Lévén a keleti despotia egy változata, a császári Kína politikai rendszerét

a totalitárius állam őseinek tekinthetjük. A kínai állam több mint kétezer éven át teljességgel uralta a társadalmat. Az államhatalom a társadalmi élet úgyszólván összes szférájára kiterjedt. Ugyanakkor hiányoztak azok a független társadalmi erők, amelyek valamiképpen ellenőrizhették és ellensúlyozhatták volna e hatalmat. A császári korszakban Kínának semmiféle képviselői intézménye nem volt. Ami a vallási szervezeteket illeti, azok nem tartottak igényt a hatalomra, s lényegében az állam függelékei voltak. A monolit államban a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom összeolvadt.

A császár Kínában az állam a társadalmi élet jóformán bármely szelét ellenőrzése alá vonhatta. Gyakorlatilag a társadalmi élet egyetlen területe sem volt mentes az állami szabályozástól.

1. A politikai élet állami ellenőrzése. Az uralkodó és az állam sohasem volt egyetlen társadalmi osztály vagy csoport eszköze, képviselője vagy „végrehajtó bizottsága” sem. A Cs'in dinasztia trónra lépésétől (Kr. e. 221) kezdve Kína totalitárius bürokratikus birodalom volt. Ezel a feudalizmus lezárult Kínában. Az arisztokrácia mint osztály a császári állam függelékévé vált. Az arisztokrácia funkcióit a bürokrácia vette át, s a kínai főnemesség az állami hierarchiában sokkal alacsonyabb helyet foglalt el, mint a francia nemesség XIV. Lajos uralkodása idején. A kínai császári autokráciával szemben a XVI–XVII. századi európai abszolutizmus plurális politikai rendszernek (poliarchiának) tekinthető. Kínában néha még magának a császári családnak a tagjai is meglehetősen bizonytalan léthelyzetben voltak. A Han dinasztiából való Vu-ti uralkodása alatt például a Han nemzetség 197 tagjából 127-et ítéltek el és fosztottak meg birtokaitól az általuk állítólag elkövetett bűncselekmények miatt.

Az ügyintézés a császári Kínában főként a tanult hivatalnokok sajátos társadalmi csoportjának dolga volt, akik teljes mértékben az államtól függtek. Ez a csoport a császári politikájának eszköze volt. Ezeknek az embereknek a sorsa kizárólag az uralkodó kezében volt: a ma még megbecsült minisztert holnap akár le is fejezhették, ha a császár szeszélye úgy kívánta. Különösen a Ming és a Csing dinasztia alatt voltak általánosok a bürokrata réteg körében végzett tömeges tisztogatások.

A földművesek és a faluközösségekben dolgozó parasztok is az állam politikai felügyelete alatt álltak. Ők adták az állami jövedelmeket és a munkaerőt. Az állam tetszés szerint elidegeníthette és újra feloszthatta a mezőgazdasági földeket. Ugyanakkor tudatosan törekedett a nagybirtokosok földtulajdonának korlátozására. Az állami politika úgyszólván a császári korszak teljes tartama alatt hátrányos megkülönböztetést alkalmazott a kereskedőkkel és a kézművesekkel szemben. Gyakran megtiltották nekik a hivatalos rangok, bizonyosfajta öltözékek viselését, gyermekeiket pedig eltiltották az állami szolgálatba lépéshez szükséges vizsgák letételétől.

Az állam nem tette lehetővé, hogy a nép körében bármiféle politikai jellegű egyesülés jöjjön létre. A politikában az állam osztatlanul uralkodott, a polgári társadalomnak pedig lényegében semmiféle lehetősége nem volt a politikai döntések befolyásolására. Sem a népképviselőt, sem a parlamentarizmus elve nem volt meg a kínai politikai hagyományban. A kínai köznyelv még 1919-ben sem ismerte a „demokrácia” szót. Kína császári korszakában nem léteztek társadalmi csoportérdekeket megjelenítő intézmények. A tömegek mozgósítására sokféle eszköz állt rendelkezésre,

így például a társadalmi munkák (a Nagy Fal építése, az öntözőberendezések létesítése stb.), a kölcsönös megfigyelés, a feljelentések, az adózás, a földesúri robot. Nem voltak azonban olyan mechanizmusok, amelyek a széles tömegek politikai részvételét biztosították volna. A kínaiak mindig csupán állami alattvalók voltak.

2. A császári állam minden egyes kis közösség hétköznapijait ellenőrizte az ún. „pao-csa” rendszere révén, mely szerint az egyes családokat (háztartásokat) „ötös”, illetve „tíz” csoportokba szervezték. Ezek nem önkéntes szerveződések voltak, hanem az állam adminisztratív rendszerének legalsó szintjét alkotó egységek. A közösségek e szervezeti rendszere a Csou dinasztia idején alakult ki. Ezt a rendszert élesztették újjá a Cs'in dinasztia államában a Harcoló Királyságok időszakában. A rendszer kialakításában oroszlánrésze volt Sang Jangnak (?–Kr. e. 339.), a kitűnő legistának. E struktúra kialakításának céljáról a *Történeti feljegyzésekben* (Si-csi) ezt írják: „A népet ötösökre és tízesekre kell felosztani. Ezek kötelesek figyelni egymást. Ha valamelyikük bűnt követ el, a csoport minden tagja bűnös. Aki nem jelenti fel a bűn elkövetőjét, az vágássék ketté, aki viszont feljelentést tesz, azt ugyanolyan módon jutalmazták meg, mint az ellenség lefejezőjét.”

Ezt a rendszert a későbbi dinasztiák uralkodása idején is alkalmazták. Sokféle feladatot látott el, kiterjedt a rend védelmére, a kölcsönös megfigyelés és feljelentés gyakorlatára, a lakosság nyilvántartására, a vagyonnyilvántartásra, az adózási kötelezettség számontartására, a katonai behívásra, a körözött bűnözők elfogására, a tömegek politikai megdolgozására, a népszámlálásra, a föld összeírására, az állami szolgálatra mozgósításra.

3. Régi hagyománya volt Kínában a gazdaság állami ellenőrzésének is. A császár és az állam az ország minden lakosát alattvalójának, a természeti kincseket pedig saját tulajdonának tekintette. Az uralkodó rendelet útján bárkinek a tulajdonát elkobozhatta. A magántulajdon fogalma Kínában mindig is igen törekeny volt. Bár a föld adásvételét még a Kr. e. III. században törvényben szabályozták, végső soron az összes földterület, a vizek, az erdők, a bányák és a vadállomány a császár tulajdonát képezték. Egy, még a Harcoló Királyságok korában kialakult rend szerint, az adott helyen megtermelt termény bizonyos részét a császári udvarba kellett küldeni, adó gyanánt (ez vonatkozott többek között a virágokra és a madarakra is).

A császári udvar mellett működő műhelyekben állították elő a császár és az állami bürokrácia alapvető személyes használati tárgyait. Ezeknek a köre meglehetősen széles volt: a posztótól és a selyemtől a teán és a gyertyán át a paloták és a kripták berendezési tárgyaiig és a fegyverekig sok minden tartozott ide. Az állami gyáraknak monopóliumuk volt egy sor luxuscikk gyártására. Az effajta vállalatok kialakulása a Csou dinasztia középső korszakára vezethető vissza. Ezek azután egészen 1911-ig működtek.

Noha bizonyos áruk termelésének állami monopóliuma már a Csi államban, az ún. Tavasz és Ősz korszakában (Kr. e. 722–481) is érvényben volt, e rendszer végleg csak a Han dinasztiabeli Vu-ti uralkodása idején szilárdult meg. A Kr. e. 119-ben kiadott császári rendelet kimondta az állam kizárólagos jogát a só, a vasérc és a vasból készült eszközök előállítására, s egyúttal rendelkezett a piac állami ellenőrzéséről is. A későbbiekben az állam időről időre átadta

egy kereskedőknek a só és a vasérc termelési és eladási jogát, a termelésre vonatkozó előjogáról azonban sohasem mondott le. A kereskedők hátrányos politikai és társadalmi megkülönböztetésének gyakorlata még a Harcoló Királyságok korára nyúlik vissza. A Cs'in korszakot megelőzően az összes egymással vetélkedő filozófiai iskola kereskedelemellenes volt. Ez az előítélet hatott az állam politikájára is. A kereskedőkkel szemben táplált hagyományos előítéletek napjainkig fennmaradtak.

A kapitalizmus fejlődésének legfőbb és leküzdhetetlen akadályát Kínában a totális állam jelentette. Az állami monopóliumok létrehozását és a kereskedelemellenességet nemcsak az állam haszonnövelő célkitűzései motiválták. Fontosabb szempont volt, hogy megakadályozzák az olyan önálló társadalmi erők kialakulását, amelyek nem állnak állami ellenőrzés alatt. A kínai állam sohasem tűrte el független csoportok létezését, bármilyenek voltak is azok. Elgondolása szerint a „Mennyei Birodalom” minden lakója a legfőbb államhatalomtól függött, s köteles volt hű alattvaló lenni. A pluralizmus kialakulásának legcsekélyebb jelét is óriási veszélynek tekintették.

4. A kínai császári állam, az ókor többi államától eltérően hivatalos világi ideológiát erőszakolt a társadalomra, s nem kevés erőfeszítést tett a lakosság politikai megdolgozására. A kínai uralkodók (ellentétben például a római császárokkal) mindig gondoskodtak elnyomó rendszerük ideológiai megalapozásáról. Kína császárai éberen vigyázták a hivatalos igazság monopóliumát. A császár maga szabta meg az ortodox ideológia normáit, a gondolatok ellenőrzése pedig fontos állami feladat volt. Kr. e. 140-ben Vu-ti császár az állami filozófia rangjára emelte a hivatalos konfucianizmust, s egyúttal betiltott minden más filozófiai irányzatot. Ettől fogva mintegy két és fél ezer éven át, egészen 1911-ig a hivatalos konfucianizmus átdolgozott változata töltötte be az állami ideológia szerepét. A kínai hagyomány egyedülállónak nevezhető a tekintetben is, hogy az országban sohasem létezett egyházi önigazgatás. Az egyes vallási csoportok és egyházi szervezetek léteének az állam türelme szabott határt. Ugyanakkor az állam eredményesen használta fel az egyházat a lakosság politikai ideológiai megdolgozására.

Az ideológiai ellenőrzést az állam több csatornán keresztül valósította meg. Mindenekelőtt a politikai hatalom, a mögötte álló erőszakszervezet segítségével a hivatalos konfucianizmust támogatta, amely lényegében a konfucianus retorika és a legisták (törvénykezők) tanainak elegye volt. Másodsorban a tömegek politikai nevelése az állami iskolák hálózata révén valósult meg. Harmadsorban, az állami szolgálatba lépéshez szükséges vizsgák rendszere, amely a hangsúlyt a konfucianus szövegek értelmezésére helyezte, a művelt emberek szellemi energiáját üres ideológiai retorikai gyakorlatok végzésére kárhóhatta. Ez volt az egyik nyomós oka annak, hogy a császári Kínában pangott a tudomány, és szellemi terméketlenség uralkodott el.

A propaganda kiegészítését szolgálta a cenzúra, amelyet még a Cs'in korszakban létrehoztak. Kr. e. 213-ban e dinasztia első uralkodója, Csin Si Huang-ti betiltott és elégettett minden könyvet a kormányrendeletek, a kertetési és az orvosi tankönyvek kivételével. Időnként a klasszikus szerzőket is át kellett írni az új hivatalos irány-

vonat szellemében. Jó néhány ilyen esetről tudunk. A Ming dinasztia megalapítója, Csu Jüan-csang elrendelte egy klasszikus konfucianus mű, a Meng-ce hivatalos átdolgozását, azzal, hogy töröljék belőle azokat a szövegrészeket, amelyeket nem tartott elfogadhatónak.

A nagyszabású cenzurális beavatkozás kifinomultabb példája a Csing dinasztiából való C sien-lung császár (1736–1796) nevéhez fűződik. Megparancsolta, hogy készítsenek el egy hatalmas szövegyűjteményt *Cüku cuanjsu* címmel (A négy kategóriáról szóló könyvek teljes gyűjteménye). Ez a munka tíz évig tartott (1774–1783). A szövegek megszerkesztésében és átdolgozásában 3800-an vettek részt. Miután a régi könyvekből töröltek minden politikai szemszögből kényes szövegrészt, egy 36 kötetből álló, 3459 könyvet tartalmazó hatalmas gyűjtemény jött létre. Több mint négyezer betiltott könyvet égettek el.

A Ming dinasztia korszakával kezdődően, az önkényuralom fokozatos megszilárdulásával a politikai propaganda egyre nagyobb lendületet vett. Szinte minden a tömegekre való ráhatást szolgálta – a nyilvános politikai beszédek, a császári rendeletek felolvasása a falusi gyűléseken, a nemzetségek templomi szertartásai, a császárhoz való hűséget dicsőítő operaelőadások, a falusi búcsúk éppúgy, mint a császári rendeletek kötelező iskolai tanulmányozása.

A kínai birodalmi állam az ideológiai ellenőrzést mindig a nyílt kényszerítés eszközeivel egészítette ki. A másként gondolkodás üldözése Kínában nagy hagyományra tekint vissza. A kínai társadalomba régtől fogva beivódott, hogy az emberi beszéd halálos bűn is lehet. Efféle eseteket már a Csou korszak kezdetén feljegyeztek. Az irodalmi inkvizíció (az írók üldözése) a Ming dinasztia uralkodásának kezdetétől általánossá vált, s a Csing dinasztiából való C sien-lung császár alatt élte virágkorát. E korszak krónikáiból legalább 63 „irodalmi inkvizícióról” tudunk, s ezek többségükben halálos ítélettel végződtek. A vélemények üldözése a felségárulásért és felségsértésért járó megtorlás volt (mint láttuk, ezekre nem volt kegyelem, s a „tíz halálos bűn” közé sorolták). Egyes esetekben a kivégzések számát ezekben mérték, mivel a kollektív bűnösség elve érvényesült.

A párt és az állam totális jellege a kommunista Kínában. Az 1911 és 1949 között a belviszályok és a külső beavatkozás ellenére (vagy részben épp ezek következményeként) kibontakozó politikai pluralizmus csírái a kommunista hatalomátvételt követően teljesen elhaltak. A Kínai Népköztársaság megalakulásával 1949-ben ismét helyreállt és megszilárdult a társadalom állami irányításának rendszere. A modern technikával felszerelt kommunista állam sokkal nagyobb hatalomra tett szert, mint a császári korszak bármelyik állama.

A pártállam – a párt vezető szerepének elve alapján – egyedül birtokolta a politikai hatalmat. A párt által nem ellenőrzött szervezet létrejöttét a pártvezetés hatalma elleni durva merényletnek tekintették, és megsemmisítették. Autonóm szervezetek nem jöhettek létre, mivel azon nyomban rájuk ragasztották az „ellenforradalmi” címkét. Még a személyes baráti kapcsolatok is gyanúsak voltak. Közele ismerősök háromnál több tagú csoportjait nem ritkán „reakciós klikkeknek” bélyegezték, és 1949-től fogva minden politikai kampány során üldözték. A lakosság atomizálására irányuló állami politika meglehetősen hatékonyan bizonyult. Az ellenőrzés bizonyos fokú gyengülését 1978 után a párt demagógiai megbélyegzések, mondván, hogy ebben rejlik a társadalmi labilitás oka.

A párt a pártsejteken keresztül felülről lefelé közvetlenül ellenőrizte az összes többi társadalmi szervezetet is. Ez úgy valósult meg, hogy az egyes társadalmi szervezetek felelős posztjaira párttagokat neveztek ki. A múlt tanult hivatalnokait a párttagok váltották fel. A pártvezetés így sokkal szigorúbban ellenőrizhette a társadalom életét, mint az egykori kínai uralkodók.

Az összes többi ún. politikai párt teljesen elvesztette függetlenségét, mivel a KKP állandó ellenőrzése alatt állt, s az állami költségvetés folyósított számára anyagi eszközöket. Az egyes képviselői szervek, pl. a különböző szintű népképviselői testületek szerepe a tömegek mozgósítása és a rezsim legitimálása volt a kötelező párthatározatok nyomása alatt. Legjobb esetben valamiféle konzultatív szerepük lehetett. A tömegszervezetek (szakszervezetek és diák-szervezetek) a párt hajtószíjaként működtek.

Mivel hiányoztak a csoportérdekeket megjelenítő társadalmi intézmények, a legfontosabb politikai mechanizmus Kínában továbbra is a tömegek mozgósítása volt. A politikai folyamatokba nem vonták be őket, így a kínaiak továbbra is alattvalók voltak csupán, nem pedig állampolgárok.

Az emberek mindennapi életének ellenőrzését a pártállam a városokban a lakóközösségek és bizottságok révén, a falvakban pedig a termelő brigádok és a falusi szervezetek révén valósította meg. A városi lakóközösségekbe 15–40 család (illetve háztartás) tartozott; egy-egy lakóbizottság 7–17 közösséget ellenőrzött. Az utcai igazgatás – melynek területe a rendőri körzetével volt azonos – tartotta ellenőrzése alatt a lakóbizottságokat. Az utcai igazgatás vezetője és hivatalnokai az államtól kapták fizetésüket. A rendőrség bejelentési osztálya egy vagy két lakóbizottsággal volt felelős, és közvetlenül felügyelte a bizottsághoz tartozó csoportokat. A lakóközösségek vezetői kötelesek voltak rendszeresen jelentést tenni a rendőrségen az idegenekről, a gyanús tevékenységről, a lakosok körében folyó beszélgetésekről, a politikai oktatási körökben zajló vitákról, és általában a csoport életéről.

Minden lakos köteles volt bejelentkezni a rendőrségen. A bejelentés és a lakóközösségek rendszere a fentebb leírt „pao-csa”-szisztéma továbbfejlesztett változata volt. A bejelentkezésnek igen nagy jelentősége volt, mivel összefonódott a jegyrendszerrel épülő elosztással. A bejelentkezést elmulasztó személy nem juthatott hozzá a számára kiutalt élelmiszerhez és ruházathoz, sőt lakó- és munkahelyet sem szerezhetett, nem tanulhatott, nem vehette igénybe a tömegközlekedési eszközöket és más létfonosságú szolgáltatásokat sem. A bejelentkezés rendszere korlátozta a lakosság mozgását is. A paraszt megfelelő engedély nélkül nem hagyhatta el hosszabb időre lakóhelyét. A bejelentkezés rendszerét a személyi anyagok rendszere egészítette ki. Minden egyes állami alkalmazotról titkos személyi dosszié készült, melyet az adott intézmény személyzeti osztályán őriztek. A személyi adatok gyűjtése az általános iskolába lépéskor, vagy a párt-, illetve állami szolgálatba lépéskor kezdődött el.

Új erőre kapott a kölcsönös megfigyelés hagyományos rendszere is. Az embereket azzal ösztönözték egymás feljelentésére, hogy ezzel is bizonyíthatják a párt iránti odaadásukat.

A társadalom atomizálódása oly fokra hágott, hogy teljesen hétköznapi és hasznos cselekedetnek számított, ha a gyerek feljelentette szüleit, vagy éppen fordítva. Vannak, akik azt állítják, hogy a falusi „helyhatóságok” működése korlátozta és gyengítette a központosított állam hatalmát. Az e véleményt hangoztatóknak azonban el kell ismerniük, hogy a helyi erők nem voltak eléggé szilárdak ahhoz, hogy ellenálljanak az állam követeléseinek.

Akár a császári Kína korszakában, a kommunista rezsim is rákényszerítette az élet minden területét átható hivatalos ideológiáját a társadalomra. A hivatalos marxizmus-leninizmus és „Mao Ce-tung eszméi” foglalták el a hivatalos konfucianizmus helyét. Ezzel egy csapásra két célt értek el: ideológiailag legitimálták a párt hatalmát, és aláátaszották politikáját. A párt vezetői hivatalos ideológiai normateremtőkké váltak. A párt ideológiai uralmát az információ monopóliuma biztosította, s az erőszakos szervezet támogatta. A pártállam birtokolta az összes tömegtájékoztató eszközt, a rádió- és televízióállomásokat, az újságokat, a kiadókat, filmstúdiókat, színházakat, mozikat, táncegyütteseket, zenekarokat, könyvesboltokat, nyomdákat stb. Közvetlenül irányította az iskolákat, a felsőoktatási intézményeket és a tudományos intézeteket is. A pártállam határozta meg a tankönyvek tartalmát, az új kiadványok megjelentetését, az újságok vezércikkeit, szabta meg az irányadó normákat a zenében, a balettben, sőt az öltözködés és a hajviselet tekintetében is.

A hivatalos ideológia bevezetése és a gondolkodás felügyelete ismét csak az erőszakos szervezetekre támaszkodott. A máskéntgondolkodás szigorú büntetőintézkedéseket vont maga után. Ahogy már szólunk róla, a szóban és írásban tett eretnek megnyilatkozások többéves börtönbüntetést, sőt halálos ítéletet vonhattak maguk után. Minden, a párt által 1949 után vezetett politikai kampány arra irányult, hogy az eszmei és politikai máskéntgondolkodást gyökeresen kiirtsák.

Az állam uralma a személyiség fölött

A személyiség alárendelése az államnak a császári Kínában. A hivatalos konfucianizmus „három alapköve” közül a legfontosabb azt mondja ki, hogy az alattvalók feltétlen engedelmességgel tartoznak az uralkodónak. Az engedelmesség és a hűség eszméje a császárság kétezer éves fennállása alatt a kínai politikai kultúra szerves részévé vált. A császárt és az államot a nép természetfeletti lényeknek kijáró hódolattal vette körül.

A mindenható állammal szemben az egyes személyiség semmiféle jelentőséggel nem bírt. Minden ember a császár és az állam alattvalója és tulajdona volt. Az uralkodó és népe olyan viszonyban volt egymással, mint a pásztor és a nyáj. A Cs'in korszak előtt élt kínai jogtudósok, Sang Jang és Han Fej egyenesen azt állították, az uralkodónak az a feladata, hogy „engedelmességre szoktassa”, „nyájként terelgesse” népét. A népet az engedelmesség szellemében kellett idomítani. A császár mindenki gazdája volt, hivatalnokai pedig „a nép atyjának szolgálói”.

Az individualizmus Kínában mindig is gyenge lábakon állt. Az egyes ember mindig alávetett helyzetben volt családjával, nemzetségével, államával, s nem utolsósorban császárával szemben is. A kínai hagyomány a személyiség-jogok elismerését vagy követelését egoizmusnak és erkölcs-telenségnek minősítette. Az államtól elszakított személyiségnek nem volt morális támasza. A személyiség teljes egé-

szében és feltétel nélkül az államnak és a császárnak volt alárendelve. A császári állam testesítette meg a „társadalmi” érdekeket, szemben mindenfajta „magán”-érdekkel. Ha állami követelésekről volt szó, semmiféle magánérdek nem jöhetett számításba. A személyiség minden szemszögéből az állam lekötöztette volt. Az eszményi normát a „da gun u szü” formula fejezte ki [„a társadalmi (köz)érdek előtérbe helyezése, a magánérdek háttérbe szorítása”]. A császárral szembeni kötelezettség mindig előbbre való volt a családi kötelezettségnél.

Az állam meghatározó szerepét igen plasztikusan mutatja az a tény, hogy a kínai nyelvben az „ország” és az „állam” fogalmát ugyanazzal a szóval jelölik. A „patriotizmus” Nyugaton a saját hazáért, az ország iránti szeretetet jelenti. A kínai nyelvben ezt a fogalmat csak az „aj go”-val lehetne jelölni, ami szó szerint annyit tesz: „az állam szeretete”. A 19. század végén és a 20. század elején kibontakozó kínai nacionalizmus elválaszthatatlan volt az állam iránti odaadástól. A kínai ember szemében a mégoly despotikus államtól való elszakadás is mindig árulásnak minősült. A kínai politikai kultúra etatista jellege oda vezet, hogy a mai kínai reformok általában az állam megerősítéséért folytatott kampányba torkollnak.

A személyiség alávetése a pártállamnak. A marxizmus-leninizmus individualizmus-ellenessége belesimult a kínai etatista hagyományba. A kommunista propaganda mindenható természetfeletti létezőként állította be a pártot és az államot, melyek isteni bölcsességgel vannak felruházva, ismerik a történelmi fejlődés törvényszerűségeit, s az egyedül helyes világszemléletet kínálják az embereknek. A pártállamot a nép anyjának képében tüntették fel. E hivatalos mítosz egyik újabb változata szerint a pártállami üldözések áldozatai olyanok, mint az anyjuk által igazságtalanul megbüntetett gyerekek. A párt által beismert „tülkapások” ellenére az ország minden lakosa köteles hű és „engedelmes eszköze” maradni a pártnak és a párt vezetésének. A KKP utasítására szerzett legismertebb hazafias dalok egyikének szövege így szól: „Hatalmas az ég, hatalmas a föld, de egyikük sem olyan hatalmas, mint a párt jóindulata. Drága az anya, drága az apa, de egyikük sem olyan drága, mint Mao Elnök.” A „közérdeket” a pártállam képviselte. Mindenfajta magánérdeket az egoizmus megnyilvánulásának bélyegezték. A patriotizmust ismét az állam iránti szeretettel azonosították.

Az egyes embert a pártállam alattvalójának és tulajdonának tekintették. Ha képesítést szerzett, azt mondták, „a párt nevelte fel”. Ha fizetést kapott, az államnak kellett köszönetet mondania, amely munkát adott neki. A szülők gyakran mondogatták, hogy gyermekeik a párt és az állam gyermekei.

Mivel maguk az emberek az állam tulajdonát képezték, az saját belátása szerint rendelkezhetett javaikkal. A Kínában működő külföldi cégek kínai állampolgárságú dolgozói valutában kapott fizetésük teljes összegét kötelesek voltak leadni az államnak. Cserébe állami illetményt kaptak, ehhez jött hozzá a valutában kapott bér 5%-a júanban, „prémiumként”. Hasonlóan jártak el a külföldön tanuló diákokkal is. A külföldi intézmények kínai ösztöndíjasai a kapott pénzösszeget havi 420 dollár híján kötelesek voltak leadni a kí-

nai államnak. A kínaiak továbbra sem voltak állampolgárok, csupán alattvalók. Nem voltak elidegeníthetetlen jogaik, s amikük volt, mind az államtól kapták ajándékba.

Összegzés

A kínai politikai hagyomány legjellemzőbb sajátossága az, hogy a társadalmat a bürokratikus állam irányítja. A társadalmi élet egyetlen terület sem volt mentes az állami ellenőrzéstől. Egyetlen magánkezdeményezés sem kerülhetett meg az állami szabályozást. Az állam egy sor monopóliummal rendelkezett. Kizárólagos joga volt a szervezetek létrehozására, az ideológia meghatározására és az információra. Jelentős mértékben ellenőrizte a gazdaságot is. Az állam jogai közé tartozott az irodalom, a zene, az építészet stílusának meghatározása, a szokások rendjének kialakítása, sőt az öltözködési stílus előírása stb. A kínai állam elfojtotta a szabad gondolkodást, gátolta a technika fejlődését, a magánvállalkozást, a tudományt, megakadályozta a racionális jogrend és a politikai pluralizmus kialakulását.

A Kínai Népköztársaság megalakulása után a Kínai Kommunista Párt vezetésével e politikai hagyomány újja éledt és megizmosodott. A császári Kína autokratikus hagyománya lényegében megkönnyítette Mao győzelmét. A kínai állam ismét megszilárdította a társadalom felett gyakorolt hatalmát, sőt lehetőségei megsokszorozódtak. Az állami monopóliumok a modern technika alkalmazásával léptek ismét életbe. A marxista retorikától eltekintve az állam és a társadalom viszonya Kínában lényegében ugyanaz maradt, mint a császári korszakban. A „proletárdiktatúra” számos ősi kínai politikai fogást magáévá tett: az udvari intrikák és összeesküvések gyakorlatát, a totális érvénnyel bíró hivatalos ideológia alkalmazását, a kapitalizmus- és kereskedelemellenes szemléletet, a katonai erőre támaszkodó kormányzási módszert, a politikai hatalom megszemélyesítését, az uralkodó akaratának elsőbbségét a joggal szemben stb. Az ilyen beállítódású politikai elitnek sohasem tűrik, hogy az állampolgári státusra vágyó alattvalók követelésekkel álljanak elő. Az ilyen típusú vezetők bármilyen eszközt felhasználnak saját hatalmuk megőrzésére.

Az 1989. június 4-i pekingi események évszázados politikai hagyományt idéztek. Ezeket az eseményeket összehasonlítva a kommunizmus kelet-európai bukásával (különösen a Lengyelországban, Magyarországon és Csehszlovákiában végbement folyamatokkal), jól látható, hogy e hagyománynak nem kis szerepe volt a kínai demokratikus mozgalom kudarcában. A Kínai Kommunista Párt megkövesedett politikai ideológiája és a kínai nép kibontakozó politikai kultúrája közti egyre mélyülő szakadék robbanásszerű összeeséshez vezetett.

Az 1989-es év kínai és kelet-európai eseményei meggyőzően bizonyították, hogy a politikai kultúra végső soron változik. Ahogyan a politológus G. Elmond (aki már 1983-ban megjósolta a kelet-európai politikai folyamatok kimenetelét) mondja: „az egyszer már átélt szabadságot nem egykönnyen felejtik el, s az igazságosság és az egyenlőség eszméje visszhangra talál az emberi lélekben”.

FORDÍTOTTA BALOGH MAGDOLNA

Nádasdy Ádám

TÚNÓDNI

Egyedül kéne, vagy valakivel,
hajnalban, mikor csendesen kikel
a növények friss, sárgászörös szára,
vagy este, mikor elfáradt a lába
a kutyának és ájultan hever,
egyedül kéne, vagy valakivel,
olyan helyen, ahol lelóg a fátyol,
ahol az ember szabadlábbon gázol,
és kikontrasztosul a jelenképe,
ha van egy parkettázott teremféle,
tükros falakkal, ahol nem vitás:
áll mögöttem vagy nem áll senki más?
alkalmas alkalom kell, ott, ahol
a véletlen a karomba karol:
a vonat dübörögve megy a hídon,
hogy mindenki büntetlenül vonyítson
(a száján persze ne látszódjon semmi),
így kéne együtt tűnődésbe menni,
vagy mégis egyedül, megbontani
a napok rendjét, és a holnapi
újságokért elmenni a Blahára,
a fagyaltosnak reumás a válla,
nem ad szívesen. Szóval, egyedül,
vagy valakivel, hogyha sikerül.

Martin Buber: Haszid történetek

MÉG ÉLNE. A kobrini Móse rabbi halála után nem sokkal mondta róla egyik barátja:
– Ha lett volna kihez beszélnie, még mindig élne.

HÁROM NEMZEDÉK. A rizzini rabbi mesélte:
– Amikor egyszer a szent életű Baal Sém Tov meg akarta menteni egy halálosan beteg gyermek életét, akit nagyon szeretett, tiszta viaszból gyertyát öntetett, kivitte az erdőbe, egy fára erősítette és meggyújtotta. Ezt követően hosszú beszédbe kezdett. A gyertya egész éjjel égett. Reggelre pedig a gyerek meggyógyult.

Amikor őszám, a Nagy Maggid, a szent életű Baal Sém Tov tanítványa, hasonló gyógyítást akart véghezvinni, nem ismerte már e beszéd titokzatos erejét. úgy cselekedett, ahogy annak idején a mestere, majd nevéen szólította őt. A gyógyítás neki is sikerült.

Amikor a zaszovi rabbi, Löb Móse, a Nagy Maggid tanítványának tanítványa hasonló gyógyításba fogott, így szólt: „Nincs már erőnk, hogy akárcsak úgy cselekedjünk is, ahogy ők cselekedtek. De elmesélni elmesélhetem az esetet, és Isten meg fog segíteni.” Valóban így tett, és a gyógyítás neki is sikerült.

EGY ZSIDÓ. Halála előtt Hájim Slomo rabbi így szólt a fiaihoz:
– Gyermekeim, ne gondoljátok, hogy az apátok caddik, rebbe, „jó zsidó” volt. Nem, viszont csaló sem voltam. Egy zsidó akartam lenni csupán.

AZ ABLAK ÉS A FÜGGÖNY. Amikor Móse rabbi fia, Eleázer, a fiatal kosznici rabbi egy alkalommal a ropsici Naftáli rabbinál vendégeskedett, csodálkozva pillantott az ablakokra, amelyek el voltak függönyözve. Vendéglátójának ama kérdésére, hogy min csodálkozik, így felelt:
– Ha az ember azt akarja, hogy betekinthessenek az ablakán, akkor mire való a függöny? Ha pedig nem akarja, akkor meg minek az ablak?
– És hogyan válaszolsz saját kérdésedre? – tudakolta Naftáli rabbi.
– Ha annak, akit szeretünk, meg akarjuk engedni, hogy bepillantson, elhúzzuk a függönyt – válaszolta Eleázer rabbi.

A MESTER PILLANTÁSA. A Nagy Maggid kamrája abba a terembe nyílt, amelyben tanítványai aludtak. Némelykor átment hozzájuk éjjel egy lámpással, hogy megnézzze az alvók arcát. Egyszer az alsó kemencepadka fölé hajolt, amelyen az ifjú Salman egy ócska, háromszögletű takaró alatt feküdt, hosszan szemlélte, majd így szólt magában: – Ó, mekkora csoda, hogy oly hatalmas Isten lakozhat e csenevész testben!

A SZÁRMAZÁS. Uri rabbi mesélte mesteréről, Slomo rabbiról:
– Sok időt töltöttem a közelében, de soha nem kérdezte meg anyám nevét, ahogy az szokás. Egyszer összeszedtem a bátorságomat, és szóba hoztam ezt. Slomo rabbi azonban csak ennyit válaszolt: „Bika, Orosz-

A történeteket a *Schriften zum Chassidismus* című kötetből (Martin Buber: *Werke*, II. kötet, Kösel-Verlag és Verlag Lambert Schneider, 1963) vettük át.

lán, Sas, Ember”, és semmi többet. Nem mertem szavainak értelmét firtatni. Csak sok év múlva értettem meg, hogy a nagy caddikok* – a lélek orvosai – arra figyelnek, hogy az égi szekér négy hordozója közül melyiktől ered a lélek, nem pedig arra, melyik ől szülte e világra.

A LEGSZÖRNYŰBB. Slomo rabbi megkérdezte, mi a rossz ösztönök legszörnyűbb tette?
– Ha az ember elfelejti magát, hogy királyfi – válaszolt maga a kérdésre.

A VÉG ELŐTT. Amikor a kosznici maggid élete utolsó hónapjában, engesztelés napjának előestéjén a frigláda előtt halálos betegen imádkozott, egyszer csak megállt, mielőtt kimondta volna a következő szavakat: „És szólt: megbocsátok”, majd ezekkel a szavakkal fordult Istenhez: „Világ ura, te tudod egyedül, hogy milyen nagy a hatalmad, s azt is, milyen határtalan testem gyengesége. Azt is tudod, hogy a hónap minden napján nem magamért, hanem népedért, Izraelért imádkoztam a frigláda előtt. Éppen ezért kérdezlek Téged: ha nekem könnyű volt néped igáját magamra venni és ezzel a nyomorult testemmel szolgálni, hogy eshet nehezedre Neked, ki mindennél hatalmasabb vagy, egy szót kimondani!” Majd az öröm hangján, teli torokból kiáltotta: „És szólt: megbocsátok.”

A MÁSODIK ANYA. Megkérdezték a lublini rabbit:
– Miért nevezik a Zóházban a megtérést, amely az értelem kisugárzásával azonos lényegű, anyának?
A rabbi magyarázata így hangzott:
– Ha egy ember beismeri és megbánja bűneit, és szívében azonosul az értelemmel és elfogadja azt, akkor olyan lesz, mint egy újszülött, és a megtérés az ő anyja.

EZÉKIEL ÉS ARISZTOTELÉSZ. Egyszer, amikor sok bölcs férfiú sereglett össze asztala körül, a rizsini megkérdezte:

– Miért ócsárolják az emberek mesterünket, Móse ben Maimont?***

Az egyik rabbi így felelt:

– Mert egy helyen azt mondja, hogy Arisztotelész többet tudott az égi szférákról, mint Ezékiel. Hát hogyan ócsárolnák?

A rizsini így válaszolt:

– Úgy van, ahogy mesterünk, Móse ben Maimon mondotta. Két ember érkezik a királyi palotába. Az egyik minden teremben elidőzik, szakértő pillantásokat vet a pompás anyagokra és drágaságokra és nem tud betelni a gyönyörűségekkel. A másik viszont keresztülsiet a termeken és csak annyit tud: ez a király lakása, ez a köntöse, még néhány lépés, és látni fogom az én uram királyomat.

A SZENVEDÉS. Egy férfi, akit súlyos kór gyötört, panaszkodott Izrael rabbinak, hogy a szenvedés zavarja a tanulásban és az imában. A rabbi az ember vállára tette a kezét és így szólt:

– Honnan tudod, barátom, hogy Istennek mi tetszik jobban, a tanulásod vagy a szenvedésed?

IMITATIO DEI. A zaszovi egyszer az utolsó fillérét is odaadta egy rossz hírű embernek. A tanítványai megrótták érte.

– Válogatósabb legyek, mint Isten, akitől én kaptam a pénzt? – válaszolta.

MI A SZERETET? Löb Móse rabbi mesélte a híveinek:

– Egy paraszttól tanultam meg, hogyan szeressük az embereket. Az illető más parasztok társaságában egy söntésben tartózkodott és ivott. Régotha hallgatott már, miként a többiek is. De amikor a bor hatására lelkét kitartha, így szólt a szomszédjához: „Te, mondd, szeretsz te engem, vagy nem szeretsz?” Mire emez így

* Így nevezik azt a harminchat férfit, akinek világi foglalkozások mögé rejtőzött, a külvilág számára felismerhetetlen hatásán a teremtés állandósága nyugszik.

** Maimonidész (meghalt 1204): vallásfilozófus.

válaszolt: „Nagyon szeretlek.” Erre az első ismét: „Azt mondd, hogy szeretsz, mégsem tudod, hogy mi bajom van. Ha igazából szeretnéd, tudnád.” Erre a másik nem tudott mit mondani, és a mi emberünk újra hallgatásba merült. Én azonban megértettem, hogy a másik ember iránti szeretet az, ha megérezzük, mire van szüksége, és magunkra tudjuk venni a szenvedését.

ITT VAN A TÁNC IDEJE. Egy caddik, aki már halálán volt, egyszer csak fölkelt és táncba kezdett. Amikor a körülötte állók le akarták erről beszélni, azt válaszolta nekik, hogy most jött el a tánc ideje. Lepihenvén a következő történetet mesélte el:

– Amikor a Streliszkből származó Uri rabbi a vidéket járta, hogy pénzt gyűjtjön valamely jámbor célra, elvetődött a zaszovi rabbihoz is. „Pénzem nincs – válaszolta a kérésre a rabbi –, de táncolok neked egy kicsit.” És valóban, egész éjszaka táncolt, és Uri rabbi nem bírta levenni róla a szemét, hiszen minden mozdulatát szent cél vezérelte. Mikor hajnalodott, így szólt Löb Móse rabbi: „Most pedig megyek és összeszedek némi pénzt az utcán meg a piacon.” El is ment, de csak két nap múlva ért vissza. Arra a kérdésre, hogy hol volt eddig, így válaszolt: „Fiatalkoromban egyszer pénzre volt szükségem, hogy rabokat váltsak ki. Egy fiatal fiúval indultam a gyűjtőútra, akinek az volt a feladata, hogy megmutassa nekem a gazdag emberek háza-it. A fiú oly buzgón és ügyesen teljesítette a feladatát, hogy a szükséges összeg hamarosan együtt volt. Ezért megígértem neki, hogy táncolni fogok a lakodalmán. És most, amikor Clocsovba értem, vidám zeneszóra lettem figyelmes. Megnéztem, honnan jön, és kiderült, hogy az a bizonyos fiatalember ülte a lakodalmát. Úgyhogy ott táncoltam és mulattam az időt a vidám társasággal egészen mostanáig. Ezért mondom, amikor jönnek, hogy valamit kérjenek tőled, hogy eljött a tánc ideje” – fejezte be történetét a caddik.

MINDEN NEMZEDÉKBEN. Egy este Hájim rabbi több híve ült együtt a fióktemplomban, és régen élt caddikokról, elsősorban a Baal Sémről szóló történeteket meséltek egymásnak. S minthogy a mese éppoly kedves volt számukra, mint a szótlán üldögélés, még éjfélkor is együtt voltak. Egyikük éppen befejezte történetét a Baal Sémről, amikor valaki felsóhajtott:

– Ó, honnan kerülne ma ilyen ember?!

E pillanatban közeledő lépéseket hallottak a caddik lakásának lépcsője felől. Kinyílt az ajtó, és rövid kezében, ahogy az ember este öltözni szokott, ott állt Hájim rabbi a küszöbön.

– Balgák vagytok – szólalt meg halkán. – Hiszen ő minden nemzedékben jelen van, csak hogy akkor megnyilvánult, most meg rejtőzködik.

Majd becsukta maga mögött az ajtót, és visszament a szobájába. A haszidok néma csendben ülték körül az asztalt.

AZ ORSZÁGÚT. Mendel rabbi néha így szokott panaszkodni:

– Amíg nem voltak országutak, éjjelre meg kellett szakítani az utazást. És akkor a fogadóban nyugodtan lehetett zoltárokat mondani, könyveket olvasni és néhány zsidó szót váltani. Most viszont éjjel-nappal közlekednek az országutakon, és azóta nincs többé nyugalom.

JÓZSEF MESSIÁS FIA. Egy haszid mesélte a következő történetet:

– Jehuda Cvi rabbi egyszer így szólt hozzánk az asztalnál: „Ma születik József fia, a Messiás Magyarországon és egyike lesz a titkos caddikoknak. És ha Isten hosszú élettel ajándékoz meg, oda fogok utazni, hogy lássam őt.” Tízennyolc év múlva a rabbi Pestre utazott és néhány híve társaságában engem is magával vitt. Pesten jónéhány hetet eltöltöttünk anélkül, hogy a tanítványok közül bárki is tudta volna, miért jöttünk ide. Egy nap megjelent a szállásunkon egy rövid kabátos ifjú, látványa oly tüneményes volt, mint egy angyalé. Anélkül, hogy engedélyt kért volna, egyenesen bement a rabbi szobájába, és becsukta maga mögött az ajtót. Minthogy jól emlékeztem a rabbi hajdani kijelentésére, odaálltam az ajtóhoz, és vártam, hogy ha az ifjú majd kijön, üdvözölhessem, és áldását kérhessem. Mikor azonban órák múlva kilépett a rabbi szobájából, vendéglátója egészen a kapuig kísérté, s mire én is az utcára siettem, már nyoma veszett. De még most is, annyi év múltán is érzem magamban azt az életerőt, amelyet akkor kaptam tőle, amikor elhaladt mellettem.

A TITKOS SZER. Egy tudós, ugyanakkor szívtelen férfi megszólította egyszer a stretini Ábrahám rabbit:

– Azt mondják, titkos szereket adsz az embereknek, s ezek meggyógyítják őket. Adj nekem is valamit, hogy istenfélelem költözzön a szívembe!

– Istenfélelemre nincs semmilyen szerem – mondta Ábrahám rabbi. – De ha akarsz, az Isten iránti szeretetre ajánlhatok valamit.

– Az még jobb! Add csak ide azt! – kiáltott föl emez.

– Ez a szer nem egyéb, mint az emberek iránti szeretet – válaszolta a caddik.

AZ ÉRZÉKEK EGYSÉGE. A canszi Hájim rabbi egyszer nagyon elcsodálkozott azon, hogy a nála vendégeskedő Ábrahám rabbi nem tett cukrot a kávéjába. A stretini így válaszolt a kérdésére:

– Meg van írva, hogy „nincs békesség csontjaimban véteim miatt”.* Miért hat szétválasztó erő az emberek tagjai között, holott mindegyik ugyanazokból az elemekből áll? A szem miért csak lát, a fül miért csak hall? Az első ember bűne miatt nincs egyetértés közöttük. Aki azonban a lelke mélyéig összhangban van önmagával, egészen Ádám vétkéig visszamenőleg, az meg tudja teremteni az összhangot a testében. Az a szemével is képes megfzlelni a cukrot.

ATYJA NYOMDOKAIN. Amikor Mordeháj rabbi fia, Noáh rabbi apja örökébe lépett, tanítványai észrevették, hogy némely dologban másképp viselkedik, mint elődje. Megkérdezték tőle, mi ennek az oka.

– Mindent pontosan úgy csinállok, mint az apám. – válaszolta. – Ő sem utánzott senkit, én sem utánzok senkit.

ÉS MEGSZÚNÉK A TŰZ. Mesélik, hogy a nagykállói rabbi egyszer egyik hívének házában töltötte a szombatot egy közeli faluban. Szombat beköszöntének órájában hirtelen nagy kiáltás támadt, az egyik alkalmazott berontott és azt kiabálta, hogy kigyulladt a gabonával teli csűr. A haszid ki akart sietni, a rabbi azonban megragadta a karját.

– Maradj itt – mondta. – Elmesélek egy történetet. – A haszid visszaült a helyére.

– Zuszja rabbi fiatal korában, miként az a legifjabb tanítványok körében szokás volt, a fűtő feladatát látta el a Nagy Maggid házában. Egy alkalommal, midőn nem sokkal a szombat beköszöntése előtt nagy buzgalommal a zsoltókat mondta, kiáltás riasztotta fel a ház belseje felől. Az általa fűtött kályhából kipattant egy szikra, és minthogy senki sem volt a közelben, tűz ütött ki a lakószobában. „Zuszja! Ég a ház!”, kiáltották neki szemrehányóan. Mire ő így felelt: „Na persze, de az áll az írásban, hogy »és megszűnnek a tűz«.” És még abban a pillanatban kialudt a tűz.

A kállói rabbi elhallgatott. A haszid, akit még mindig karjánál fogva tartott, még most sem mert megmozdulni. És egy pillanat múlva bekiabálták az ablakon, hogy a pajtában kialudt a tűz.

A FELEJTÉS. Egy tudására hiú és beképzelt litván tudós Berdicsevben mindenféle ravasz ürügyel állandóan, félbeszakította Jichák Lévi rabbi prédikációját. A caddik többször kérte, hogy az efféle eszmecserek kedvéért a házában keresse föl. A litván azonban sosem jelent meg a rabbi lakásán, hanem újból és újból az imaházba ment és zavarta a prédikációt. Az eset Báruh rabbi fülébe is eljutott.

– Ha eljön hozzám – mondta –, meg sem fog tudni szólalni.

E szavakról értesült a litván.

– Miben járatos elsősorban ez a rabbi? – tudakolta a litván.

– A Zóhár könyvében – mondták neki. Kikeresett hát egy bonyolult helyet a Zóhár könyvében, és elutazott Mezbizsbe, hogy kifaggassa Báruh rabbit. Amikor azonban belépett hozzá, az olvasópulton pontosan az adott helyen látta felütve a Zóhár könyvét. Milyen csodás véletlen – gondolta, s rögtön azon kezdte törni a fejét, milyen másik hely lenne alkalmas arra, hogy zavarba hozza vele a rabbit. Ekkor azonban megszólalt Báruh rabbi.

– Ismered a Talmudot?

* Zsolt. 38, 4

– Persze, hogy ismerem – válaszolta a litván nevetve.

– Egy helyen az áll benne, hogy amikor a gyermek még az anyja testében van, a fején fény gyullad ki, és e fénynél a gyerek megtanulja az egész Tórát. Mikor azonban eljön az ideje, hogy a világra jöjjön, egy angyal érkezik, a szájára üt, mire mindent elfelejt. Hogyan értendő ez? Mire jó mindent megtanulnia, ha aztán úgyszólamint elfelejti?

* A litván hallgatott. Mire Báruh rabbi megszólalt:

– Akkor válaszolok én a kérdésre. Látszólag teljesen érthetetlen, hogy Isten minek teremtette a hallgatást. Mégis megvan az értelme, mégpedig az, hogy ha nem létezne felejtés, akkor az embernek állandóan a halálára kellene gondolnia. Akkor pedig nem építene magának házat, és semmibe sem fogna bele. Ezért ajándékozta Isten az embernek a felejtés képességét. Az egyik angyal megbízása az, hogy úgy tanítsa a gyereket, hogy az semmit ne felejtessen, a másikkal meg az a dolga, hogy a gyerek szájára ütve mindent elfeledtesen vele. De ha e másik angyal egyszer elfeledkezik a dolgáról, akkor én is helyettesíthetem őt. Hát akkor halljuk, add elő mindazt, amit hallottál.

A litván nekikezdett a mondókájának, de csak hebegett, egyetlen értelmes szó nem hagyta el az ajkait. Sarkon fordult és elhagyta a rabbi házat. Elfeledett mindent, tudatlan ember lett belőle. Később Berdicsevből lett szolgáló az imaházban.

A SÓFÁR MEGFÚJÁSA SZOMBATON. Egy újévkor, amely szombati napra esett, így szólt a rizsini rabbi:

– Olyan újévkor, amely szombatra esik, nem szabad megfújni a sófár kürtjét, amely a világot az új évre hívja. Ekkor Isten maga fújja a sófárt. Ő pedig nagyon jól tudja fújni. Ezért olyan éber bennünk a remény ezen a napon. Hiszen minden irgalom forrása az, aki ébren tartja.

KIS KÉSEDELEM. Engesztelés napjának előestéjén, amikor Kol Nidré-t kell mondani, az imaházban gyülekeztek a haszidok, és a rabbit várták. Az idő múlt, de a rabbi nem jött. Az egyik asszony így szólt magában: „Még eltart egy darabig, mire elkezdődik, én meg úgy siettem, egyedül hagytam a gyereket is. Gyorsan megnézem, nem ébredt-e föl, néhány perc, és itt vagyok.” Azzal hazaszaladt, hallgatózott az ajtónál, csend volt odabent. Halkan lenyomta a kilincset és bedugta a fejét. Odabent a rabbit pillantotta meg, karjában tartotta a gyereket, akinek a sírása az imaházba menet feltartóztatta. Játszott vele és énekelt neki, amíg el nem aludt.

ISTENBEN BÍZNI. Móse Löb rabbi mondotta:

– Milyen könnyű a szegény embernek Istenben bízni – mi egyébben bízhatna még? És milyen nehéz a gazdag embernek Istenre hagyatkozni – minden java hozzá kiált: „Bennem bízzál!”

A LEGFONTOSABB. A kobrini Móse rabbi halála után nem sokkal az egyik tanítványa megkérdezte az öreg kozki rabbit, Mendelt:

– Mi volt mesterednek a legfontosabb?

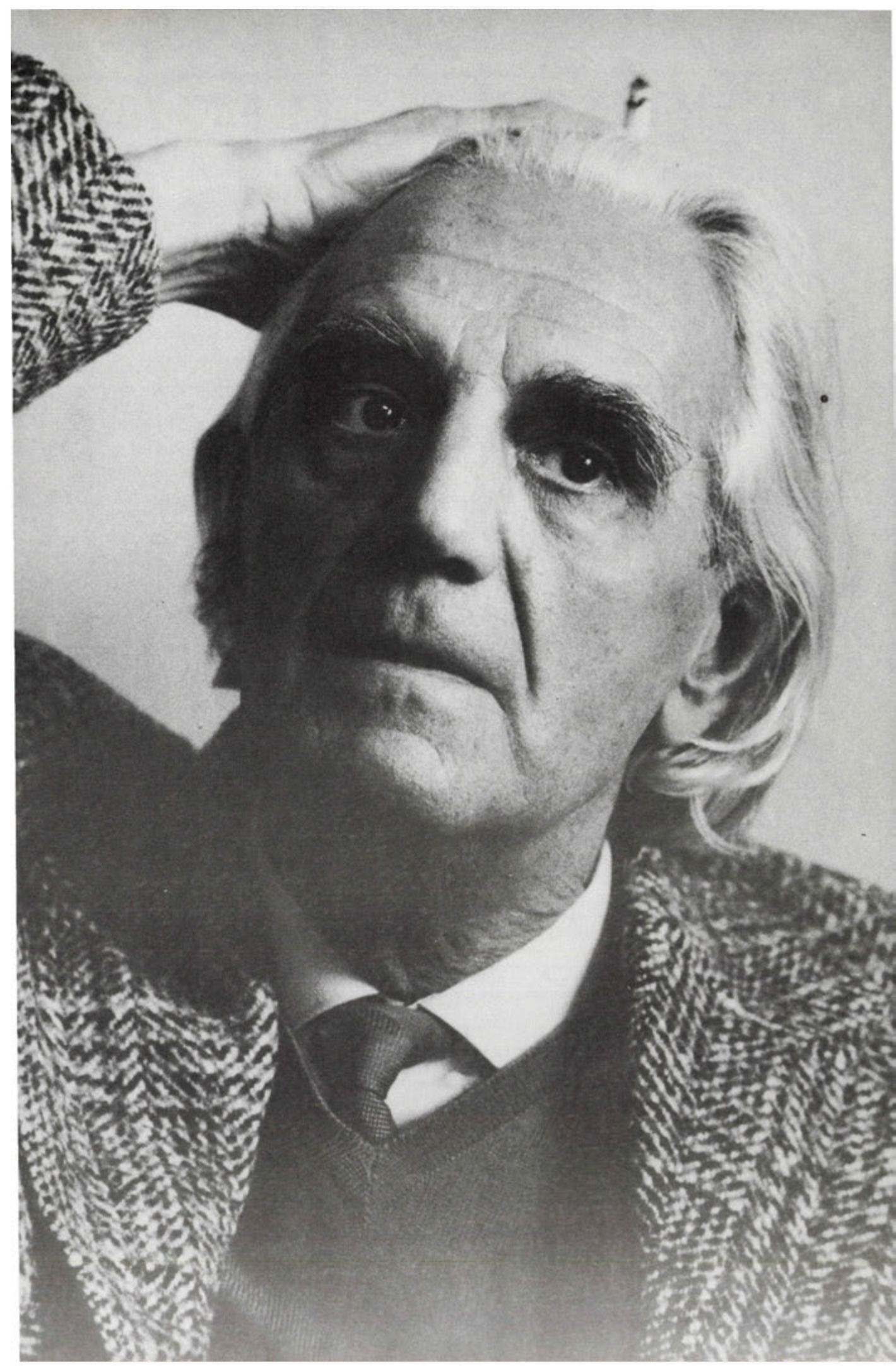
Az kicsit gondolkodott, majd így válaszolt:

– Mindig az, amivel éppen foglalkozott.

A SZOMBAT. A kozki Mendel rabbi egyszer így szólt a híveihez:

– Tudjátok ki vagyok én? Volt korábban Bär rabbi, volt Smelke rabbi, volt Elimlélek rabbi, volt a lublini rabbi, volt a „szent zsidó”, volt Bunám rabbi, és én vagyok a hetedik. Én vagyok mindannyiuk kivonata, én vagyok a szombat.

FORDÍTOTTA RÁCZ PÉTER

TARTALOMJEGYZÉK 1992

TÁRSADALOM, POLITIKA

- DAHRENDORF, Ralf *A nemzet dolga* (ford. Mohácsi Árpád) április 3
- DALOS György *A Stasi költői* november 17
- DOBROVITS Mihály *Kurdok* március 15
- DZSEMAL, Gejdar *Eurázsia csendőre* (ford. Schiller Erzsébet) március 11
- ELSDORF, Nick *Fekete tanoda* február 3
Otthon Afrikában október 3
- FAGYIN, Andrej *A harmadik Róma – a harmadik világban* (ford. Rónai Gábor) március 7
- GAGYI József *Anna és Albert* szeptember 23
- GROYS, Boris *Oroszország a „tisztá kapitalizmus” útján* (Krasztev Péter interjúja) január 12
- GYÁNI Gábor *A hatalom mint politikai kultusz* július 3
- J. HORVÁTH Tamás *Ez volna a megoldás?* április 9
- JUDT, Tony *A bal sorsa* (ford. Szegő András) október 7
- JUHÁSZ-NAGY Pál–ZSOLNAI László *Homo nonsapiens* március 3
- KALFUS, Ken *A szerbeknek, szeretettel* (ford. Bojtár B. Endre) július 7
- KENEDI János *A város és az arc* június 17
- KISS Zsolt Péter *Playboy-polgárosodás és divatetika* február 17
Szeretünk, Barbie! augusztus 15
- KOLAKOWSKI, Leszek *Irracionalitás a politikában* (ford. Szegő András) április 19
- KOVÁCS János Máttyás *Az átmenet mérnökei* január 5
- KRÓL, Marcin *Szent Péter és John Stuart Mill* (ford. Szegő András) május 21
- LENGYEL László *Hjalmar Schacht és a nemzetiszocialista gazdaságpolitika* április 15
Berendezkedés (Félúton: 2. rész) június 3
Két író közt szeptember 17
Válság, kezelés, berendezkedés december 3
- LUKES, Steven *Mi az, hogy baloldal?* (ford. Szegő András) október 13
- PASZKOV, Viktor *Lót, a számkivetett* (ford. Krasztev Péter) június 27
- PATOCKA, Jan *A 20. század háborúi – a 20. század mint háború* (ford. Kiss Szemán Róbert) szeptember 11
- PAVIC, Milorad S. O. S. *a pravoszlávokért* (ford. Bojtár B. Endre) július 11
- QOSJA, Rexhep *Az albánok és Európa tegnap és ma* (ford. Schütz István) február 11
- RUSHDIE, Salman *„A túszok túsza vagyok”* (ford. Bojtár Endre) december 15
- SACKS, Jonathan *A pluralizmus paradoxonjai* (ford. Barabás András) december 11
- SCHACHT, Hjalmar *Mérleg* (ford. J. Horváth Tamás) április 13
- SCHEDLINSKI, Rainer–OPITZ, Detlef *Egy nemhivatalos munkatárs meg a barátja* (ford. Kalász Orsolya, Deréky Géza) november 7
- SCHÖPFLIN György *Konzervativizmus Közép- és Kelet-Európában* (ford. Félix Pál) május 7
- SCRUTON, Roger *Mi az, hogy jobboldal?* (ford. Szegő András) október 17
- SLAPSAK, Svetlana *A régészeten túl* (ford. Bojtár B. Endre) július 15
- SLOTERDIJK, Peter *A történelem után* (ford. Tillmann J. A.) augusztus 9
- SOWELL, Thomas *Kultúrák, ha találkoznak* (ford. Novák Zsófia) augusztus 3
- STREISSLER, Erich W. *Gazdasági liberalizmus Kelet-Európában?* (ford. Szegő András) december 19
- TISCHNER József *Az egyház és a lengyelek államellenessége* (ford. Balogh Magdolna) május 15
- VÁRSZEGI Asztrik *Ezredévi beszélgetés* november 3
- VÉGEL László *Rovátkák* május 3
Rovátkák 2. július 17
- ZAVALNIJ Georgij *Arménia = Ararat + Arcak?* február 7

VERSEK

- AMBRUS Judit július 25
- AURELIUS AUGUSTINUS (ford. Ruttner Tamás) október 21
- BÁTHORI Csaba szeptember 43
- BERTÓK László május 34
- BODOR Béla február 43
- BRODSZKIJ, Joszif (ford. Baka István) június 33
- CELAN, Paul (ford. Schein Gábor) február 30
- CVETAJEVA, Marina (ford. Baka István) január 36
- CSENGERY Kristóf július 48
- EORSI István december 28
- FERENCZ Győző április 28
- GÁL Ferenc március 33
- GERGELY Ágnes július 22
december 22
- HÁY János április 29
- HERBERT, Zbigniew (ford. Petri György) október 57
- ISMERETLEN ÓANGOL KÖLTŐ (ford. Korpa Artur) augusztus 40
- JELES András január 42
- KÁNTOR Zsolt november 29
- KARDOS Tiborc október 30
- KAUFMANN, Albert (ford. Agg Dávid) július 37
- LOSZEV, Lev (ford. Petri György) május 32
- MÁNDY Stefánia október 28
- MARNO János április 31
- MARSALL László november 24
- MÁRTON László január 2
- NEMES NAGY Ágnes március 20
- ORAVECZ Imre augusztus 18
- PÁRNICZKY Mihály május 38
- PATAKAS, Gintaras (ford. Baka István) június 44
- PAYER Imre február 44
- PETRI György február 24
- PRIGOV, Dmitrij Alekszandrovics (ford. Petri György) március 30
- RÁCZ Péter november 30
- RAKOVSKY Zsuzsa szeptember 28
- RAVIL, Buharaj augusztus 28
- RINGELNATZ, Joachim (ford. Báthori Csaba) szeptember 42
- SCHEIN Gábor február 30
- SZILÁGYI Ákos szeptember 3
- TÁBOR Ádám május 36
- TANDORI Dezső január 16
- TÉREY János szeptember 44
- THOMAS, Dylan (ford. Erdődi Gábor) december 30
- TOGAY, Can március 34
- VENCLOVA, Tomas (ford. Baka István) június 42
- WAGONER, David (ford. Tandori Dezső) november 26
- WRIGLEY, Robert (ford. Nagy Éva) április 39
- ## PRÓZA
- AGNON, Smuél Jozsef *A nagyúr öltözéke* (ford. Chana Israel) július 39
- BARTHELME, Donald *Cortez és Montezuma* (ford. Bán Zsófia) október 33
- BENKŐ Attila *Három szöveg* június 46
- BENN, Gottfried *Az utolsó Én* (ford. Márton László) november 21
- FORGÁCS Zsuzsa *Amerika, az Elherdált Titkok Tüzeptelepe* május 41
- GARACZI László *A gyarmati nő* március 28
- GLAUZIUSZ Tamás *Fakörz* szeptember 31
- HILBIG, Wolfgang *A Schiller utcában* (ford. Mohácsi Árpád) január 38
- HRABAL, Bohumil *Két novella* (ford. V. Detre Zsuzsa) június 47
- IONESCO, Eugène *Jelenet* (ford. Angyalosi Gergely) február 27
- JAHHN, Hans Henny *Kebad Kenya* (ford. Báthori Csaba) május 27
- KABAKOV, Alekszandr *Az oroszok nem jönnek* (ford. Bratka László) szeptember 39
- KENEDI János *A sziget és a test* november 33
- KONTRA Ferenc *Délvidéki forgószínpad* április 25

TARTALOMJEGYZÉK 1992

KRASZNAHORKAI László *Már csak tíz év január* 19
KUKORELLY Endre *Érzelmes iratok* július 23
MARGWELASCHWILI, Giwi *Muzal* (ford. Márton László) augusztus 37
MOZART, Wolfgang Amadeus *Levelek Anna Maria Theklához* (ford. Báthori Csaba) szeptember 47
NABOKOV, Vladimir *A múzeumban* (ford. Bratka László) március 23
NAGY Atilla Kristóf *A kelta – A hancsta* január 45
PENN András *Másvilág* február 35
Túlélet október 37
POROGI András *A magyar new-dada nyomorúságos története* április 33
Venus & Mars december 33
RÓZEWCZ, Tadeusz *Borravaló* (ford. Cservenits Jolán) április 43
SALAMOV, Varlam *Éjszaka – Sűrített tej* (ford. Bojtár Anna) december 24
SPIRÓ György *Mese az író úrról és az olvasóról* június 51
TAR Sándor *Kopár* augusztus 21
VARGA Viktor *A Hűbrisztész partján* március 37

TANULMÁNY, PUBLICISZTIKA

BALASSA Péter *Ex nem az január* 62
BODROG Miklós *Nem élhetek sárkányölés nélkül!* augusztus 61
DALOS György *Régi idők filmhíradója* augusztus 43
DÁVIDHÁZI Péter *„Per passivam resistentiam”* január 49
EPSTEIN, Mihail *Gyémántos égbolt* (ford. Morcsányi Géza) szeptember 59
A rituálékról – Apokalipszis az orosz irodalomban (ford. Morcsányi Géza) október 61
FERENCZ Győző *Az irodalom tárolási gondjai* augusztus 63
FLUSSER, Vilém *Képeink* (ford. Tillmann J. A.) február 60
GAMSAHURDIA, Konsztantine *Nyílt levél Uljanov Leninhez* (ford. Páll Erna) március 49
GERENCSÉR Zsigmond *Tolsztoj is a magyarok ellen?* augusztus 57
GROYS, Boris *A harmadik hullám* (ford. Félix Pál) március 57
GUDAVA, Tengiz *A zviadzizmus alapjai* (ford. Páll Erna) március 50
HAYEK, Friedrich August von *Miért hagytam ott Ausztriát?* (ford. Bojtár Péter) szeptember 56
HIMMELFARB, Gertrude *A hős, a gazember és a lakáj* (ford. George Gábor) április 51
IVÁNYI György *Kanásztánc – még egyszer* május 64
JANÁKY István *Nincs jelkép* január 60
JEROPEJEV, Viktor *Az orosz rés* (ford. Morcsányi Géza) június 63
KÁLMÁN C. György *Elmondok egy viccet* február 56
KARINTHY Frigyes *Az új forradalom* január 52
KERÉNYI Károly *Sziget – 1. rész* (Kerényi Károly levelezéséből Lackó Miklós válogatott) december 49
KERTÉSZ Imre *Wittgenstein-gyakorlatok* június 57
KOMORÓCZY Géza *Rangjavesztett tudomány* február 47
KOTT, Jan *A test emlékezete* (ford. Éles Márta) január 63
LACKÓ Miklós *Akadémia és szellemi élet az 1920-as években* szeptember 53
LENGYEL László *A kegyelmes úr olvas* május 60
LUKÁCSY Sándor *Firkák a Tisztelt Ház falára* szeptember 63
MANEA, Norman *Három mondat Romániáról* (ford. Németi Rudolf) december 39
MISIUNAS, Romuald J. *Kalinyingrád? Königsberg? Kantgrád? Královec?* (ford. Bojtár Péter) július 51
RADNÓTI Sándor *A 2000 urainak* augusztus 52
RITTERSPORN Gábor Tamás *Talán nem tanácsos hősködnünk, kedves kollégák...* április 59
ROKSANDIC, Drago *Csakugyan a hőskörről van szó?* (ford. Lásztity Péter) július 63
RUTTNER Tamás *A Vallomások fordításához* október 26
SARRAUTE, Claude *Szomszédúr, szomszédasszony* (ford. Kovács Ilona) március 64
SIGMOND István *Éc* december 42
SPIRÓ György *Kanásztánc* április 63
SZABÓ Ildikó *Szülni vagy nem szülni* november 51

SZABÓ Judit *Hol a nagyapám?* július 60
Egy négyesség vázlata november 62
SZENTÁGOTHAJ János *Előszó* július 52
SZIGETHY Gábor M. S. július 58
Csonka Szózat december 62
SZÓKE György *„Kicsúszott a kezemből”* április 53
Tárgymutató június 59
TOKAJI András *Zene a Harmadik Birodalomban* október 51
TÖRÖK András *Látogatás az öreg hölgnél* február 63
A teljes Szózat december 63
VISNYEVSZKAJA, Julija *Bevezetés a feljelentés tanba* (ford. Páll Erna) november 56
WITTGENSTEIN, Ludwig *Észrevételek* (ford. Kertész Imre) június 52
WOLFE, Tom *Settenkedés a milliom lábú szörny után* (ford. Török András) május 55

ILLUSZTRÁCIÓK

FELIX (Srečko PUNTARIC) karikatúrái január
A 2000 és a HOLMI 1992. január 6-i *dalnokversenyének* néhány faksimilije február
PINTÉR József rajzai március
OROSZ István grafikái április
FELVIDÉKI András rajzai május
Jakov CSERNYIKOV orosz építész-tanár 1920-as évekbeli fantázia-tervei június
LOVASI Zoltán reprodukciói a szegedi Kossuth-szobor avatásán készült fényképről július
A KALLIGRÁFIA KLASSZIKUSAINAK írásmintái augusztus
Robert VENTURI terve a londoni Nemzeti Galéria új szárnyához szeptember
KOVÁCS Tamás grafikái október
Milorad KRSTIC grafikái november
SZIGETI Péter fényképei: „A 2000 estek vendégei” december

A 2000 ESTEK VENDÉGEI

M C M X C

HORVÁTH Iván (kérdőző: Török András) '90 január
KARÁTON Gábor (Török András) '90 február
NÁDASDY Ádám (Török András) '90 március
LENGYEL Péter (Török András) '90 április
TAKÁCS Ferenc (Török András) '90 május
BOJTÁR Endre (Török András) '90 október
EL KAZOVSKIJ (Szilágyi Ákos, Török András) '90 november
DARVAS Ferenc (Nádasdy Ádám) '90 december

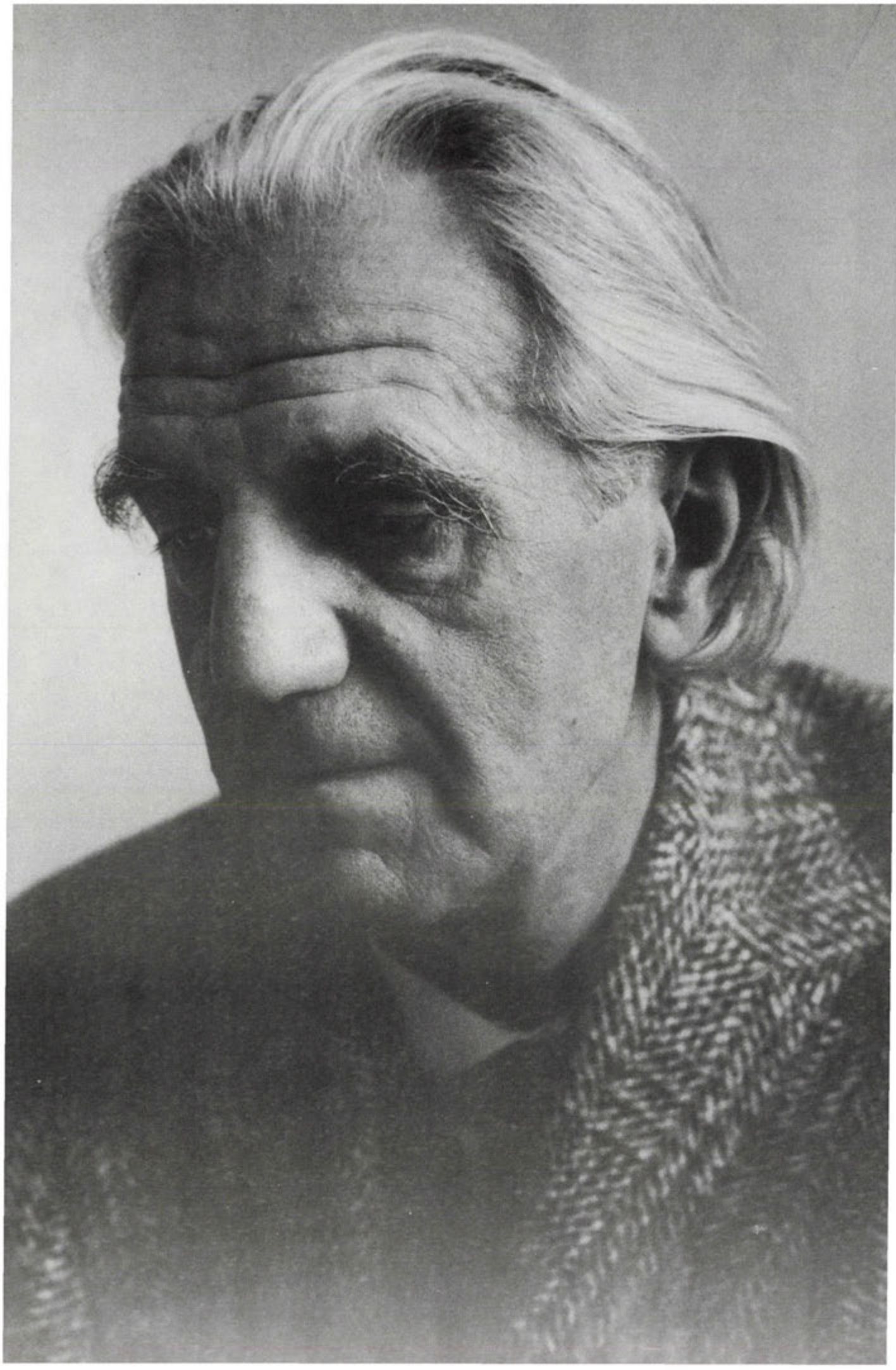
M C M X C I

LUKÁCSY Sándor (Horváth Iván) '91 január
ASCHER Tamás (Forgách András) '91 február
VEKERDY Tamás (Ascher Tamás) '91 március
FARKASHÁZY Tivadar (Kornis Mihály) '91 április
KOMORÓCZY Géza (Bojtár Endre) '91 május
SZILÁGYI Ákos (Török András) '91 szeptember
MÁRTON László (Margócsy István) '91 október
MÁNDY Iván (Bojtár Endre, Török András) '91 november
FISCHER Iván (Ascher Tamás, Török András) '91 december

M C M X C I I

KARDOS Sándor (Jeles András, Bereményi Géza) '92 január
SOROS György (Bojtár Endre) '92 február
SZILÁGYI János György (Komoróczy Géza) '92 március
LENGYEL László (Szilágyi Ákos, Török András) '92 április
BIKÁCSY Gergely, GLAUZIUSZ Tamás (Szilágyi Ákos, Török András) '92 május
FRANK Tibor (Török András) '92 november
HANKISS Elemér (Bojtár Endre, Horváth Iván) '92 december

Dalnokverseny (a Holmival közös rendezésben) '92. január 6.
Sztóritelling-fesztivál '92. október 8.

Balla Zsófia

AGNUS DEI

Elveszed-e bűneim?
Kos vagy, Bárány vagy,
sóvár fejedem
kürtös szarvak: a Sófár.
Bűneim gyapjasak, tereád szállnak,
Mennyei Atyánk, befed ez a vétség.

Ne ölje szíved félelem, kétség.
Bárány, Bárányka, csupa zokogás ez a hívás.
Emeld föl szívünk békességre,
ne hánykolódjon bent a tenger,
Isten nevében jössz, Te előtted
leborul a tenger ember.

Isten árvája, áprilisi ezüst napocska.
Nem fog rajtad a fagy,
nem a bűn édes mocska.
Lépkedj halkán, fényesen,
szívünket emeld föl!
Lábam megtörik, az arcom
eltakarom tenyeremmel.

Uram, a kegyelem nem elég:
 verj meg
szeretettel.
Bocsásd el bűneim, lehullván
irgalmazz: ne felejts el.

VÉGZETE ASSZONYA

Istenem, fogj le, fogj le
hideg padlódra lökj le
büntől narancsló arccal
kötözz feszes parancssal

Fájdalmatlanul halni
a bűzös délutánba
a fecskeragyogásban
halálom éjbeásva
lehunyt lepkeszárny Isten
csüng az ablakkilincsen
madár denevér sárkány
zúzva hever a járdán

Törött, üres fiolák

Szomjamat ha eloltja
Habzó haragom pudvás
szeretet dugaszolja

Szeretnél föllélegzeni
Isten léte alól
Ájultan tudni hogy mégis
hogy megszólítható

A haláltól naponta egy lépésnyire
Isten eszméje szokott visszahozni
Zsiletpengéket fenni
Visszakozni

Hideg padlódra lökj le

Fejem megsimogatja
Három hónap után
fenyő pamacsos gallya

Színes és renitens
hívó alázatos
túlcsordul szeretettel
hogy elviselhetetlen
Sírásredőny lehúzva
Derékig földbebújva

Ez az arc lesz a végső
Kötözz feszes parancssal

HŐSÉG

Remegő nyárfák, nyírek.
Nyugtalan románok, írek.

Húsomba már belenyestek.
Vízben forognak a testek.

Hajamba jól belenyírok.
Lehulló csillagok lesnek.

Földereng életem; három
kőpárka szünetel nyáron.

Kicsikis pálmafa-boglya.
A szíved Olaszhon fogja.

Kiteszi hölgyed a lelkét.

Egy-két-hár, egy-két-hár, egy-két
Ekkéhá, ekkéhá, ekké
ǾǾǾ

(Allargando)

Zilahy Péter

DAL

lehet hogy megvált / lehet hogy nem
semmi sem úszik a barna vizen
egy arc / egy ujjbegy / egy alak
egy szó amit kimondanak
egy mondat mit kimondanék
hogy fentről is felhős az ég
gyöngyházarcok fölémhajolnak
nehéz vagyok nem ring a csónak
idő velem s idő veled
letöltöm és letöltenek
szúr a fű a szeméig ér
boldog de az én kedvemér
és mint kit kútba ejtenek
a másik oldal megremeg
egy tárgy / egy ige / egy alany
mi hozzámfűz bizonytalan
partot ér kit nem ölelnek
kacag a számba akadó gyermek
egy helyzet vágyammal rokon
ma elhagyom az otthonom
egy kép amelyről én vagyok
egy ékezet mit le hagyok –
Júdás ki megérti ezt
elandalog és írni kezd

AZ ÉLŐ MÁSOLAT

avagy a halott nő a jó nő

(oboett)

bejártam érted nagykapával farkasrét
összes vermeit beállítasz és nagyfőfával
közlöd velem hogy nem vagy ott –
ez jó nagyon de mondd mitől hogy egy
picit hasonlít rád minden ha
lott
te mégse vagy az igazi ha
egyszer nem vagy ott – én élő nem szerethetek

csak azt ki szervetlen szeret nekem oly szerető
kell ki mindig frissen ásott és komoly
mély akár egy kút egy sűr
egy illat

AKI EL

aki elment többé nincs
többé nem nyom le kilincs
nem szeret nő nem hal halál
nem rág köröm nem szúr szakáll

hamar elment lelke rajta
nem mer leves nem gyújt gyertya
nem üt vissza nem szül gyerek
nem vár haza nem főz meleg

meddig tart és miért nem enged
miért szorít belém lehellet
miért tüntet ki értelem
miért szórakoz pont velem

A SZEMFÉNY ELVESZTÉSE – HÚSZ SORBAN

ültess fát gyereket és könyvet
de ne áltasd magad nem könnyebb
lekopni ha lekoppintanak
egy berezdülő halálizom jelzi csak
ahogy mész a fogszabályzott sétálóutcákon
már vár rád egy bizonyos úr nyakon
csíp és füledbe súgja ő volt
ki egykor kiöntött lejmol pár forintot
aztán befizet a sarki csehóba
egy szendvics mellé melegedni jóba
van a dizőzzel kibe nyomban fülíg szeretnél
milyen uncsi itt ügyögi ő tudna izgibbet ennél
koccintasz – ezer egy éjszaka – karodban ő
a világot jelentő deszka nő szeretkezni repülő-
szőnyegen ősrégi patent és szülőszobán fent
angyalkák xeroxozzák a csecsemőistent
hát szívódj fel az áhítatos puha testbe
mint itatósba göngyölt krisztus szenteste
s ha majd a nagyszájú érted üzen
átsétálsz kenyéren és vizen

Paul Verlaine

UTÓHANG

I

A nap vad fénye fogy, nem tűz a régi hévvel.
Rózsatövek között nyers őszi szél lebeg,
s meghajlanak megint, ütemre, szinte kéjjel,
egy halk nővér csókját idézi most e kert.

A Természet pedig elhagyta régi trónját,
a derű, ragyogás s irónia honát;
a sárga légből, hol eddig vigyázva fönnjárt,
a perverz s lázadó emberhez most leszállt.

Kabátja, amelyet a mélység csillagokkal
szór tele, kegyesen simítja homlokunk,
örök lelke buzdít, ereje nyugalommal
tölt el minket, akik enerváltak vagyunk.

Ma hülten ringanak a gallyak, és kitárul
a láthatár, vigasz jár mindent újra át,
az egekig hatol, s e friss öröm miránk hull,
s minden vigasztal itt. – Gondolkodjunk tehát.

II

Most végre kész. E könyv bezárul. Drága Tervek,
ti tüzes csíkokat vontok matt egemen,
s dúlt homlokomra ti hoztatok édes enyhet;
titeket visszahív a mélykék Végtelen.

Ti, virtuóz Vers és kimunkált, hangzatos Rím
s éneklő Ritmusok, ti, megvesztegető
Álmok s Nosztalgiák, Képek, a csituló kín
s aggódó vágy hozott ma titeket elő:

Verlaine Szaturnuszi költemények (Poèmes saturniennes, 1866) című kötetének utóhangja. A kötet rövidesen egészében is megjelenik (Térey János fordításában) a Cserépfalvi Kiadónál.

majd külön utakat járunk, egészen addig,
míg a Művészet, a mester egybeterel,
agyő, hű cinkosok, már semmi nem maraszt itt!
Titeket visszahív a mélykék Végtelen.

Pályánk végéhez ért, nincs mi előrelódít,
örömünk fiatal csődör, ki lépne, és
kit az első futam hajszája megbolondít,
de várja a homály, a drága pihenés.

– Mert egyedül terád, mindig terád figyeltünk,
ó Lfra! csillagunk, egyetlen passzió,
te voltál hitvesünk, anyánk, örök vezérünk,
s szemünkben semmi volt az Inspiráció.

III

Az Inspiráció minden egyéb előtt áll,
világos a tanács, mit Egeria súg;
a Zseni kényelmes, Erato lépni próbál,
s hátul ős metszetek arany angyala bűg;

Műzsánk hangja erős, nem hagy sohase békén,
s munkára készíti a legjobb agyakat,
s mint gyermekláncfű a porzó utak szegélyén,
új versek ragyogó kertjei hajtának:

a Szent Delírium, a Galamb s a Szentlélek,
a kedvező Zavar, lány Elragadtatás,
Apollón s Gábiel lantja, tizenhat évéd
és Inspirációd: megidézett varázs.

Ez kell nekünk tehát: végső, Fensőbb Költők,
több istent tisztelünk, de hívők nem vagyunk,
nem volt dicsfény, amely fejünk fölébe fölött,
s nem volt Beatricénk, ki vezette karunk,

nekünk, kik szavakat csiszolunk, mint a kristályt;
versünk megindító, de agyunk szenttelen,
és nincs, ki minket a tóparton este kinn lát,
mint meghitt sereget, sétálva nesztelen;

ez kell nekünk tehát, lámpánk fénye bevonja
a legyűrt tudományt s a higgadt álmokat;
e rajzon Faust keze a homlokát simítja:
íme a Makacsság, s íme az Akarat.

A szent, az abszolút, az örök Akarat, mely
tervére úgy vigyáz, mint keselyű ügyel
riadt bivalyra: lány vékonyába élvezettel
mar, s pöffeszkedve száll arany egekbe fel.

Ez kell nekünk csak, a stúdium menedéke,
hallatlan küszködés s példátlan akarat,
a fanyar éjszaka, a munka kínos éje,
amelyből felbukik Művünk, akár a nap.

Hívõnk pár szív, mit egy kacsintásunk kigyújt még,
mint nyírfa, hajlanak kóbor szelek után,
szegények! A Művészet nem hinti szét a lelkét:
s a milói Vénusz márvány-e igazán?

Tehát a Gondolat vésõje alakítsa
e szeplõtelen Paroszt, a Szép szûz és komor
tömbjét, buzgó kezünk nyomán nõjön magasba
a tiszta, csillagos peploszba vont szobor:

az új, derûs remek, a rózsás s szûrke, drága
sávokkal finoman árnyalt Memnon-alak;
Hajnal ragyogja be, fanyar Idõk leánya,
s a jövõ kor ege nevûnket zengje csak.

FORDÍTOTTA TÉREY JÁNOS

Kertész Imre: A baleset

A HOLOCAUST MINT KULTÚRA

Tisztelt Szimpózium, tisztelt Hallgatóim! Amikor 1989-ben, három évvel ezelőtt, életemben először Bécsben jártam, elvetődtem a belváros egyik festői terére, ahonnan lépcsők vezettek le a Dunához, s macskaköves, szűk utcák kanyarogtak az ódon boltok és házkapuk közt. Csak egyetlen szokatlan jelenség zavarta ezt az andalító városképet: az egyik lejtős síkator sarkán baszk sapkás, géppisztolyos rendőröket láttam örködni. Hamar megtudtam, hogy a bécsi zsidó hitközségnek van itt a székháza, közvetlenül mellette meg a zsinagóga. Csaknem ötven éve is elmúlt már, hogy utoljára – diákkoromban még – zsidó istentiszteleten jártam: kedvem támadt bemenni. A zsinagóga kapujában azonban elállják az utamat. Két megtermett fiatalember, hímzett, kerek sapkában, a szándékom iránt érdeklődik. Nem olyan egyszerű ide belépni. Pár éve merénylet történt a zsinagógánál. Ezért a rendőrök. Miért akarok bemenni, és ki vagyok – akarják hát tudni. Azt felelem, magyar író vagyok, aki írásaiiban némileg érintette a zsidó lét kérdéseit. Tudom-e igazolni ezt, kérdik. Nem tudom. Mondjak valamit héberül. Egyetlen héber szó sem jut az eszembe. De azt tudom-e legalább – faggatnak tovább –, hogy miféle délután ez a mai. Nem én, hanem osztrák, szőke, őskatolikus kísértőm adja meg a választ: péntek délután, a sabesz beállta. Nagy nehezen végül is beengednek.

Épp ilyen irrelevánsan, idegenül és fel nem ismertem, mint a bécsi zsinagóga kapujában, állok most itt Önök előtt is, Hölgyeim és Uraim. Olyan hallgatóság előtt kell beszélnem, amely aligha ismerheti a munkáimat. Mondandómat talán itt is némi magyarázkodással kellene kezdenem, igazolnom illetékességemet, bizonyítanom, hogy birtokában vagyok a szerfelett kérdéses kiváltságnak, hogy a holocaust megbélyegezte egzisztenciáról és Jean Améryről a nyilvánosság előtt beszélhessek. Csakhogy én, igen tisztelt hallgatóim, cseppet sem bánom ezt az irrelevanciát. Mi több, éppen az irrelevanciában vélem megpillantani a megszólalás immár mindinkább fogyatkozó lehetőségét, a jelképét a kusza, átmeneti és fel nem ismert helyzetnek, amelyben a túlélő – mint Améry is – létezni kényszerül, hogy ez a létezés aztán – akár egy tragikus gesztussal, mint az ő esetében, vagy akár másképpen – sorsként lépjen elő és nyilvánuljon meg. A holocaustnak ugyanúgy megvan a szentjei, mint akármelyik szubkultúrának; s ha fennmarad a megtörténtek eleven emléke, akkor nem a hivatalos szónoklatok, hanem a tanúságtévő életek révén fog fennmaradni.

Ezzel nagyjából vázoltam is, hogy miről szeretnék itt

önök előtt néhány szót szólni. Az első pillanattól kezdve, amikor messze nem tártul még a világ elé, hanem a névtelen mélységek rejtekhelyén zajlott napról napra névtelenül, s csupán a részeselek, az áldozatok és a hóhérok titka volt: a holocausthoz az első pillanattól kezdve valami izonyú szorongás tapadt – a feledéstől való szorongás. Ez a szorongás túlsapott a borzalmakon, az egyéni életeken és halálokon, túlsapott az igazságtétel mohó igényén, *Túl a bűnön és a bűnhődésen (Jenseits von Schuld und Sühne)*, hogy Améry könyvét idézzem, amelyről ma itt mindnyájan beszélünk; ezt a szorongást kezdettől fogva szinte valamilyen metafizikai érzés hatja át, ami a vallásokra, a vallások érzésre jellemző. S mintha csakugyan a bibliai kifejezés illelnek ide leginkább: „A te atyádfiának vére kiált énhez a földről.” A holocaustot az imént szubkultúrának neveztem, vagyis egy bizonyos, mondhatni kultikus szellem által összekapcsolt lelki és érzelmi közösségnek, akkor ebből a feledéssel szembeszegülő szenvedélyből, ebből az időben inkább mindegyre növekedő, semmint csökkenő igényből indultam ki; és hogy ezt az igényt a tágasabb kultúra is elismeri, sőt befogadja és a saját részévé teszi-e végül, az attól függ, hogy ez az igény mennyire bizonyul meg-alapozottnak.

Lám, úgyszólván észre sem vettük, és szavaink máris bizonyos kontextusba tereltek bennünket. Azt mondtuk: szubkultúra, és ezt azután a világtudatba, pontosabban az európai–amerikai civilizációba illesztettük, amelyhez végeredményben mindannyian, akik itt ma Améryről beszélünk, tartozunk. De mi köze mindehhez a magányos számkivetettnak, az idegennek, a megbélyegezettnek, akiből bikacsökkel verték ki minden ember vele született jussát, „a világ iránti bizalmat” („Weltvertrauen”)? Könyvének első, *A szellem határain* című fejezetében Améry radikálisan leszámol a szellemmel és a kulturális jelenség megtestesítőjével, az „intellektuellel”, a „szellemi emberrel”. „A kérdés – írja –, ahogyan ez a lényegére szorítkozó formájában élénk tolauskzik: segítette-e a légerek foglyának a döntő pillanatban a szellemi műveltség és az értelmiségi alapállás? Megkönnyítette-e neki, hogy kibírja szenvedéseit?” Améry radikális válasza: nem. Nem, s többek közt már csupán azért sem, mert „a szellemi és az esztétikai javak vitathatatlanul és elvitathatatlanul az ellenség tulajdonába mennek át”. „Az auschwitzi német zsidó rabnak Dürertől Regerig és Gryphiustól Traklig a teljes német kultúrát át kellett engednie akár a legutolsó SS-legény számára is.” Az értelmiségi helyzetét mindenképpen megnehezítette a műveltség, mondja Améry, ám a gondolkodás legsúlyosabb kísértése, amibe a történelmi tudás és a

Elhangzott 1992. október 23-án, a bécsi egyetem dísztermében, a Jean Améry-szimpózium alkalmából.

műveltség az értelmiségit sodorhatta, az öntagadás volt: hátha igaza van az ellenségnek. Hiszen nincs-e mindig is igaza a hatalomnak? És az SS hatalma oly „szörnyűségeken” és olyan „lebírhatatlanul” torziosult az auschwitzi rab előtt, hogy logikáját végül „ésszerűnek” érezhette.

Szükségszerű gondolatok ezek, tisztelt hallgatóim. Minden auschwitzi rab, aki nem élt valamilyen vallási, faji vagy politikai eszme függőségében, akinek nem volt hite, népe és küldetése, csupán a sorsa, a pusztta egzisztenciája: minden magányos értelmiségi föltette ezeket a kérdéseket. Mindegyikük vádiratot állított össze magában a kultúra ellen. Súlyos tévedésnek bizonyult Hegel állítása, hogy az ész egyetemes, mint ahogy nem egyetemes a kultúra sem. A kultúra a kiváltságos tudat: ez a tudat objektívál, és az objektíváció joga a kiváltságos tudat birtoka. Innen az iszonyú szorongás, hogy a kultúra kivetí magából a holocaustról, az Auschwitzról való tudást. „Emlékszel, mennyire szerettem Platón? Most már tudom, hogy hazudott” – írja egyik halhatatlan elbeszélésében egy másik auschwitzi fogoly, a lengyel katolikus Tadeusz Borowski. „Mert nem az idea tükröződik a földi dolgokban, hanem a verejtékes, véres emberi munka.” „Mit fog tudni rólunk a világ, ha a németek győznek? – folytatja. – Meggyilkolják családunkat, a betegeket, az öregeket. Lemészárolják a gyerekeket. És senki sem fog tudni rólunk. Túlordítanak bennünket a poéták, az ügyvédek, a filozófusok, a papok. A szép, a jó, az igazság alkotói. A vallásalapítók.” S ugyan ez visszhangzik húsz évvel később Jean Améry szavaiban: „Valamennyi jól felismerhető előjel arra vall, hogy a mi *ressentiment*-unk támasztotta morális követeléseket a természetesen múlt idő elhárítja és végezetül teljesen kioltja majd... Az igazi javíthatatlanok és megbékíthetetlenek, a szó szoros értelmében vett történelemellenes reakciók mi leszünk, az áldozatok, és üzemzavarnak, balesetnek végül az mutatkozik majd, hogy néhányunk mégiscsak életben maradt.”

Mondom, szükségszerű gondolatok ezek. Mi sem lenne oktanabb, mint szembe szállni velük, vitatni vagy minősíteni őket. Minősíteni a helyzetet kell, amely ilyen gondolatok megfogadására és végiggondolására kényszerít. És akkor meg fogjuk állapítani, hogy ezek nemcsak szükségszerű, de teljesen megalapozott és jogos gondolatok. Másrészt nem kerülheti el figyelmünket, hogy e gondolatok és megjelenési formájuk – végeredményben kulturális megnyilvánulás, sőt kulturális termék. Améry a megtagadott szellemhez fordul. Túlságosan szellemes volt ahhoz, hogy megpróbálja leplezni e paradoxont. Könyvének, melyről ma beszélünk, már a címe is: *Túl a bűnön és a bűnhődésen* – egyszerre utal Dosztojevszkijre és Nietzsche-re. Egy másik könyvének ezt a címet adta: *Unmeisterliche Wanderjahre*, a *Wilhelm Meisters Wanderjahre*-ra való utalással egyenesen Goethét idézve meg tanúkihallgatásra. Nyelve a legjobb német irodalmi nyelv, stílusát a francia esszén csiszolta beretvaélesre. Auschwitzban nem segített neki a szellem, de Auschwitz után a szellemet hívja segítségül, hogy az ellene emelt vádját megfogalmazza. A kultúrából nem talált kiutat; úgy lépett át a kultúrából Auschwitzba, majd Auschwitzból megint a kultúrába, mint egyik lágerből a másikba, s az adott kultúra nyelve és szellemi világa úgy zárta körül, akár Auschwitz szögesdrót kerítése. Túlélte Auschwitzot; és ha túl akarta

élni túlélését, ha értelemmel, vagy mondjuk inkább: tartalommal akarta felruházni, akkor erre, fró lévén, csakis öndokumentálásban, az önvizsgálatban, az objektívációban – vagyis a kultúrában látta – volt kénytelen látni az egyedüli esélyt. – Akár egy kutya! – mondta K., s úgy érezte, szégyene talán még túléli őt.” De ha azt akarta, hogy valóban túlélje, akkor szégyenét jól kellett megfogalmaznia, és amit megfogalmazott, maradandó formába öntenie, azaz jó íróvá kellett válnia.

A végtelenségig csigázhatjuk ezt a paradoxont. Ha szembe akart szállni a mulandósággal, az amorális idővel, akkor az írásra kellett föltennie életét – amíg azt is el nem vetette magától. Hogy azután öngyilkossága is a művéhez tartozik-e még, ez más kérdés, amit most csak futólag és bártortalanul érintünk. „In seiner Niederlage findet der Gläubige seinen Sieg” – „vereségében leli meg győzelmét a hívő”, mondja Kierkegaard. Még ennél is beszédesebb az alcím, amit a könyvének adott Améry: *Bewältigungsversuche eines Überwältigten*, hevenyészett fordításban: „egy leterített ember felülkerekedési kísérlete”. De hogyan kerekedhet felül egy író? Átvesszi a hatalmat? Bizonyos értelemben, igenis, ezt teszi. Említettük, hogy az objektíváció joga kiváltságos jog, mondhatni hatalom. A megbélyegzett halálraítélte, akit ez a hatalom maga alá tepert, most visszaveszi magának az objektívációhoz való jogot. Könyve híres, „*Ressentiments*” című fejezetének mélyén talán ez a titkos gondolat lappang. Egy másik auschwitzi túlélő egyik regényében olvashatjuk az alábbi sorokat: „...makacs szenvedélyemre végül csak egyetlen magyarázatot találok: talán azért kezdtem írni, hogy bosszút álljak a világon. Hogy bosszút álljak, és hogy elnyerjem tőle, amiből kirekesztett. Mellékvessém, amelyet Auschwitzból is épen mentettem ki, talán túl sok adrenalinot termel. Miért is ne? Végül is az ábrázolásban olyan hatalom rejlik, amelyben egy pillanatra elcsitulhat az agressziós ösztön és létrehozhatja a kiegyenlítődet, az átmeneti békét. Talán ezt akartam, igen: csak képzeletben ugyan és művi eszközökkel, de hatalmamba keríteni a valóságot, amely – nagyon is valószínűen – a hatalmában tart; alanná változtatni örökös tárgyiságot, névadónak lenni megnevezett helyett.” Ez az auschwitzi túlélő éppen itt áll, önök előtt, regényének címe: *A kudarc*, és amikor e sorokat leírta, Jean Amérynek még csak a nevét sem hallotta.

Könyvének „A kínzás” című fejezetében Améry szembe száll a mindenféle párt-diktatúrával, kivált a hitleri és a sztálini párt-diktatúrával egybemosó „totalitarizmus” meghatározással. Azzal, hogy – úgy mond – nem Hitler volt a hóhér, hanem valami „homályos” fogalom, a „totalitarizmus”. Óvakodva attól, hogy fejtegetéseimet akár csak véletlenül is a politikai tanulmány irányába kanyarítsam, hadd szögezzem le itt, hogy mélyen megértem Amérynek ezt a disztinkcióját. A megkínzott ember, aki személyisége súlyával és következményeivel viseli vállalt sorsát, nem hajlandó egy általános elvvel egyezkedni. Hol maradna szabadsága? Sorsa? Személyessége? És másrészt: kivel számoljon le, kivel szemben érezze és gyakorolja „*ressentiment*”-ját, ha minden oly érthető, egyszerű és személytelen, mint a totalitarizmus elvont fogalma? Améry emberekkel, „ellenséges emberekkel” („*Gegenmenschen*”) találta magát szemben, őt nem a totalitarizmus verte bikacsókkal és akasztotta láncra a megbilincselts csuklójánál fogva, hanem a berlini dialekt-

tust beszélő Praust hadnagy. Amellett bárhogyan is határozta meg őt és ő önmagát, mindenekelőtt mégiscsak német író és filozófus lévén, az ő szemében a botrány elsősorban a német náciizmus volt, s legföljebb csak aztán az orosz bolszevizmus. Ez így törvényszerű, emellett komoly ember valóban nem tehet egyenlőségjelet a két fenomén közé. „Meggyőződésem, hogy e Harmadik Birodalomnak a kínzás nem az akcidienciája volt, hanem az esszenciája”, írja Améry. Jegyezzük meg azonban, hogy a kínzás a sarlós-kalapácsos államtalitarizmusnak sem a véletlen eleme volt, hanem a lényege. Egyáltalán, a kínzás minden állami szintre emelt kizárólagosság, minden, a hatalmat egyeduralommal duzzasztó diktatúra lényege. Ezt különben Améry is elismeri. Bizonyos kérdésekben mégis, mintha egy kissé megmakacsolná magát. Képes arra, hogy például az antiszemitizmusról úgy beszéljen, mintha az még mindig ugyanaz az előítélet lenne, mint nagyapáink korában volt. Holott ezt éppen a náciakat akarták elhíttetni az emberekkel – s mindazok, akik a náciakat Kelet- vagy Nyugat-Európában, vagy bárhol, mind a mai napig követik. Nekünk azonban kötelességünk felismerni a minőségi különbséget. A 19. századi antiszemitizmus még aligha tudta vagy akarta volna elképzelni az Endlösungot. Így azután Auschwitz nem is magyarázható a közönséges, az archaikus, hogy ne mondjam, klasszikus antiszemitizmus fogalmaival – ez az, amit pontosan meg kell értenünk. Nincs itt semmiféle szerves összefüggés. Korunk nem az antiszemitizmus kora, hanem Auschwitzé. És korunk antiszemitája immár nem a zsidóktól ódzkodik, hanem Auschwitzot akarja. Eichmann azt vallotta jeruzsálemi perében, hogy ő sosem volt antiszemita; s bár a per hallgatósága itt nevetésben tört ki, én korántsem tartom lehetetlennek, hogy igazat mondott. Ahhoz, hogy zsidók millióit meggyilkolja, a totális államnak végső soron nem annyira antiszemitákra, inkább jó szervezőkre van szüksége. Világosan kell látnunk: egyetlen párt- és államtalitarizmus sem lehet meg diszkrimináció nélkül, a diszkrimináció totalitárius formája pedig szükségszerűen a tömeggyilkosság.

E kitérőre, tisztelt hallgatóm, azért volt szükségem, hogy visszatérhessek arra, amit Améry oly fájdalmas pontossággal „balesetként” határozott meg. Senki sem érezhet te át annyira a maga baleset-létét, mint az a zsidó mivoltánál fogva „leterített ember”, aki az úgynevezett szocializmusban próbálta végrehajtani „felülkerekedési kísérleteit”. A proletárdiktatúra nem szeretete, ha a holocaustot emlegették; s mivelhogy nem szeretete, szinte maradéktalanul el is hallgattatta az ilyen hangokat, vagy a konformista eufemizmusok sémái közé szorította. Ha valaki mégis úgy merészelt gondolkodni, hogy Auschwitz az európai etikai kultúrán úgyszólván traumatikusan átesett ember legnagyobb eseménye a kereszt óta – s ha ennek megfelelő komolysággal kívánt e kérdésekhez közelíteni: nos, akkor eleve számolnia kellett vele, hogy teljes magányra és elszigeteltségre kárhoztatják. Hogy könyveit, ha egyáltalán, csak korlátozott példányszámban nyomtatják ki, őt magát az irodalmi és szellemi élet margójára száműzik, az irányított kritika az elhallgatás süket csendjébe, akár egy magánzárkába taszítja; hogy tehát, miként egykor őt magát, most művét is halálra ítélik.

Hogy a sarló-kalapácsos totalitarizmus miért azonosította magát a holocaust tekintetében is a horogkeresztes totalitarizmussal, annak nyilván

megvannak a jó okai, melyek egyike-másika korántsem annyira talányos; most azonban mindennek inkább a hasznáról szeretnék beszélni. Mostanában gyakran elgondolko-dom rajta, hogy a holocaust nemcsak a koncentrációs táborokban, de évtizedekkel később is elérte megjelölt áldozatait. Mintha a légerek felszabadítása csupán elodázta volna az ítéletet, amelyet a halálra kiválasztottak azután önmaguk hajtottak végre magukon: öngyilkosságot követett el Paul Celan, Tadeusz Borowski, Jean Améry, sőt Primo Levi is, aki pedig vitáiratban szállt szembe Améry eltökélt egzisztenciális radikalizmusával. Ha e több értelemben is demonstratív sorsokkal olykor a magamét szembesítem, azt kell gondolnom, hogy engem az elmúlt évtizedeken nyilván az a „társadalom” segített át, amely Auschwitz után az úgynevezett „sztálinizmus” képében bebizonyította, hogy szabadságról, felszabadulásról, nagy katarziszról stb.: mindarról tehát, amiről szerencsésebb világtájakon értelmiségi-ek, gondolkodók, filozófusok nem csupán szavaltak, de amiben nyilván hittek is, szó sem lehet; amely nekem a rabélet folytatását garantálta, és így a tévedésnek még a lehetőségét is kizárta. Nyilván ez az oka, hogy engem nem ért el a csalódás ama tengerárja, amely a szabadabb társadalmakban élő, hasonló élménykörü embereknek, mintegy e dagály elől szaladó lába körül csapdosni kezdett, majd – hiába szaporították a lépést – lassan a torkukig fölért. Mivel nemcsak én voltam rab, de rab volt a nemzet is, melynek körében éltem, identitásproblémám nem volt. Most, hogy a börtönfalak leomlottak, a romok közti hangzavarban újra felharsan az Auschwitz utáni, azaz az Auschwitzot igenlő antiszemitizmus rekedt üvöltése. Mint Camus *Közöny* című regényének hőse, a gyűlölet ordítását testvéri hangokként köszöntöm én is. Nem félek – a holocaust kiégette belőlem az antiszemitáktól való félelmet. Mi közöm hozzájuk? Az Auschwitz utáni programszerű antiszemitizmus ma olyan magánügy, amely engem ugyan még ma is elpusztíthat, de ez csak merő anakronizmus lenne, tévedés, amelyben – ahogyan Hegel mondaná – már nincs jelen a világszelle, provincializmus lenne tehát és műveletlenség, „teljes egészében az antiszemiták ügye, az ő szégyenük vagy az ő betegségük”, ahogyan Améry is írja. Viszont legalább újra ráébredsz valódi helyzetemre, ha a visszanyert szabadság futó illúziója egy múlt pillanatra netán elfeledtette volna velem.

Ez a helyzet, tisztelt hallgatóm, önmagában véve nem sok figyelmet érdemelne. Egy túlélő helyzete ez, aki megpróbálta túlélni, mi több, értelmezni túlélését; aki a túlélők utolsó generációjához tartozván, tisztában van vele, hogy e generáció eltűntével egyszermind a holocaust eleven emléke is kivész majd a világból. Ittléte baleset, merő véletlen, amely folytonos igazolásra szorul, bár valójában igazolhatatlan. – De nem emlékeztet-e ez a helyzet egy kisé az ember általános és kozmikus helyzetére, ahogyan ezt a modern filozófia és antropológia interpretációjában megszoktuk? Ahol idegenségét, a „világba vetett bizalma” elvesztését, társadalmi magányát és egzisztenciális számkivettségét elemzi, Améry – véleményem szerint – már túllépi könyvének szűken vett kereteit, és egyszerűen az emberi állapotról beszél. A túlélő a kor emberi állapotának szélsőségesen tragikus hordozója csupán, aki megélte és elszenvedte ennek az állapotnak a kulminációját: Auschwitzot, mely, akár egy elborult elme szörnyű világlátomása mered a hátunk mögötti horizonton, s ahogy távolodunk tőle, körvonalai nemhogy elenyészni nem tudnak, de paradox módon inkább egyre tágulni és növekedni látszanak. Ma

már nyilvánvaló: a túlélés nem a megmaradt személyes problémája csupán, a holocaust hosszú, sötét árnyéka az egész civilizációra rávetül, amelyben megtörtént, és amelynek tovább kell élnie a történet súlyával és következményeivel.

Mondhatják, tisztelt hallgatóim, hogy túlzok, hiszen önök alig találkoznak e következmények nyomaival, már régóta másról beszél a világ. Ez azonban csak a felület, a látszat. A kérdések fontosságát az dönti el, hogy vitális kérdések-e. S ha azt vizsgáljuk, hogy az európai civilizációnak, az európai tudatnak vitális kérdése-e a holocaust, azt fogjuk találni, hogy igenis az, mert ugyanannak a civilizációnak kell reflektálnia rá, amelynek a keretei közt végrehajtották – különben baleseti civilizációvá válik maga is, rokkant végletté, mely tehetetlenül sodródik a pusztulása felé. Ellenkező esetben azonban nem kerülheti el, hogy meghozza róla a döntését. De mit mondok ezzel? Hiszen látszólag meghozta már. Úgy tűnik, alaptalannak bizonyult Améry – és Borowski – féleleme, hogy végül a gyilkosoknak lesz igazuk: a megsemmisítésnek, az államilag gyakorolt népirtásnak Európában továbbra sincs kultúrája, csakis gyakorlata van; ez a gyakorlat azonban igazolhatatlan, és ha egyszer mégis igazolható morállá lenne, az egyszer mind az élet végét is jelentené, ezzel mindenki tisztában van. Társadalomtudományi és történelmi munkák tömege próbálta „feldolgozni” a holocaust jelenségét. A legkülönbözőbb interpretációk születtek, a gyilkosság banalitásától kezdve a demonológiai munkákig, sőt egy filozófus hölgytől olyasmit is olvastam, hogy a holocaust nem illeszthető be a történelembe – mintha a történelem afféle fiókos szekrény lenne, ahol a fiókok méretei döntenek el, hogy mi fér beléjük és mi nem. Filozófus hölgyünknek azonban egy tekintetben föltétlenül igaza lehet: a holocaust ugyanis – lényegi jellemvonása szerint – nem történelmi esemény, mint ahogyan másrészt, mondjuk, úgyszintén nem történelmi esemény, hogy Sinai hegyén az Úr egy betűkkel televessett kőtáblát adott át Mózesnek.

Nem tudom, kirajzolódik-e lassan, hogy miről beszélnek. Egyetlen kérdéssel beszélek pedig mindvégig, amelyet nyíltan nemigen szokás, talán nem is igen illendő föltenni, holott ennek a kérdésnek kell eldőlnie azon a rejtelmes és hosszadalmas úton-módon, ahogyan a nagy etikai kérdések szoktak végül is eldőlni. A kérdés pedig így hangzik: teremthet-e értéket a holocaust? Szerintem ugyanis jelenleg éppen ehhez a kérdéshez érkezett el, s éppen ezzel a kér-

déssel vívódik az évtizedek óta zajló processzus, melynek során a holocaust először elfojtott, azután pedig dokumentálódott. Ez azonban kevésnek bizonyul; mint mondtam, dönteni kell róla, ez pedig értékítéletet jelent. Aki nem képes szembenézni a múltjával, az arra van ítélve, hogy örökké megismételje – ismerjük Santayana e mondását. Az életképes társadalomnak ébren kell tartania és állandóan meg kell újítania az önmagáról, a saját feltételeiről való tudását, tudatát. S ha döntése úgy szól, hogy a holocaust súlyos, fekete gyászünnepe elmaradhatatlan része e tudatnak, akkor ez a döntés nem holmi részvéten vagy megbánáson, hanem eleven értékítéleten alapul. Érték a holocaust, mert felmérhetetlen szenvedések révén felmérhetetlen tudáshoz vezetett; és ezáltal felmérhetetlen erkölcsi tartalék rejlik benne.

A holocaust tehát, tisztelt hallgatóim, világlélmény; és a holocaust által megújult világlélmény ma a zsidóság is. A magam zsidóságát legalábbis csakis így tudom definiálni. Egy regényemben szellemi létformának neveztem. Mert zsidónak lenni: szerintem ez ma újra elsősorban etikai feladat. Az én szememben ez hűség, megőrzés és mementó: mene, tekel, ufarszin minden totális elnyomás falán. A holocaustot túlélt erkölcsiség tragikus világtudása, ha megőrződik, talán megtermékenyítheti még a válsággal küszködő európai tudatot, amiként a barbársággal szembenező, a perzsa háborút vívó görög géniusz megteremtette az örök mintául szolgáló antik tragédiát. Ha a holocaust mára kultúrát teremtett – mint ahogyan ez tagadhatatlanul megtörtént és történik –, irodalma innen: a Szentírásból és a görög tragédiából, az európai kultúra e két kútforrásból merítheti ihletét, hogy a jóvátehetetlen realitás megszüljön a jóvátétel: a szellemet, a katarzist.

Meglehet, önök utópiának tartják majd mindezt, s azt mondják: a reális életben mindenek a nyomait sem látják. Sőt a reális életben éppen az ellenkezőjét látják, közönyös tömeget, cinikus ideológiákat, feledést, öldöklést, zűrzavart. De a fontos események nem mindig tükröződnek az egyidejű közvetlen realitásban. Különböző is, egy folyamatról beszélek, amelynek látni vélem ugyan a körvonalait, de kimenetelét természetesen nem ismerhetem. Mint kezdetben is mondtam, egy kultúra kontextusában élünk; és e kontextusban Jean Améry holttestét sem láthatjuk máshol, mint a holocaust egyre épülő emlékművén, ahová úgy helyezte el azt, akár egy véráztatva virágot.

SAULIUS TOMAS KONDRITAS

A kígyó pillantása

ÚJ 2000-KÖNYV A BOLTOKBAN. ÁRA 222 FORINT

Sziget

KERÉNYI KÁROLY LEVELEZÉSÉBŐL VÁLOGATOTT LACKÓ MIKLÓS

MÁSODIK RÉSZ

Levelezésválogatásunk első részének bevezetőjében Kerényi Károly munkásságát, annak irányát és fő jellemzőit vázoltuk. Most röviden azokról a szellemi kapcsolatokról szólunk, amelyek a tudóst magyar kortársaihoz fűzték; levelezéséből közvetlenül ezek tárulnak elénk.

A belső kört Kerényi tanítványai, illetve szűkebb – a szakmájához közel álló – baráti köre alkotta: Szerb Antal, Honti János, Kövendi Dénes, Brelich Angelo, Waldapfel Imre, Dobrovics Aladár, Devecseri Gábor, Szilágyi János György és mások. A tágabb körhöz a magyar szellemi élet olyan jelentős képviselői tartoztak, mint a Tanú Németh Lászlója, Fülep Lajos, Gulyás Pál, Hamvas Béla, a külföldön élő vagy 1944 után külföldre szakadt Tolnay Károly, Szondi Lipót; egy kissé távolabb az olyan tudósok, mint Szabolcsi Bence, Prohászka Lajos. Felfogásuk persze sohasem volt egységes, s a 30-as évek második felében igen sok irányba ágazott szét, mégis sajátos, noha csak nagyon bizonytalanul körülhatárolható irányzatot alkottak: szinte mindnyájan eredetileg a német életfilozófia és szellemtudomány hívei voltak. Szellemtudományos-szellemtörténeti indíttatásuk mellett közös vonásuk volt, hogy következetesen és határozottan elutasították a külföldi és a hazai fasiszta-náci ideológiát, annak embertelen antiintellektualizmusát, s egy – nem teljesen egyformán értelmezett – humanizmus jegyében nem tettek engedményeket a rossz „korszellemnek”. Zömük elvetette a hivatalos magyar kulturális élet szellemiségét és kereteit. (Kivéve az Akadémia égíse alatt kiadott, de szigorúan szakmai folyóiratokat: a hosszú ideig Kerényi szerkesztette *Egyetemes Philológiai Köz-
lönyt*, s a 30-as években a Prohászka Lajos által szerkesztett és a keze alatt megújuló filozófiai folyóiratot, az *Athenaeumot*.)

Ugyanakkor – a kör író-költő tagjain: Szerb Antal, Devecseri Gáboron kívül – nem vagy csak fenntartásokkal kapcsolódtak a magyar „ellenkultúra” régi fórumaihoz, így a *Nyugat* c. folyóirathoz és Babits Mihályhoz. Bizonyára szerepet játszott ebben a kör szigorúan tudományos orientációja, de Babits éles szellemtörténet-ellenessége is, s a Babitscsal szakító Németh László és Kerényi barátsága. Vonatkozik ez még Fülep Lajosra is, aki pedig a 20-as években s a 30-as évek elején a *Nyugat*ba írta legfontosabb tanulmányait, de aki – másokkal együtt – csak a Jónás könyve c. Babits-mű megjelenése után adta fel Babits iránti fenntartásait. Ez a laza kör inkább az újabb fórumokhoz vonzódott: izgatott érdeklődéssel olvasta Németh László *Tanújának* első évfolyamait; az 1934-ben induló *Választ* – főleg amíg irányát Fülep és Németh László szabta meg – egyenesen a népi irányzat és a szellemtörténészek és újromantikusok „koalíciójának” tekinthetjük. Kerényi 1934–36 között maga is többször írt a folyóiratba. Azután itt voltak a kör által preferált új – szinte eldugott és ezoterikus – folyóiratok: Kerényi *Szigete*, majd az *Argonauták* és más rövid életű fórumok.

1938–39-től a Kerényi-kör hívei még szűkebb szigetre szorultak, de nőtt a távolabbi eszmetársak elmagányosodása is: a pécsi egyetem bölcsészkarának Szegedre telepítésével (1940-től) Kerényi még mélyebb „száműzetésbe” került; Fülep még nagyobb magányba burkolózott; a kör zsidó származású tagjainak munkalehetőségei romlottak – a külvilág s a hazai közélet romlása a közeli s a távolabbi barátok tragikus életérzését fokozta. Meglazult Kerényi és Németh László kapcsolata is; a háború alatt írta Gulyás Pál a már túl „európeérnek” tartott Kerényiről Németh Lászlónak: Kerényinek nincs érzéke a magyar dolgokhoz, „öt igazán nem ártana egy erős népi kúrának alávetni”.

Pedig Kerényi és köre, s a vele kapcsolatban álló szellemi emberek – noha a „hungarocentrizmust” elutasították – mindig és mindvégig az igazi magyar értékek odaadó hívei és terjesztői voltak. Ez maradt maga Kerényi az emigráció hosszú éve alatt is. Ő is, mint Tolnay Károly vagy a szociológus és filozófus Mann-

heim Károly, hosszú ideig hazavágyott, s nyomon kísérte a hazai szellemi és tudományos életet. 1945-ben a svájci lapokban Bartókról s a magyar kultúra nagy értékeiről cikkezett; a baseli egyetemen Adyról tartott kurzusokat; keserű, kiábrándult szívvel, de a magyar kultúra iránti szeretetét megőrizve figyelte, hogy tanítványai egy része rövidebb-hosszabb ideig a Rákosi-rendszer hívévé vált. 1956-ot lelkes izgalommal fogadta, s felháborodottan bélyegezte meg a forradalom leverését. 1956 után a nyugati magyar emigrációban tevékenyebben vett részt, s bár vezető szerepet nem vállalt, helyeselte a külföldi magyar írószövetség megerősítését. A legaktívabban a nyugati emigráció szellemileg igényes kultúrmozgalmaiban dolgozott: a Protestáns Magyar Szabadegyetem, a Mikes Kelemen Kör munkájában. A 60-as években bekövetkezett magyarországi „enyhülésben” is, világos fejjel, az 1956-os forradalom által kikényszerített, persze nagyon is viszonylagos „vívmányt” látta. Az emigrációs évek alatt őrizte kapcsolatait az arra érdemes hazai barátokkal, s szinte minden számottevő külföldre szakadt magyar szellemi emberrel és fórummal is kapcsolatba került, a jó baráttá fogadott Cs. Szabó Lászlótól az *Új Látóhatár* s – lazább formában – az *Irodalmi Újság* számos szerzőjéig.

Végül még néhány szót Kerényi és Németh László 1945 utáni kapcsolatáról. Ez a kapcsolat a közös üldöztetés éveiben újjáteremtődött, főleg Kerényi részéről. Kerényi, a *Kisebbségben* torzult gondolatai ellenére, sohasem vonta kétségbe Németh nagy tehetségét és morális tisztaságát. Jó barátságba került az öreg Fenyő Miksával is, bár az *Irodalmi Újságban* 1968 végén közzétett, Némethet bíráló cikke körül kibontakozó vitába nem volt hajlandó bekapcsolódni. A Fenyő-cikk tengelyében a *Nyugat* és Németh László ellentéte állt, s Kerényi az egyik felet sem akarta kritizálni. Az ellentétet, persze vitatható módon, de szubjektíve érthetően a „Nyugat-család” ügyének tekintette „egy adoptálásra kiszemelt, de kiszámíthatatlanul renitensnek bizonyult fiúval, akinek – mint a magamhoz is hasonló magyar renitensekkel mindig – a szívem minden melegeivel együttérez. Nem az egyes tetteivel: az egész kiszámíthatatlan, igába nem fogható emberrel. Nem ellenszenves nekem a Nyugat-család sem a magyar egészében! De nem tartoztam hozzá, s nem is kerültem abba a kísértésbe, hogy hozzá tartozzam. De azért nincs jogom ennek a családnak a sértődöttségét sem kritizálni...” De – miközben segítette Németh *A minőség forradalma* c. tanulmánykötetének s az *Iszonyok* nyugati közönséggel való megismertetését – nem hallgatta el szomorú, bár csak finoman jelzett bírálatát sem, nem is annyira Németh, hanem a magyar viszonyok felett: 1968-ban, kézhez kapva Németh *Kiadatlan tanulmányai* két kötetét, nem tudta megállni, hogy ne utaljon arra: mily üdülés volt számára a kötetekből sugárzó „fiatalabbkori fiatalos hang”, nem úgy, mint a mostani (1968-as), amikor „a még mindig kedves öreges hang is kénytelen vigyázni magára... Éppen mert Laci olyan nagy író, tanúsítja akaratlanul is nemzete életvonalának kígyózását a mélyen át.”

Lackó Miklós

VIII.

Kerényi Károly Brelich Angelóhoz

Tegna, 1946. 7. 28.

Kedves Angelóm,

lapod elindulásunk napján érkezett meg, amikor mi már fönt voltunk a Wallisba átvezető hágó útján, s csak odaát St. Lucben ért utol. Az úton – fönt a hágó havában is, meg a wallisi hőségben is – nemegyszer kellett a „Spiaggia Romaná”-ra gondolnom, s örömmel tudlak most, annyi annyival rosszabb után, azon a Riviérán, amelyen egyszer én is fellélegzéshez jutottam.

Lapod legfőbb tartalma, hogy először írsz a „Töchter der Sonne”-hoz, ugyancsak megörvendeztetett. Nincs sok mondanivalóm hozzá. A vonalat bizonyára látod: a budapesti egyetemi előadásokon, az „Apollon”-ban összegyűjtött „meditáció”-kon¹ és a „Religione anticá”-n² át a „Hermes”-ig, amely – vagy: aki – az istenábrázolásban Otto³ határain végképp átsegett. A „farkas-Apollon”-ban s Itália megélésében (s ebből is soknak voltál a tanúja) ez az Ottón való túlhaladás már benne volt, de csak mint az én természetes más-voltom, s nem mint a módszere-sen megalapozott „magasabb” mythologiai „iskola”... Otto a legjobb értelemben vett görög „theológiá”-t művelte (s műveli talán most is, Göttingában, ahová nemrég írtam egy lapot neki, de választ még nem kaptam), én a „Geburt der Helena”⁴ óta a görög „mythológiá”-t s ezt tekintem igazi feladatomnak. A „Töchter der Sonne” tiszta „mythologiai” kísérlet, s az új benne éppen ez: azt az ember-világ és világ-ember szöveget – ami számomra a „mythologia” – mint egy régi brokátot a modern olvasó elé teríteni, vagy legalábbis egy darabját. Mert a folytatás, a baráti körben („szeminárium” formájában) már felvillantott „Ariadné” és „Göttingen der Nacht” (köztük: Athena és Artemis) még legbelső „szekrényeimben” fekszik.

Találkozásaim a századforduló utolsó nagy formátumú mythoskutatóival, akik közül mindegyik más és más szempontból vizsgálta ugyanezt az anyagot (de csak mint anyagot s nem mint „alakítás”-t is): Otto, Frobenius, Jung inkább megnyugtattak és megerősítettek, mintsem hogy felizgattak, ösztönöztek, ún. „Anregung”-ot adtak volna. Ugyanez volt a helyzet Thomas Mann-nal is. Talán az ő autobiográfiai vázlatának a szavaival írhatom le legpontosabban azt, ahogyan én a görög mythológiával voltam: „Dass die Davoser Geschichte »es in sich hatte«, dass sie über sich anders dachte, als ich es tun musste, um mich auf sie einzulassen, fühlte ich früh.”⁵ Így beszél Thomas Mann a „Zauberberg”-ről, amelyet ő novellafélének tervezett s csak azért mert beléfgni, mert nem tudta, hogy ez a „novella” magamagától minek „készül”. Persze, hamarosan mégis érzene kellett, mi az, ami „kezdét vette” benne s aminek le kellett „folynia”, mint egy feldagasztott alpesi tónak. Ugyanígy nem sejtettem én sem, hogy mi az, ami bennem mintegy újra veszi a kezdetét, annyira nem sejtettem, hogy még csak mértéket sem szabtam magamnak s nem terveztem valami kisebbet, mint ami valóban lett, s aminek, ha a „istenek úgy akarják” – s ezt szó szerint vedd! –, még lennie kell. Sokáig azt gondoltam, „vallástörténetet” űzök, mint az Usener–Dieterich–Boll-féle iskola,⁶ amelyhez fiatal koromban csatlakoztam. A „történeti” igényt azóta sem adtam fel. De egy archaeológus sem kevésbé historikus csak azért, mert sikerül antik mozaikokat újra összeállítania, s azok új-régi egészükben nemcsak mint történeti monumentumok hatnak...

A „műalkotás” analógiája, mind a „mythosokra”, mind a magam mythos evocatióra alkalmazva, rendkívül fontos. Ezért beszélek „mythologia”-ról és „mythologémákról” sokkal szívesebben, mint „mythos”-ról és „mythosok”-ról, az egyes számot, a fatálisan kódos és mérgező hatású „MYTOS”-t lehetőség szerint messze elkerülve. „Istenek” és „mythologémák” – az előbbiek „mythosok in nucleo”, az utóbbiak „a nucleusból kifejtett mythosok” – igen! Ezek szellemi valóságok s nem kiszámíthatatlan „démonok”, amelyek a lélek mélyeiből alaktalanul törnek elő. Neked, Angelo, arról nem kell többet mondanom vagy oly sokat – mert oly sok Neked elmondandóm és Veled kifejtendóm van –, amennyi ebbe a rövid, praktikusnak szánt levélbe nem fér be.

De Martinóval magával is leveleztem egyszer – ha ugyan levelem megkapta Szegedről, ahová ő egyszer Bari-ból írt. Örülnék, ha újra felvehetnők a kapcsolatot. A négy dolgozatot összefoglaló kötetecskének ezt a címet ajánlom: „MITI E MISTERI”, s alcímben állhat: „Il Psicopompo i Cabiri, Prometeo, la nascita di Elena”.⁷ Ez lenne ugyanis a logikus sorrend, s ezt a sorrendet – és összeállítást – azután egy könyv bevezetésében jól meg lehetne okolni és alapozni. De ehhez mégiscsak az kellene, hogy Einaudiék⁸ – vagy az ő nevükben De Martino – megírják kiadási szándékukat nekem is. A következő lépések itt még könnyebbek lesznek, mint Raschernál, minthogy a jogok tekintetében a Rhein Verlagnál,⁹ ahol mind a négy megjelent, szabadabb kezem van. Erre várok tehát.

Pettazzoni¹⁰ mester nagyon kedvesen írt, s ő is az Istituto di studi filosoficit emlegeti s annak is az 1947. téli-tavaszi programját, amelyre esetleg számítani lehet. Mindenesetre jó lesz, ha másvalaki is szorgalmazza a dolgot, főképp Caraballesnél. Grassiti, aki Castellivel van barátságban,¹¹ sem személyi, sem tárgyi okokból nem venném igénybe – különösen, mióta egyik itáliai útja után csak arról számolt be részletesen, hogy Rómában egy üzletben 14-féle sajtót számlált meg.

Írj, Angelóm, minél előbb, mind a ketten nagyon melegen üdvözlünk

Károly

Brelich Angelo Kerényi Károlyhoz

Róma, 1958. 12. 11.

Kedves Károly,

annyiban még most is „apolloni” vagyok, hogy igényem a tiszta helyzetekre elnyomhatóan. Ezért nem tudom beérni azzal, hogy egyszerűen megköszönjem gratulációd, s kénytelen vagyok, még kedvem ellenére is, érdeemben válaszolni leveledre, „tisztázni” egyes kérdéseket.

A tisztázás feladata igazában kettős lenne, mert még a válasz előtt fölmerül soraid precíz interpretációjának merőben filológiai szükségessége.

Leveledből úgy tűnnék ki, hogy szerinted én – ha nem is annyira egy katedra elnyerése, mint inkább a fenyegető másik lehetőség elkerülése céljából – de mindenesetre érdekből vettem föl bizonyos magatartásokat: csak így lehet érteni, gondolom, azt a beállítást, hogy idáig nem voltam szabad ember. De ha ezt az interpretációt alátámasztja célzásos állítólagos együtt ugatásomra Pettazzoni körével, másrészt kétségessé teszi egyidejű utalásod állítólagos kommunizmusomra, amely, nyilvánvalóan, Olaszországban nem lenne olyan érdem, hogy katedrát szerezzen az embernek. Ezen a ponton tehát a filológiai interpretáció előtt egy crux áll...

Mindenesetre, számomra nemcsak az a fontos, hogy visszautasítsak egy morális szempontból bántó beállítást, hanem az is, hogy az objektív tényállást leszögezzem. S ez abban áll, hogy mostani „fölszabadulásom” után sem lá-

tok semmi indítékot arra, hogy amit Pettazzoni tanításában pozitívnak találtam – s Te nagyon jól tudod, hogy távolról sem találtam mindent annak –, most földadom, sem arra, hogy bármily mértékben módosítsam azt a politikai magatartásomat, amelyet igazán csak Te nevezel, egyedül a világon, 'togliattizmusnak', de amely, elismerem, határozottan balra van nemcsak Foster Dullesétől,¹³ de a Mollet-Saragat-féle „szocializmustól”¹⁴ is. A változás, amely most életem körülményeiben beállt, sem tudományos, sem politikai gondolkozásomra nem lesz semmiféle kihatással: ha ez valaha egyáltalán módosulni fog – hiszen az ember él, tehát változik –, annak éppoly mértékben egy kizárólag benső érlelődés és szellemi átalakulás lesz az oka, amely mértékben ilyen természetű okok vittek, utolsó tíz évemben, mostani gondolkozásomhoz.

Ezt szükségesnek tartottam most a legnyitottabban és leghatározottabban leszögezni. De ne haragudj érte, és ne haragudj azért sem, ha – már szinte az unalmassá válás veszélyének kitéve magam – ismét visszatérek arra a témára, amelyet már többször előterjesztettem. Akkor is, ha sok téren eltérnek véleményeink – fogalmazzuk akár úgy meg, hogy sok téren én tévedek: az abszolút igazság kritériuma ebből a szempontból irreleváns –, számomra érthetetlen, miért kellene emiatt ellenségeké válunk. Lehetne éppen vitatkozni is (két szabad ember közt!), kutatni kíváncsian és előítélet-mentesen s főleg anélkül, hogy az ember már eleve az abszolút igazság birtokában érezze magát, miért látja a másik úgy a dolgokat, ahogy látja; de erről – pl. mint hiábavaló fáradságról – le is mondva, el lehetne teljesen tekinteni a véleménykülönbségektől, amelyek bizonyos tereken fennállnak, s meg lehetne őrizni a legjobb viszonyt, tekintettel arra, hogy az élet nemcsak tudományos és politikai síkon folyik. Főleg úgy kellene lenni ennek, szerintem, két olyan ember közt, akiknek, akarva, nem akarva, közük van egymáshoz (ha más nem volna, egy közös múlt affektív kapcsolata). Nem győzöm ismételni, hogy minden nézetkülönbségen túl én mind a mai napig tele vagyok hálával és szeretettel irántad, el is tekintve attól, hogy szintén függetlenül mindentől, amiben nem tudlak követni, őszintén csodálom genialitásodat és mindig kész vagyok, sőt kívánok tanulni Tőled. Természetesen nem várhatom és nem várom el, hogy Te is ily mértékben pozitív módon viszonyulj hozzám: de nehezemre esik elhinni, hogy végképp semmit ne találj bennem, amit lehessen értékelni, semmit viszonyunkban, amit érdemes lenne megőrizni.

Utolsó futó ittléted, s már az előző, hosszabb is, azt az illúziót keltették bennem, hogy lehető lesz köztünk egy újra jó, kedves és termékeny atmoszféra. Tegnap kapott leveled alkalmas lenne arra, hogy kétséget ébresszen bennem efelől: de egyelőre nem akarom ezt a kétséget tudomásul venni, s hozzájárulva, teljes szívvvel, ahhoz az ajánlatodhoz, hogy felejtsük el az egész utóbbi periódust (de beleértve a Te leveledet is és az én mai „tisztázási” kísérletemet is!), most már végre megköszönöm gratulációdodat, s előítéletek, aggályok, sérelmek és polemikus hajlamok nélkül várom a legközelebbi római viszontlátást!

Mindnyájatokat szeretettel üdvözöl

Angelo

IX.

Kerényi Károly Németh Lászlóhoz

Tegna, 1946. 12. 22.

Kedves Laci,

történelem előtti időkben ilyen korán sötétülő karácsonyváró napon átugrottam volna a Törökvészre – hány perc alatt? –, de közbejött a történelem, s az ugrás innen oda még nekem sem megy. Egymáshoz viszonyított geográfiai helyzetünk megváltozott, az enyém a hegy- és vízrajzi, a Tied a „politikai” térképen, ha azonban van „morális” térkép is, sem mi ketten, sem régi világunk nem áll másutt, mint a történelem előtt: csak ami akkor látens volt, mint egy lappangó betegség, az most manifeszt, vagy – ami akkor csak a mi, jeleket és szimbólumokat látó ködös tekintetünknek volt élesen élénk rajzolódó „világhelyzet”, az most földrajzi valóságot öltött. Te Hódmezővásárhelyen, én Tegnában. S ha majd egyszer még mi ketten Budapesten találkozunk (szeretném ugyan remélni, hogy előbb még itt is együtt leszünk), a változás alighanem csak hegy- és vízrajzi lesz, de nem morális.

S ha csak a mi helyzetünk maradt volna változatlan, minket lehetne elítélni. Engem például azért, hogy miért nem rohantam haza, eleget téve annak az új – manifeszten új, látenszen régi – erkölcsi követelménynek, hogy valami csak az lehet, aki nyelvével megy oda, ahol kinyalnia lát mutogatnak neki – különben megelőzik. (Hómantól kérdezték meg egyszer egy cinikus egyetemi tanári társaságban – jelen voltam „hivatalból” –: „Mondd csak, Bálint, észrevesz az ember még valami különbséget, ha ilyen sokan nyalnak neki?” A válasz rendkívül tanulságos volt s érvényességéből semmit nem veszített: „Ha valaki nem nyal – azt veszi észre az ember!”) De nekem még vannak

más mércéim is otthon, akik a sorsukkal pontosan mutatják az általános helyzetet. Ezek közül kettő áll még egyenesen és kifogástalanul, meg nem dőlve sem erre, sem arra: Fülep és Kövendi. Az ő „érvényesülésükről” olvassva le a közszívnalat: mínusz.

De ha már ilyen drasztikusan utaltam rá: az, hogy valahol a hozzáértők kiválasztása helyett a jelenlevők személyes harcát teszik követelménnyé, nyíltan és kizárólagosan, ez mégiscsak világtörténelmi nóvum, amely a szóban forgó népnel még nagyobb vitalitást feltételez, mint például a görögöké volt, akik a pártarány szabályozó hatása helyett inkább a babban bíztak. S komolyan így látom a helyzetet: a vizsga most nem erkölcsi vizsga, mint a háború előtt és alatt volt – az eredményről ne beszéljünk –, hanem vitalitásvizsga, annak a próbája, mekkora saját erejével való pazarlást tud egy szervezet elviselni? Én ezt a kérdést még mindig hajlandó vagyok nyitva hagyni. Tegnapból nem is tehetek mást. Feleljen Hódmezővásárhely.

Nyári leveled megérkezett. Különböznél, hogy tavaszi volt: júliusban kaptam meg. Nemsokára azután itt járt Tolnay Károly, aki már legelső levelében érdeklődött utánad. Találkozásunk Luzernben a változatlan valóságos ünnepe volt: a pozitívumok változatlanágáé, ha már annyi negatívum körülöttünk szintén változatlan maradt. Biztosra veszem, hogy azóta Princeton és Hódmezővásárhely is összetalálkoztak. Azután itt voltak a nagy lányaim, s ünnepehettem magamban nyilvánvalóvá lett cigányvajdaságom: két gyerekgenerációt ebben a sátorszerűen vékony házban az erdő szélén. Grácia két gonosz női tábor, Auschwitzot és Ravensbrücköt élte túl, Kati az ostromot.¹ Az első nap még csodálkoztak, hogy – cigányság ide, cigányság oda – fürdeni mindennap lehet itt, ha az ember akar. De a második napon változatlanul kibújt minden kislánykori igényeckéjük, a legjelentéktelenebb és legkönnyebben feledésbe mehető is. Dionigi születésén kívül ez volt a svájci évek legörvendetesebb vívmánya, hogy ki is eléghették őket. S hogy ez az egy megváltozott: a régi szakadás megszűnt, az ami – Szondi mesterrel, ugyancsak változatlan barátommal szólva – génikusan összetartozott, az egymásra talált és nem győzte élvezni egymásban önmagát. S talán az is változás, hogy én így megcsaládiasodtam. De – génikus alapon – a barátaimat is ugyanazon család tagjainak tartom, s az elhunytakat – Szerb Tónt és Gulyás Palit – mint családtagokat siratom. Remélem frsz minél előbb. Szeretettel ölel

Károly

Ui.: Gulyás Palinak két prófétikus versikéje van itt, azt hiszem, kiadatlanok. Mi van feleségével és gyerekeivel? Hol vannak?

X.

Kerényi Károly Hamvas Bélához

Tegna, 1947. 1. 28.

Kedves Bélám,

pompás, amit az öreg Powysról¹ frsz. Hát a nagy mágusok egymásra találtak! Egy cseppet sem csodálkoztam rajta. A többit meg, amit frsz, részben sejtettük, részben megírták, elmesélték nekünk. Nem hiszem, ha ma hazamennék, megélnék-e valamit, amire nem volnék elkészülve. Ti otthon az életspektrum mély- és ultravörös oldalán – s itt nem is gondolok politikára: megengedem magamnak azt a luxust, hogy továbbra is életszerűen gondolkozzam – éltetek meg elképzelhetetlent, mi meg (ebben a hasonlatban megmaradva) az ultraviolet oldalán: gondolatban, megérzésben, megsejtésben, árnyalatokra való reagálás képességében. S attól kell tartani, hogy a Ti meg a mi, a maguk nemében egyformán hallatlan, még soha el sem képzelt tapasztalataink egyszerűen összemérhetetlenek lesznek. Amivel éppen csak ennyit mondtam: az inkompenzurabilitást, és nem azt, hogy az ilyen vagy az olyan élmények értékesebbek volnának.

De ha már a politikát egyáltalán megemlítettem: ahol én eddig voltam, ott mindig baloldal volt. Nem mert én ezt csak azért is, a jobboldaliak ellen választottam volna, hanem mert – akár akartam, akár nem – a megszólalásom mindig forradalmi volt. S ma sem vagyok hajlandó más oldalt azért választani, mert – mondjuk – „baloldaltól” támadnak. Hogy pont az ellenségeimtől tegyem függővé a meggyőződésemet és az állásfoglalásomat? Ezt ugyan nem érik el! De azt sem, hogy én azt minősítsem „jobboldalnak”, amit ők akarnak. Elvben ugyan még az is megtörténhetik velem, hogy egyetértsek az ellenségeimmel. A valóságban azonban – eddigi tapasztalataim szerint – az elvtelen gyűlölet és irigység acsarkodásaival szoktam találkozni, s ott elvi állásfoglalás úgysem jön szóba. Az ilyen találkozásokot – az „ellenségválasztást”, Szondi-terminológiával – ugyanolyan sorsszerűnek fogadom el, mint azt, hogy pl. mágus a mágussal találkozik.

Az Egyetemi Nyomda tanulmányorozatának² kerülő úton jött felszólításra küldtem már két, egy füzetbe foglalható tanulmányt. Ha tudtam volna, hogy Bartók zenei írásai is ott jelennek meg, harmadiknak a Cantata profanáról szóló cikkemet ajánlottam volna fel, amelyet a Schweizer Musikzeitungban biztosan olvastál (Szabolcsi Benécének küldtem volt el). De erre vonatkozó javaslatokat még várom.

S minél előbb minél többet a Powysszal való levelezésről is. Ez az idő a számomra még mindig a levelezések kora. Hazatérésre csak egy csábít: Magdinak oly mélyen természetes vágya, gyerekeit a szüleinek megmutatni. Mind a ketten Katóval¹ együtt szeretettel ölelünk.

Károly

Hamvas Béla Kerényi Károlyhoz

Budapest, 1947. 2. 21.

Kedves Károly,

– nem tudom, Máté Károly⁴ értesített-e arról, hogy az a két különlenyomat, amit neki küldöttél a Kis Tanulmányok³ számára, kitűnően megfelel és májusi sorozatunkban szeretnénk kiadni. Fordítól, ha neked is megfelel, Bati Lászlót ajánlom, aki derék, művelt és lelkiismeretes fiatal tanár és nagy kedvvel végezné a munkát (mást is fordított már nekünk). Ugyanakkor a nyomda révén küldtettem neked tíz füzetet a Kis Tanulmányokból, azt hiszem, azóta már megkaptad. A napokban találkoztam Kövendi Dénessel, aki a Népművelés egy előadássorozatát csinálja nagy kedvvel és örömmel, hiszen az anyagilag is sokat jelent számára. Kint voltam családotnál is, és elcsoválkoztam Kató szépségén – Gráciát sajnos nem láttam. Bűbájos teremtés, csodálatos szájával és mosolyával. – A napokban kaptam meg az öreg Powystól új regényét, az Owen Glendowert.⁶ Ugyanaz a technikája van, mint mondjuk a Jobber Skaldban, de figuráit a történetben eleveníti meg. Azóta levelezésbe kerültem Gilbert Turner richmondi könyvtárossal, s ő azt írja, hogy ez a regény tulajdonképpen walesi helymágia, ő ismeri a helyeket, ahol az esemény játszódik, és erős meggyőződése, hogy ilyet még senki se tudott csinálni. Egyébként hallatlan számú személlyel dolgozik, hiteles és nem hiteles történeti nevekkal és határozottan „szellemidézés” az, ahogy a múltból elővarázsolja embereit, szellemidézés a legmágusibb értelemben s úgy, hogy az alakok megtartják túlvilági természetüket is és megvan bennük az a borzalmas erő, amiről beszélnek azok, akik valaha halottakat megidéztek, az az „asztrális” energia, amiről a kabbala tud. Egyébként megküldte nekem egy kis tanulmányát is (Pair Dadeni – The Cauldron of Rebirth), amelynek témája a Ceridwen edénye (Ismered!), a Grál őse, olyan edény, amely időnkint megtelik, aztán elfogy és újra megtelik. Most fogyott el – mondja – és telik meg újra, amikor a Halak jegyéből átlépünk a Vízöntő jegyébe és a világ újjászületik. Egész különös! Hosszú passzusokon keresztül egyezik az én Vízöntő-tanulmányommal, s hihetetlen büszke vagyok emiatt! Azt írja egyébként, hogy Corwenben él, öccsei meghaltak, egy kis munkásházban, amelyért heti 12 schillinget fizet. Egyetlen jövedelme írásaiából van, s ez most elég nehéz, mert Angliában nagy a papírhány. Nagy könyve Rabelais-ról már több mint egy éve fekszik kiszedve. Bal szemére teljesen vak, de van mellette egy angyal, Miss Phyllis Playter, akivel még Amerikában ismerkedett meg. Ónagyságáról mindig a legnagyobb elragadtatás hangján ír – old lucky friend and humble admirer! Különös, hogy angolon kívül csak egy egész keveset olvas franciául. Most Aristophanést olvassa két nyelvű kiadásban, s hogy én neki boldog újévet a régi magyar áldással kívántam (Wine, bread and peace), ő viszont így köszöntö meg: hēsychos hodon ercheo – go thy way in quietness!! Nagyon szeretne fiatalabb lenni, utazni, csavarogni (bár azt hiszem, eleget csavargott és nem eredménytelenül, mert kisült, hogy van egy fia, aki katolikus pap Bathban és leírásáról ítéelve szívbeli pantagruelista,⁷ mert azt mondja, hogy ez az igazi katolikus hagyomány). – Böskétől hallom, hogy őszre esedékes lenne meghívásod a pesti egyetemre. Nagyon örülnénk neki, ha tényleg így lenne. Nem gondoltál arra, hogy addig is valamelyik könyvedet magyarul megjelentessd? Ez előbb-utóbb elkerülhetetlen és a gondolattal komolyan kellene foglalkozni. – A hangulat itt nem jó, és semmi jel nem mutat arra, hogy egyhamar javulni fog. Az egyetlen nagy pozitívum számomra, hogy amióta nincs otthonom, nincsenek könyveim, nincs íróasztalom – vannak barátaim! És a cserét elfogadtam, sőt. Nyertem. Az élő ember különös szenvedély most itt néhányunknál és kitűnő szenvedély. Festők (Martyn, Lossonczy, Bálint, Korniss stb.), gondolkozók (Szabó Lajos, Tábor Béla, Mezei Árpád).⁸ Fülep Lajos is itt volt az ősszel és levelezésben vagyok vele, de őt nagyon nehezen lehet kiemelni (bár itt ny. r. tanár lett) idegességeiből. Mindent összevéve körülbelül készen állunk valamely kristályosodásra. A kedvezőtlen körülmények pedig alkalmasak arra, hogy ez megtörténjen. Neked itt egészen komoly helyzetted lesz és nem könnyű. Aki valamit jelent, általában visszavonulóban van. – Katóval ketten most már arra gondolunk, hogy függetleníjük magunkat. Egyelőre ez hónapos szobával oldódott meg, de nyáron tényleges lakás lesz belőle, ha egyelőre mással nem is, csak sodronyággal és asztallal. Mialatt a barátokkal való együttélés csodálatos emberi közelségeket jelent, ugyanakkor általában a szociabilitás rendkívül megromlott. Egyesek azt mondják, hogy ez az átpolitizáltság

befolyása. Én azt hiszem, ez is csak tünete valami mélyebbnek. Ez a családon belül is érezhető, és minél békésebb az ember, annál jobban marcangolják. – Magdát és Téged sokszor üdvözöl szeretettel

Béla

XI.

Kerényi Károly Kövendi Déneshez

Ascona, 1959. 9. 3.

Kedves Dénesem,

minél előbbre való az egészség. Mert ki látja még az ideákat, ha mi elmegyünk? S ki csinálja meg végig Arany Aristophanését,¹ amelyre annyira várok, ha nem Te? Azért ajánlom Neked ezt: menj el unokafivéremhez – öcsémhez – Kovács Ákos dr.-hoz (azt hiszem, egyetemi magán- vagy rendkívüli tanár is), a Rókus Kórház röntgen-főorvosához. Neki van a főfájásokról egy új teóriája és talán gyógymódja is, amely külföldön, főképp Franciaországban nagy hírt szerzett neki. Új dolog, a szakkörökön kívül kevesen tudnak róla. Az én migrénjeim kb. ötvenéves koromban novokaininjekciók után maradtak el – teljesen –, amelyet roham idején a vénák között kellett adni. Korodra való tekintettel azt hiszem, Nálad másról van szó, éppen arról, amiben Ákos specialista. Hivatkozz rám és arra, hogy utolsó barátom vagy Magyarországon. Megmutathatod ezt a levelemet is. Én nem is tudok kitünőbb orvost elképzelni, mint őt: egész családom hálás neki s lelkesedik érte.

Otto itt is volt nálunk, Asconában, s érdekes beszélgetéseink voltak. (Itt tartotta Oidipusról szóló előadását, amely éppen úgy a pszichológiai felfogás ellen volt, mint az én fejezetem a Heros-okban,² amely akkor már meg volt írva). Utoljára 83. születésnapján voltunk együtt, nála, Tübingában (Magdi is). Sajnos, azután már nem láthattuk egymást, pedig hagyatékából látom, hogy minden, amit mondtam vagy csináltam, hatással volt rá. Különös emberi gyengesége volt, hogy ő sohasem hivatkozott az ilyesmire. Talán azért, mert az én gondolataim álltak a legközelebb az övéihez s mégsem voltak azonosak teljesen velük. Ma már látom, hogy az én felfogásom, amelyet helyesen idézel (a mythosban a Világ beszél önmagáról képekben, mint a zenében hangokban) volt mindig a tisztább és következetesebb. Amit ő nem akart látni, az az istenek „keménysége” volt – a világkeménység –, Apollon farkasvonása, amelyhez pedig utolsó Apollon-tanulmányában, amelyet most olvastál, már nagyon közel járt.

Egy másik megemlékezést is írtam róla, amelyet, ha kapok különnyomatot, el fogok küldeni. Felfogásunk különbözősége talán a legjobban Dionysos-könyvemből³ fog kiderülni, amelyet most írok: amiatt utazom a jövő héten Görögországba, olyan szigetekre, amelyeken keresztül a Boristen útja Krétából Görögországba vezetett. Nem tudom, mit ismersz erre vonatkozó dolgozataimból? A „Diogene” nevű folyóirat 20. számában (1957-ben) jelent meg „Dionysos le Crétois” című dolgozatom, s ennek a folytatása „La naissance et la renaissance de la Tragedie” talán a legközelebb fog jönni.

Bizonyos alapgondolatok – a szöveg hangsúlyozása az örültség helyett – már megvannak abban, amit mint „Gondolatokat Dionysosról” – Pannonia Kvtár 4. – ismersz.⁴ Kedves Dénesem, remélem, most már gyakrabban beszélgethetünk így. Október 20-a tájt lesznek ismét itthon. Magdi melegen üdvözöl. Ölel

Károly

Kövendi Dénes Kerényi Károlyhoz

Budapest, 1963. 6. 26.

Kedves Károlyom!

Írógépem elromlott, s aki javítaná, úgy látszik, a mai vihar miatt nem jött el. Igyekszem olvashatóan írni. Nagyon érdekes és szép (tartalmasan szép) a svéd d.-doktori avatás,⁵ s ott meg is van a milieu hozzá, melyben mindez őszinte. Gratulálok a „nagytiszteletű asszonynak”. Milyen jó, hogy a hölgyek táncolni is tudnak! Bár Magdika emellett – úgy tudom – svédül is régen tud, de épp az, hogy emellett gráciáját is megőrizte, ami egy ilyen alkalommal (is) milyen jó!

Köszönöm, hogy újra gondolsz Héliodorosra [...]⁶

Közben itt volt a kedves fiatalember, megcsinálta a gépet: a kontraszt kedvéért megírom, hogy egy kutatólaborban dolgozik, ahol orvosi műszereket találnak fel. Ő most két barátjával egy oly műszert szerkesztett, mellyel

elektronikus úton sokkal gyorsabban meg lehet a vörös vérszettek számát állapítani, mint eddig. Találmányaikat külföldi szakemberek is megvizsgálják és megveszik. Szóval hál' Istennek ez is van, ahol tehetséges, lelkes emberek minden akadály nélkül dolgozhatnak.

A kontraszt szegény Prohászka Lajos⁷ barátunk, kit a múlt pénteken temettünk (jún. 21.) a Farkasréten. Igen, most megjelent a bölc. kar dékánja nagy képével és a Paed[agógiai] Társaság, melyek életében nemigen tördtek vele. A Paed.Társ. részéről egy volt tanítványa beszélt szépen s a végén igaz meghatottsággal, de ő is elhatárolta magát tőle, mint a polgári paed. művelőjétől. Pedig én jobbat nem kívánhatok a munka társadalmának, mint hogy olyan, a munkát külső dísz és anyagi javak nélkül is szenvedélyesen szerető, becsületes, egyenes úton járó tagjai legyenek, mint szegény elköltözött volt. Mindvégig dolgozott, a Stoa és a szofistáknak a természetjogra von[atkozó] gondolataival foglalkozott huzamosabban. Sajnos, elég rég voltam nála, mert míg a kvtárba jártam, a 8 óra, s utána mindig vmi munka lefoglalt. Nyugdíjaskorom óta meg először a szigorú tél, meg az Irmschernek,⁸ Alheimnak frandó munkák, Péterfy – mindig volt valami. Persze, ha az emberek tudnák, hogy ily közel a vég. Szegény asztmás volt,⁹ s az ujjai is nehezen mozogtak vmi rheuma miatt, így utóbbi években zongorázni se tudott, pedig Chopint és Schumannt csodás melegen és szívesen játszott: ilyenkor látszott, milyen gazdag érzélemlága volt. Most már vége. Szegény, sokat nélkülözött, nem úgy, h. éhezett volna, de egy Prohászka Lajosnak más, jogos szükségletei is voltak, s míg számos konjunktúralovag járja Görögországot, Itáliát, addig...[...].¹⁰

Pr. sírjánál én is szóltam pár szót, bár a hivatalosok fáztak tőlem. Megköszöntem az elköltözöttnek az egyenes utat, hogy hű maradt keresztyén-humánus világnézetéhez. Elmondottam, hogy az önzetlen munka megszállottja volt, aki példakép lehet arra, hogy lehet örömmel dolgozni, minden elismerés és anyagi javak nélkül. Az igazság önzetlen kutatásának hatyúlovagja, Isten Veled! Ezzel búcsúztam tőle. Többé nem fogok a hivatalosok közé talazkodni, de ennyivel – úgy éreztem – tartozom Neki.

Szeretettel ölel mindnyájatokat

Dénes

szerda, jún. 26.

Most is bejárok a Széch. Kvtárba hetenként 2-3-szor, mert szükségük van rám. Ez a jobbik eset.

XII.

Kerényi Károly Cs. Szabó Lászlóhoz

Ascona, 1960. 6. 8.

Édes Csélicim,

ez most válasz, és pedig nem is egy, hanem két leveledre. Köszönöm a másodikat is. Az elsőből tudomásul vetttem, hogy megfontolt szándékkal nevezted ki költőnek, s megfontolásaid közül azt, hogy akut költőt valóban csak látens költő ért meg, úgy, ahogy illik. Mindenki más melléje beszél, úgy tesz, mintha értené vagy fel tudná mérni az exuberanciáját. Az igazi irodalomtanár ebben a tekintetben például valóságos betegséghordozó, mert bár maga szimptomamentes, terjeszti és továbbadja az édes nyavalyát. És milyen édes! Ifjúkoromból tudom (még meg is menttettem egy kitérés eredményeit), s ha tényleg nem éreznék valamit az ízéből, amikor most is igazán dolgozom, nem írnék le egy szót sem. Tehát elfogadom a diagnózist.

De minthogy nekem óriási szerencsémre, Neked szerencsétlenségedre az a feladat jutott osztályrészedül, hogy ezekről az írásokról Angliából nézve mondjal valamit,¹ hadd könnyíték nehéz helyzeteden azzal, hogy elmondom életemből, ami ide való. Az a gondolat, hogy istenmonográfiák helyett, amilyen Herméssem vagy Prométheusom² volt, vagy Asklépiosom³ és most Dionysosom, illetve még azok folytatása és sorozatba foglalása előtt, megírom a görögök mitológiáját, egy bécsi származású angliai kiadótól származik: a Thames és Hudson alapítójától, felépítőjétől és fejétől. A számára írt *The Gods of the Greeks*⁴ az akkor új kiadóvállalat első könyvei közé tartozott, s hogy a felszólítás tőle, Neurathtól származott, benne is áll az első angol kiadásban. Ez a negyvenes évek végén volt, akkor járt nálunk itt Tessinben, amely főképp akkor – legalábbis mi a sok átutazón és látogatón úgy éreztük – a világ közepe volt. Az angol kiadás egy időben jelent meg a német eredeti szöveggel, s Thomas Mann mind a kettőt egyszerre ajánlhatta.⁵

A megírás módjához viszont nekem volt egy ötletem, amely rögtön úgy tűnt nekem, mint az a pont, amelyet egyéb vonatkozásban Archimédész keresett: ha erre állok, kimozdítom halott hagyományállapotából az antik mitológiát. Ennek az ötletnek azután az én könyveimen túl is lett hatása Angliában. Az ötlet ki van fejtve az Istenek előszavában, s tulajdonképpen feltalálópatenset kellett volna kérnem rá. Sajnos, ez a szellemtudományok területén

sem nem szokásos, sem pedig – csupán egy fogás lévén – törvényekre nem támaszkodhatik. Ki is veszi észre az olyan, bármilyen jól megalapozott fogást, hogy a mitológiai adatokat nem szabad eredeti összefüggésükből – a régi elbeszélésekből – kivenni, vagy ha már a régiek maguk ki is vették belőle, vissza kell dobni őket, mint ájult halakat a vízbe, s akkor maguktól fognak úszni. Elég a felsorolás és akármilyen tudós vagy szellemes csoportosítás (esetleg egy új történetben való csoportosítás) helyett a legegyszerűbb elbeszélés – angolul a retelling –, hogy újra feleledjenek. A „legegyszerűbb”-ön hangsúly van, mert a hal nem éled fel, ha halászlébe dobod, hanem csak ha friss vízbe. Minden előbbi európai görög mitológia vagy halkofaasztal volt vagy halászlé. Az enyém elsőnek legalább egy kis görög tengervizes akvárium.

Ezt csak egy író vehette észre igazán. Az első, mint mondtam, Thomas Mann volt, a második Graves.⁶ Amit ő azelőtt csinált, az argonauták eposzának átalakításával ál-őstörténelemmé, az legalábbis a görög tenger közelének illúzióját felkeltő halászlé volt. Nagyon megszerettem és hivatkoztam is rá az első angol kiadás előszavában, mint az első kísérletre a hőstörténetek megelevenítése irányában. Az új amerikai kiadásban ez a dicséret szintén benne van, a Penguin-kiadás előszavából már kihagytam, mert a csirkefogó nem érdemelte meg. A legelső köztartozott, akiknek elküldtem a könyvet. Azt hittem, örülni fog ennek az új módszernek: az egyszerű retellingnek. A fordítóm a szegény, kitűnő Norman Cameron hozzá még jó barátja volt. Elég hamar megtudhattam, mi volt az első reakciója: dühbe gurult. Igazi hisztérikus rohamot kapott, s ezt nyilvánosan is – többek között a BBC-ben is – produkálta. Ez nem volt baj, mert az angolok ebből rögtön észreveszik, kinek nincs igaza. S végeredményben az sem volt baj, hogy az én retellingmódszeremet rögtön átvette, s mielőtt én a Héroszokkal⁷ kész lehettem – mert nálam a retelling komolyan ment, először alá kellett merülni és élni kellett a tellingben – angol kiadóm kétségbeesésére kijött 1955-ben az ő Penguin-mitológiájával.⁸ A retelling ott, a boríték hátlapján, úgy van már feltárlva, mint az ő találmánya. Közös barátaink, akik nála jártak az ötvenes évek elején Deyában, Majorcában, megtalálták nála az én Isteneimet (akkor még nem volt meg Penguinben!) – szétolvasva.

Igaz, hogy valamit hozzátett a retellinghez. Ő azt mondja (vagy a kiadója – de az ilyesmit mindig az író maga fogalmazza): „in modern terms”. Vagyis hozzátett egy csomó gravest. S ez volt megint a szerencsém. Mert ha csak ellopta volna az ötletemet és nem „tökéletesítette” volna, nem írhattam volna meg a Héroszokat. Vagyis fölösleges lett volna. Így azonban még az angolok is, akik annyira elhisznek minden attitűdöt s először elhitték Graves tudósattitűdjét is, rájöttek a hamisításnak ezen a területen még nem látott mértékére és – nos, a Penguin maga adta ki erre a saját Pelican-sorozatában az én Isteneimet. Ezt még nagyobb diadalomnak tartom, s Anglia nagyobb dicsőségének, mint a H. J. Rose-estet.⁹ S utóvégre az is angol dolog, hogy ilyen dúvadat, mint Graves, aki sokkal nagyobb régiéket fosztott ki vagy pocskondiázott le már, mint engem, mosolyogva és megértően tűrnek maguk között. Ezt is csak dicsérni tudom s magam is élvezem és olvasom tovább. Neked is ajánlom, ha még nem olvastad volna „Occupation: Writer”-jét, különösen a bevezetését, egyiptomi tanári kalandjáról: I had difficulties with my French colleagues, the students went on strike...¹⁰ S a típus sem egészen ismeretlen nekünk, ha nem is ekkora fokával a kalózságnak, de elég nagy római császárkodással. Nézd meg a képét a The Greek Myths hátlapján. Nem Szabó Dezsőre emlékeztet? Temperamentumában hozzá hasonlít leginkább, bár – főképpen nyelvében – távolról sem olyan tehetséges, mint Dezső bácsi volt. Ahelyett megírta Krisztus igaz életrajzát és hiteles evangéliumát,¹¹ s ugyanúgy hiszi ezt is, mint azt (most már ezt is látom), hogy megírta az argonauták valóban megtörtént utazását. S ez végképpen lefegyverző benne: mennyire elhisz mindent önmagának, aki pedig maga találta ki. De itt már egy kissé megint megborzad az ember: nem ez volt-e s nem ez-e bizonyos mértékig ma is, világtörténelmi örült gazemberek hatásának titka?

Graves mitológiája esetében mosom kezeimet: nem tehetek „hatásomról”, aminthogy senki sem tehet róla, aki hasonló úton jutott szerephez egy idegen literatúrában. Most a „Griechische Miniaturen” című essay-kötetemet¹² fordították le angolra – A Hellenist's Sketchbook címet adtam neki –, de nem Angliában s még nem tudom, mikor fog megjelenni. A Dionysost is rögtön fordítani fogják az amerikai kiadó számára, és azt Thames és Hudson fogja Angliában kihozni. Hogy a „Gespräch in Briefen”,¹³ amely a Times Literary Supplementhez szintén elment, észrevéve ott, nagy kérdés, de nem lehetetlen. A Hölderlin–Napoleon kérdéssel kapcsolatban a „Geistiger Weg”-et megbeszéltek.¹⁴ Ennyivel tudok Neked angol vonatkozásokban szolgálni. Görög dolgaimból – s a görög vonatkozások mindkettőnkhez mégis közelebb állanak – elküldtem még azt, amiről gondoltam, hogy belső közelségünk jele. Köztük van az éppen most angolra fordított kötet is. Ha már megint nem mehetek Veled Görögországba, hadd csigázzalak fel legalább így. Én legkorábban októberben vagy csak jövő tavasszal látogathatok megint oda.

Luby Géza és Koestler¹⁵ címét nagyon köszönöm s még azt is megköszönném, ha megírnád, hogy régi ismerőseim közül Flesch-Brüningen még a BBC-nél van-e? A „Gespräch in Briefen” elment volna már neki is, ha ezt biztosan tudtam volna. Az Irodalmi Újságot olvasom, hiszen az Írószövetség tagja volnék. A Lukács-ünnepelés¹⁶ örömem telt benne. Leidenbe készülök, de az ottaniaknak vízumom ügyében jobban kellene mozogniuk.

Szeretettel ölel

Károly

Cs. Szabó László Kerényi Károlyhoz

London, d.n. [1960]

Nagyon szépen köszönöm június 8-i leveledet. Nem is tudod, hogy a művek mellett milyen segítség egy – fájdalom, rövid! – portré lassú érlelése közben az efféle magánhasználatra szánt, közvetlenül fel nem használható, de a könyvek születési körülményeibe bevilágító tájékoztatás, a „background information”. Közben a kiadótól megérkezett a csodálatos küldemény, már „pofára” is milyen gyönyörű gyerekek! Az útirajzok helyett azonban a miniatúrákra esett az első választásom; igazán nem tudnám racionálisan megindokolni, hogy miért, talán azért, mert első fellapozásra ott találtam esszédet a Bacchánssokról s a darabot annyira bámulom, hogy még a szétvágott zsinetek s a csomagolópapírok közt elkezdtem olvasni.

Sokat mulattam Graves-ábrázolásodon. Hát persze hogy pontosan ilyen. Kőtekedő, komisz, hiú, igazságtalan, elragadó és zseniális. Egy csepp angol vér sincs benne. Félig ír, félig walesi, szóval egészen kelta, s apai vagy anyai vonalon, már nem emlékszem melyiken, Ranke dedumokája. Kitűnő társaságba kevert, amikor kirohant ellened, Milton úr és Wordsworth úr és T. S. Eliot úr szoktak rendszeresen a deresére kerülni. Mikor egy évig vendéglődő volt Cambridge-ben, a diákok szétnyomták a terem falait, gurultak rajta, imádták, s aztán – tovább olvasták és tisztelték Milont és Wordsworthöt és Eliotot. Közlebbbről a fiam is így van vele. Gratulálok, hogy rájöttél a hasonlóságra; évekig piszkált, hogy kihez hasonlít az ipse, hol láttam én ezt a cézári és ripacs és érdekes fizimiskát, Te aztán megfejtetted a rejtélyt, hát persze, teljesen Szabó Dezső arca! A prózája csakugyan nem olyan színes mint Dezsőnké, de költőnek óriási, a fiatalág alighanem jó nyomon jár, amikor benne sejti a legnagyobb élő angol költőt.

Nem tudom, hallottad, vagy olvastad-e, hogy mért olyan nagy szakértő Jézus Krisztusban. Irtózatossá sebet kapott a flandriai fronton s teljes kómába esett, a felcserek halottnak nyilvánították, s a neve megjelent a hősi holtak listáján. Aztán feltámadt s évek múlva rájött, hogy ugyanez történt Jézussal a sziklasírbán, ő és a Megváltó kollégák. Jesus in Rome című könyvében¹⁷ flandriai tapasztalatai alapján kifejti, hogy Jézus valóban feltámadt, testileg is találkozott Szent Pállal a damaszkuszi úton, aztán elment Rómába s bűnbánatot tartott a Pincio-kapuban, a kivetettek közt, amiért Megváltónak képzelte magát. Ja igaz, Szent Pálra is nagyon haragszik a barátunk.

Károly, ez a levél csak rövid és méltatlan köszönet hosszú leveledért s könyvtárnyi műveidért. Rettenetes rumliban élek, a napi munkán felül minden hétre kell írnom egy esszét, pár óra múlva utazom négy napra Yorkba s jövő héten előre kell dolgoznom, mert aztán Leiden miatt kiesik egy hét. Enyhíti a lelkifurdalásomat, hogy Hollandiában aztán szép csendesen összeülhetünk pár jó dumára. Azt hiszem, ott jobbak a kávéházi viszonyok, mint Trysilben.¹⁸ S időnk is több van. Mihelyt megkaptam a leveledet, írtam Tóth Lacinak Leidenbe, hogy sürgősen intézkedjenek a vízumod dolgában. Remélem, azóta mindent elintézték. Nyíri Gyula is írt Genfből, nagy örömmel olvastam a levelében, hogy Burg-Kastelbe is elmész, menjél is, nagyon nagy szüksége van Rád a „diaszpórának”. (Már csak így tudok gondolni a kinti magyarokra.) Sajnos, én augusztusban nem tudok elmocanni a BBC-ből.

A közeli viszontlátásig nagy szeretettel ölel

Csélacid

XIII.

Kerényi Károly Fenyő Miksához

Ascona, 1962. aug. 26-án

Kedves Barátom,

köszönöm a pontos dátumot, 1922. jan. 12-ét.¹ Új Látóhatár-beli cikkem német feldolgozásában, mielőtt hozzájutok, engedelmeddel fel fogom használni.² De hadd fejezzem ki nosztalgiaival elegyült irigységemet is: csak úgy, minden további nélkül, a Nyugat évfolyamai után nyúlni. Azt el tudtam érni, hogy a tudományomban – ha szükségem van rá – minden könyv rendelkezésemre álljon. Legfeljebb (s ezt most már innen, mint kipróbáltam, évenként akár többször is meg lehet tenni), el kell utazni érte Rómába vagy Athénbe. De hová utaztam a Nyugattér? A vasfüggönyön át a magam jószántából nem lépek. De – például – egy budapesti öreg barátommal kifrattam „A Szellem” című folyóirat két 1911-ben megjelent számának (több aztán nem jelent meg) a tartalmát, amelyre csak homályosan emlékeztem: szerkesztette Fülep Lajos Firenzében, kiadta Nagel Ottó Múzeum körüli könyvke-

reskedése. Az első számban ilyenek vannak (egymás után): Chesterton: A kereszténység paradoxonai; Lukács György: A tragédia metafizikája. A másodikban pl.: Meister Eckehart: Az örök születésről. Ford. Balázs Béla; Lukács György: A lelki szegénységről. Hogy benne maradt a „lelki szegénységben”! Zsidó őskereszténység, amely átcsap a marxizmusba – de pesti! (Ezt „A Szellem” egészére értem.)

Örömmel olvastam Bethlen Istvánról szóló cikkedet. Örömmel, mert a műveletlen és agyalágyult leegyszerűsítés ellen van. Én az ő idejében egyetlenegyszer sem mentem el a szavazásra. Talán helytelen volt, de biztos, hogy a cédulám nem változtatott volna a történelmen. Itt, rögtön az állampolgárság birtokában, boldogan helyeztem a papírlapot az urnába, bár a svájci – s eddig egyetlen demokratikus – döntés a védekező atomfegyverkezés jogosultságáról az én voksom nélkül is ugyanaz lett volna. De az az érzés, ami ezzel járt – ez bőven kiegyenlíti az irodalomra és ízreke-szagokra (kizárólag ezekre) irányuló nosztalgiát. Németh Lacin pedig nem fogunk összeveszni. Ezt megéltük (feleséggel együtt) Thomas Mann esetében is. Annál is úgy volt, hogy akaratlanul két részre osztotta a világot maga körül: olyanokra, akik nem tudtak betelni vele, s olyanokra, akik utálták mindhaláláig. Általános emberi jelenség, amelynek az oka a tehetség túltengése, mely előidézi. Hogy Németh Laci „vérbősége” mit fog még jelenteni nekünk, az most fog kiderülni, ha (nem mai) esszékötetete (ismét csak az én utószavammal), „Die Revolution der Qualität” szeptemberben (Stuttgartban) megjelenik.³ Nem vagyok optimista. De ki gondolta volna '57-ben, hogy az '56-os forradalom így megváltoztatja a helyzetet – még otthon is?

Melegen üdvözöllek

Károly

XIV.

Tamás Gáspár Miklós Kerényi Károlyhoz

Bukarest, d.n. [1968]

Tisztelt Professzor Úr,

Sajnos az frás eléggé élő számomra ahhoz, hogy éppen annyira megzavarodjam Ön előtt, mintha valóságos személyével társalkodnék, amire különben sincs sok reményem. De ez természetes is, hiszen most abban, a civilizált századok által jelentőségteljesnek és szertartásosnak elismert sztereotip helyzetben vagyok, hogy „levelet írok ifjúkorom bálványának”. Kérem, tudja be ennek esetlenségemnek legalább egy részét.

Álmomban filozófus vagyok (hogy lesz-e ébren is az, annak csak a jó Isten a megmondhatója), s Nietzsche és az Ön hatására – nem akarom, hogy bántsa a párosítás: de így történt – elhatároztam, hogy meg kell tanulnom görögül, s most ezt teszem ebben a városban. Még otthon, Kolozsváron, ünnepélyesen eldöntöttem, hogy majd teszek valamit azért, hogy segítsen létrehozni az Ön szép mondata szerint „a magyar szellem platóni Akadémiáját”. Hajlandó vagyok elismerni, hogy ez a fogadás lényegében azonos a fiúkéval, akik vérszerződéssel pecsételik meg szándékukat, hogy nem néznek a lányokra, viszont tutajon átszelik az Atlanti-óceánt.

Mégis, bármennyire vonakodnék komolyan venni magamat, meg kell köszönnöm Önnek, hogy megmutatta nekem mindazt, ami az Ön látomása Görögországról, és ez nagyon sok, s rám életem egyik eléggé válságos pillanatában kinyilatkoztatásként hatott, noha spiritualista beállítódottságom mellett vigaszt nem meríthettem az Ön műveiből, viszont egy világot nyertem, amelynek jelentését az Ön segítségével kezdtem betűzni, s amely nyilván örökre ajándék, s az enyém marad.

Tulajdonképpen ezért írtam a levelet: köszönetet szeretnék mondani. Valószínűleg meg fogom kísérelni, hogy tanulmányt írjak Önről a „Korunk” c. kolozsvári folyóiratnak, bár sajnos nem ismerem valamennyi művét, nehéz, csaknem lehetetlen hozzájuk jutni.

Nyilván nem várhatom el, Professzor Úr, hogy válaszoljon nekem. Mégis megadom kolozsvári címemet, talán szüksége lehet Önnek egy könyvre, egy információra.

Tisztelettel üdvözli

őszinte híve,

Tamás Gáspár Miklós

Címem: G. M. Tamás, Cluj, str. Rákóczi 21. I. Roumanie

Kerényi Károly Tamás Gáspár Miklóshoz

Ascona, 69. 12. 29.

Kedves Tamás,

legalább ennyit, e záruló évben, amely még néhány napot ad fellélegzésre, betekintésre a tékába, amelyben válaszolatlan levelek várnak: szívesen olvastam leveleit s azt a két lapot is, Odysseusról és szirénekről. Elmélkedése talán összefüggött azzal is, amit egyidejűleg közölt: hogy megházasodik. Ez időközben szerencsésen megtörténhetett, s ha igen, fogadja, kedves Odysseus, gratulációmát Pénélopéhoz.

Én az utóbbi időben mind gyakrabban gondolok arra, hogy ha ifjúságom, s főképp gyerekkorom tájaira visszatérek, látogatni s nem többre, akkor Gurahonra megyek. Újabban pláne azt olvasom, hogy Románia a turisztikát törvényesen is biztosítani s ezzel megkönnyíteni óhajtja. Hogy állunk a magyar könyvek kiadásával? Egy idő óta mit sem hallok Prometheus-tervéről. „Pythagoras és Orpheus” sem volna rossz, amely magyarul is megvan s csak ki kellene talán egészíteni.¹ Csak most látom, mennyire hatott s mennyire megállta helyét a tudományban. A „Werke in Sonderausgaben” (München Langen Müller)² első kötetében is benne van. De nem tudom, mennyire jutottak el műveim pl. a kolozsvári egyetemi könyvtárba. Most a negyedik kötet (Antike Religion) megjelenése előtt állunk. Egy kedves tanára, akit itt nálunk, Asconában is vendégül láthattam, meglepően sokat olvasott munkáimból.

De meg kell írnom, ami mint szerzőt különösen boldogított: hogy valaki – bárki „egy néptelen bukaresti könyvtárban” s egy meglehetősen „baljóslatú, vihar előtti órában” az „Unsterblichkeit und Apollonreligion”-t olvasta s „a feszültség feloldódott, az eső is megeredt”.³ Amit írtam, a konkrét, emberi matériában maradt és működött tovább. Ilyen a legnagyobb elégtétel, mit a magamfajta ember mint könyvtáros megél. S hozzá még ez is: azt a cikket „Die Antike” szerkesztője, bizonyos Werner Jäger⁴ csak contre coeur vette fel folyóiratába. Meg is írta nekem, miért: mert átcsapott az archeológiába s ismét egyetemes ókortudományt akart. Ma, íme, ez a cikk, legalább is ezt veszem ki soraiból, emeli az egész folyóiratot humánus olvasmánnyá.

Hát ennyit csak ebben az évben, még jobb kívánságaimmal a jövőre! Híve

Kerényi Károly

J E G Y Z E T E K

VIII.

Angelo Brelich (1910–) olasz–magyar származású klasszika-filológus vallástörténész, Kerényi tanítványa, aki 1944-ben áttelepült Olaszországba.

1. Apollon. Studien über antike religion und Humanität. Wien–Leipzig, 1937.
2. Megjelent: Amsterdam, 1940.
3. W. F. Otto (1874–1958) német klasszika-filológus és vallástörténész; ő állt legközelebb Kerényi felfogásához.
4. Die Geburt der Helena samt humanistischen Schriften. Zürich, 1945.
5. „Korán megéreztem, hogy a davosi történetben 'van valami', hogy másként vélekedik saját magáról, mint ahogy nekem vélekednem kell róla ahhoz, hogy belekezdjek”. (Th. Mann: Életrajz 1930. Vál. tanulmányok II. Bpest, 1970. 522. old.)
6. H. Usener (1834–1905), A. Dieterich (1866–1908), Boll – német klasszika-filológusok és vallástörténészek.
7. A kötet A. Brelich fordításában 1950-ben jelent meg Torinóban.
8. Olasz könyvkiadó.
9. Svájci, ill. német könyvkiadók.
10. Olasz vallástörténész (1833–1959), egy egész korszakon át a római egyetem professzora.
11. Olasz filozófusok, ill. klasszika-filológusok.
12. A. Brelich e levele választ Kerényi gratuláló levelére, melyben Kerényi alig rejtetten annak a véleményének adott hangot, hogy Brelich, a római katedra elnyerése céljából, egyfelől az egyetem régi hivatalos körei, másfelől a kommunisták irányában opportunista módon viselkedett. A levélváltás háttérében valójában Brelich és Kerényi tudományos felfogása közötti ellentétek álltak. Ld. erről az első rész bevezetését.
13. F. Dulles (1888–1959) amerikai politikus.

14. Akkor jobboldalinak tartott szociáldemokrata politikusok.

IX.

1. Kerényi első házasságából való leányai. Kerényi Gráciát 1944-ben a német megszállás után az ellenállási mozgalomban való részvételéért hurcolták koncentrációs táborba.

X.

Hamvas Béla (1897–1968) művészettudós, esszéista, kritikus, regényíró. A 30-as években a Kerényi-kör tagja. Átmeneti eltávolodás után, 1945 után újra baráti levelezésbe kezdtek. Mint szélsőséges irracionalistának tartott gondolkodót, a magyar lexikonok a legutóbbi időkig Hamvasnak még a nevét sem említették.

1. J. C. Powys (1872–1963) angol író, művei [főleg: Wolf Solent (1929 – magyarul 1959) és Glastonbury Romance (1932)] nagy hatást gyakoroltak a Kerényi-körre, s benne Szerb Antalra is. – Hamvas Béla előző levelében beszámolt Kerényinek Budapest ostromáról, otthona elpusztulásáról, új terveiről és munkáiról, s arról, hogy levelezésbe kezdett Powysszal.
2. Az 1946–47-ben kiadott – majd ideológiai okokból leállított – kitűnő fűzetsorozatot Hamvas Béla szerkesztette, aki 1948-ig, állásától való megfosztásáig a Fővárosi Könyvtár tisztviselője volt.
3. Hamvas Béla felesége, Kemény Katalin művészettörténész.
4. Máté Károly irodalom- és sajtótörténész.
5. A fentebb említett, Hamvas szerkesztette sorozat neve.
6. Powys 1940-ben megjelent regénye.
7. Rabelais egyik regényhőse.
8. Martyn Ferenc, Lossonczy Tamás, Bálint Endre, Korniss Dezső – a '20-as évek végétől a modern magyar festészet nagy alakjai, az ún. Európai Iskola művészei. – Szabó, Tábor, Mezei: nonkonformista filozófusok.

XI.

Kövendi Dénes (1894–1965) Kiváló magyar klasszika-filológus, a görög filozófia és természettudomány kutatója. 1919-ben – noha távol állt a marxizmustól – egyetemi tanárrá nevezték ki, s ez megpecsételte további sorsát. Hosszas fegyelmi tárgyalások után végül is Törökszentmiklóson kapott középiskolai tanári állást. 1945 után egyetemi magántanárrá habilitáltak. Egy ideig vonzódott a kommunista párthoz, de később csalódva elfordult tőle. Kerényi egyik legmeghittebb barátja. Kiterjedt levelezésük túlnyomórészt szoros szakmai természetű.

1. Kövendi terve volt, hogy áttekinti Arany János Aristophanés-fordításait, s a szakmai szempontból pontatlan vagy félreértett szövegrészeket kijavítja.
2. Kerényi *Görög mitológia* c. művének 2. része: Hérosztörténetek (magyarul: Budapest, 1977).
3. Kerényi a '30-as évektől sokszor foglalkozott Dionysos alakjával. Az összefoglaló Dionysos-mű: *Dionysos. Urbild des unzerstörbaren Lebens*. München–Wien, 1976.
4. Megjelent: Pécs, 1935.
5. 1963-ban Kerényit az uppsalai egyetem díszdoktorává avatták.
6. Itt olyan részletes szakkérdések és idézetek következnek a levélben, amelyek nem e közleménybe illenek. Lényegük: Kerényit idézi Kövendi, aki a 3. században élt Heliodorosról azt emelte ki, hogy a görög isteneket és héroszokat „tisztán-emberi elbeszélésekben mutatta meg”. Ehhez Kövendi hozzát teszi, hogy „a görög mitológia történetei különösen alkalmasak erre, hisz maguk is oly emberek.” Kövendi arra is utal, hogy Heliodoros megmutatta: a keleti és a hellén mítosz mennyire egybeolvad.
7. *Prohászka Lajos* (1897–1963) filozófus, 1935 óta a budapesti egyetemen a pedagógia tanára. Kiváló klasszika-filológus, Kerényivel kölcsönösen nagyra értékelték egymást. A görög nevelési eszmény és a keresztényi szeretet híve. Írt a Szigetbe is. 1948-ban nyugdíjazták, s méltatlan körülmények között élt haláláig. 1945 után jó barátságba került Fülep Lajossal is, aki a legnehezebb '50-es években igyekezett segíteni őt. Jellemző, hogy az újonnan alakult Tudományos Minősítő Bizottság Prohászkat, aki 1939 óta akadémiai levelező tag volt – s talán a '30-as évek legképzettebb magyar filozófusa – tudományos fokozatra alkalmatlannak ítélte.
8. Johannes Irmscher, a keletnémetországi *Das Altertum* c. folyóirat kiadója.
9. Ez az információ pontatlan: az 1950-es években agybetegség támadta meg Prohászka Lajost.
10. A következő kihagyások lényegtelen ügyekre vonatkoznak.

XII.

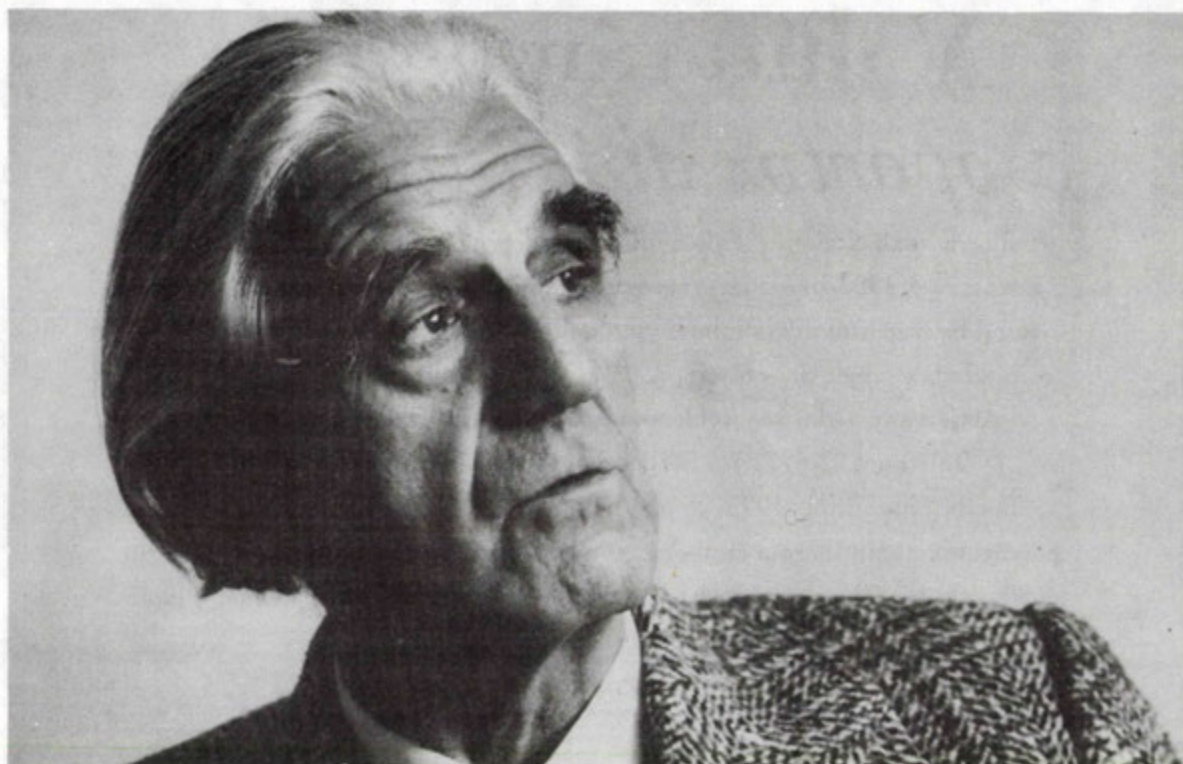
1. Cs. Szabó László a BBC irodalmi részlegén dolgozott, s Kerényi munkásságáról tervezett előadást készíteni.
2. *Prometheus. Das griechische Mythologem von der menschlichen Existenz*. Zürich, 1946.
3. *A Der göttliche Arzt* c. kötetben.
4. Kerényi *Görög mitológiájának* I. része: A görög istenek.
5. Th. Mann meleg hangú ajánlást küldött mindkét kiadónak.
6. R. Graves (1895–1985) angol író, költő.
7. *A Görög mitológia* II. része.
8. Graves: *The Greek Myths*. Első megjelenése: London, 1953.
9. H. J. Rose angol vallástörténész.
10. Megjelent 1956-ban. – „Nehézségeim voltak francia kollégáimmal, a diákok sztrájkba léptek.”
11. R. Graves: *King Jesus*. 1946. (*Jézus király*, Budapest, 1947.)
12. Megjelent: Zürich, 1957.
13. Megjelent: Zürich, 1960. (Magyarul: *Beszélgések levélben*. Budapest, 1988.) A teljes Th. Mann–Kerényi levelezés.
14. Az utalás egy Kerényi-szövegrészre vonatkozik.
15. A. Koestler (1905–1983) magyar származású író.
16. 75. születésnapja alkalmából a párizsi *Irodalmi Újság* méltató cikket közölt Lukács Györgyről, aki akkor ellenzékieknek számított. Kerényi a cikk megjelentetését mélyen helytelenítette.
17. Megjelent 1955-ben.
18. A Mikes Kelemen Kör összejeveleiről van szó.

XIII.

1. Előző levelezésük akörül forgott, hogy mikor találkozhatott Th. Mann Lukács Györggyel.
2. A cikk a *Varázshegybeli Napta* és Lukács György azonosságával foglalkozott, bennük a szélsőséges dogmatikus mintaképet hangsúlyozva.
3. Németh László *A minőség forradalma* c. esszéjének németül 1962-ben jelent meg, Kerényi Károly méltató utószavával. Nem sokkal később az *Izony* német kiadásához is Kerényi írt utószót.

XIV.

1. Kerényi e műveinek erdélyi magyar kiadásáról volt szó.
2. Kerényi összes műveinek I. kötete.
3. Idézetek Tamás Gáspár Miklós egyik korábbi leveléből. – *A halhatatlanság és Apollon-vallás* c. Kerényi-tanulmány 1933-ban jelent meg először.
4. Werner Jäger (1888–1961) német filozófus és klasszika-filológus.

a vágy

titoktalan tárgya című *Szilágyi Ákos*-kötet sok helyütt kapható, de egészen biztosan nem tér be hiába érte az Írók Boltjába.

A volt Japán Kávéházba.

(Budapest, VI. Andrásy út 45.)

A LIGET KIADÁSA. ÁRA 128 FORINT.

A SOROS ALAPÍTVÁNY PÁLYÁZATA

Valutatámogatás *csoportos diákutazáshoz*

Pályázhatnak általános- és középiskolai, illetve egyetemi diákcsoportok és közösségek 1993-ban saját szervezésű, tanulmányaikhoz szorosan kötődő, ismeretszerző külföldi tanulmányutak, illetve csereprogramok konvertibilis valutafedezetének elnyerésére. A pályázathoz kérdőív szükséges, melyet az

Alapítvány Titkárságától lehet kérni. (1525 Budapest, Postafiók 34.

Telefon: 202-6211.) A kérdőívet egy példányban kell kitölteni.

Beadási határidők: 1993. január 15, április 15, illetve szeptember 15. A pályázatokat mindhárom esetben egy hónap elteltével bírálják el. A döntésről levélben küldenek értesítést. A pályázatokat a következő címre kell beküldeni:

Soros Alapítvány / Titkárság / „ÚT '93”

Budapest, Postafiók 34, 1525

Őszi minta

KARÁTSZON GÁBOR

Különös és kísérteties érzés volt Ásványráróra utazni 1992. október 25-ikén, egy nappal azután, hogy V. M. és J. B. megkezdtek a Duna elterelését.

Keresztül a Szigetközön, ezen a szeretreméltó tájon, amelyet valahol, valakik, valamikor már réges-régen halálra ítélték a mérnöki mindenhatóság jegyében.

Felhőfátylak, szétnyíló, összezáruló párafüggönyök. A Nap úgy valahol. – Állni azután a vízparton, az árvai réten. Még-hattyúk úszkálnak még-vízen stb.

Tarkovszkij filmjeinek hívét persze mindez Tarkovszkij filmjeire emlékeztette. A *Solaris*a, a *Stalker*a, az *Áldozatvállalásra*; tulajdonképpen akármelyikre. – A teljes veszendőség helyzete ez, amikor a világon már senki sem tudhat segíteni; a lehető legbékésebb körülmények között. Ré-múlt idill.

Csakhog: ez most valóság.

Hát persze általában valóra váltak az ő filmjei.

Az ember mai helyzetéből következik, általában, hogy a filmkritikának ma a valóságról kell beszélnie, a valóság-leírásnak meg a mozirol. Stilizált pusztulás. Reflektált rettenet.

De van itt még valami más is.

Ha egyszer Tarkovszkijra gondolok, akkor a reménytelenség sem teljesen reménytelen. Vajon miért nem?

Beszédeket mondtunk. Sok ismerős, az a sok kedves arc. A régi küzdőtársak, hovatovább tíz éve már!

Mindig tudtam, hogy ez lesz belőle. Hisz folyton az emberi szellem majdnem végső kudarcáról elmélkedem. A végső pofáraesésről. Mi egyéb jöhetett volna ki egy ilyen nemzetek közti dologból.

Ez volt az utolsó esemény a Duna elterelése elleni hazai akciók sorában. Lipták Bélának közben Rajkánál átkeltek már a határon.

Tisztán kirajzolódott előttem az őszi minta. *Ugyanez az esemény, a mostani.* Ahogy átéltem már egyszer, harminchat évvel ezelőtt. Amikor lélegzet-visszafojtva figyeltük, beindul-e ismét a szovjet hadigépezet.

– Tudjuk, beindult – mondom; rajtam a szónoklás sora. – Mi akkor is hangsúlyoztuk, amíg csak lehetett, a végsőig, hogy az orosz népek barátai vagyunk. Hogy nem ő ellenük harcolunk. Hogy mondjam: igazából senki ellen.

– Ezt körülbelül 1956 decemberéig lehetett így hangoztatni – mondom. – Legkésebb 1957 januárjáig. Mert azután harminckét esztendeig ez a gondolat nem volt előadható. A rendszer – (a maga metanyelvén: de ilyen szavakat persze nem vesz ajkára a szónok) – egyértelműen meghatározott bennünket mint ellenségeket.

Így utalok a látszat és a lényeg közötti különbségre, mintegy.

– Hogyne akarnánk akkor a szlovák néppel jóba lenni, amellyel keresztül-kasul össze voltunk házasodva!

Az őszi minta élesen kirajzolódik. Mondjuk hát: októberi minta. November 4-i. Valami okkult hupli a magyar történelmében. Az elfojtás elleni lázadás, és rá az elfojtás maga.

Ezekben a napokban a szlovák és cseh (cseh és szlovák) hadigépezet indult meg Magyarország és Szlovákia ellen; nem csekély magyar segédlettel, szokás szerint. Ökológiai háborúnak azonban ez volt az első a világtörténelemben!

Amely háború persze nem egészen ebben a föllásban kezdődött, annak idején. A Magyar és a Csehszlovák Nép-köztársaság kormánya(i?) és pártja(i?) indították meg Magyarországot és Csehszlovákiát ellen, a dunai természet és a Duna két partján élő népek ellen. De most már, úgy tetszik, e mostani formájában rögzült. Így siet (döcög?) a még mindig bizonytalan vég felé.

Eleve, hogy október 23-án jelentették be a dolgot, már az is érdekes volt.

Valahol voltunk, társaságban, amikor megszólalt a rádió. Előntött a hévség, azt hittem, rám szakad a mennyezet.

Valamely tragikum, amely által valami kinyilatkoztatódik.

Több mint egy hónapja ennek. A Duna elterelése elsőrendű vallási tény, és igazi jelentését valószínűleg csak hosszú évek, talán évtizedek múltán fogja megérteni a világ.

Az embernek az a gyötrelmes benyomása, hogy J. B.-nek és V. M.-nek hatalma van fölöttünk; hatalmuk volt tönkretenni az életünket.

Olyan férfiakról van itt szó, akiknek nemrég még a létéről sem tudtunk!

J. B. valószínűleg éppen hogy nem úgy került bele a dolgba, mint Pilátus a *credó*ba (hiszen már Pilátus sem, valószínűleg: a népszáj néha fölszűn): föltételezhető, hogy személyisége és élettörténete mélyén rejlenek azok a momentumok, amelyek alkalmassá tették arra, hogy jelképes alakká váljék. Éppen nem pilátusi szerepben. A színdarab maga azonban hasonlított ama régire.

A vízlépcsőt hazai hívei változatlan hévvel dicsérik, mint magas szakmai színvonalú művet; ami az árvízben elszabaduló acélkapuk, átázó töltések, elsüllyedő uszályok láttán még akkor is meglepő állásfoglalás lehet, ha tekintetbe vesszük, kik beszélnek itt. Az ember inkább botránnyt emlegetne. De én, aki nem vagyok szakember, cseppet sem lepődöm meg. Engem e kitartó dicséret csak megerősít abban a régi gyanúmban, hogy Bős-Nagymarosban valami nem evilági eseménnyel van találkozásunk. E világ fejedelmével, esetleg.

Egyszerűen így ránézésre is már, és pláne annyi konfe-

rencia, tudományos jelentés, cikk, könyv, tanulmány után nyilvánvaló *faktumnak* tekintem, hogy a Nagy Mű a téboly produktuma.

A szörnyű párhuzammal élve, amely azonban ideillik, sajnos helyénvaló (gondoljanak például azokra a falvakra, amelyek mostantól fogva a gátszakadás árnyékában élnek – és az a gát a templomtorony hegyének is fölémagasodik): ha már ott állok az auschwitzi rámpán, nem kell ahhoz az európai vasúthálózat szakértőjének lennem, hogy odaszállításhozat helytelenítsem; amikor már sípolva árad befelé a gáz a zuhanyozóba, nem csak az IG Farben vegyészmezőkei, nem csak a Zyklon B kémiai összetételének ismerői ítélhetik el az egész emberiség elleni merényletet; sőt éppen ők azok, akik soha nem is fogják elítélni. – Ellenezhetem a dolgot egyszerűen úgy magánalapon.

A Duna elterelésének ontológiai (léttörténeti) jelentőségét adja, hogy „a XX. század Európájában” (a tudományos alapon álló időben és kontinensen) erre az eseményre – úgy látszik – *szükségképpen sor került*; s hogy bármi komolyabb nemzetközi tiltakozás nélkül lejátszódhatott.

Mindez filozófiai értelmezést kíván – majd egyszer. Ma erre még nem vagyunk képesek. Fölmerül majd a kérdés, micsoda *egyáltalán* a szakértelem. Így, időjel nélkül. Nem csúfolódunk majd, hogy „létező szakértelem” stb. stb. –

Nem lehetetlen, hogy a szak-értelem nagy kalandja Csernobillal és Bős-Nagymarossal tulajdonképpen véget ért.

Valami bizony itt már elszabadult.

Sőt a hazai tiltakozás is, a csapás súlyához képest, föltűnően csekély volt. Csekély mind a mai napig.

De én, lám, úgy gondolom, hogy a Duna-mozgalom az ötvenhatos forradalom egyenesági folytatása. Amennyiben ez is, az is a spontaneitás (természetesség) visszaszerzését ill. megvédését (mindkettő mind a kettőt) vállalta magára – meglehet, reménytelenül. (Innen a Duna Kör régi – comeniusi – jelmondata: *Omnia sponte fluant, absit violentia rebus*, „Minden szabadon folyjék, távol legyen a dolgoktól az erőszak”.) S meglehet viszont, az egykori Szovjetunió után a mai Szlovákia is a „szabadságörültek” (de most már egyértelműen mint: hunok) megleckéztetését, megalázását, megtörését, végső soron, valószínűleg, elpusztítását tűzte ki célul. Amiben mindenképpen van valami egyoldalúság (ha például Jan Amos Comeniusra gondolunk; volt benne jókora adag teatralitás is, abban az ország-világ (a *tévé*) előtti közüditgatásban: dehát az ilyesmi már csak így megy. (Hát volt benne vala-

Ö V A L A T T

Világ vízlépcsői, egyesüljete!

Valamikor Nyikolaj Vasziljevics Gogol így írt: „Csodálatos a Dnyeprről csendes időben, amikor bőséges vize szabadon és könnyedén rohan erdőkön, hegyeken át...” Mi, a sztálini korszak emberei, ezt mondhatjuk: „Csodálatos a Dnyeprről minden időben, amikor a kommunizmusért dolgozik...”

A SZTÁLINI KORSZAK NAGY ÉPÍTKEZÉSEI. NÉPSZAVA, É. N. 10. OLDAL.

RÉSZLET ALEKSZANDR DOVZSENKO SZOVJET FILMRENDEZŐ 1945-ÖS NAPLÓJÁBÓL:

„Sztálin.

Mihelyt Moszkvában leszek, azonnal nekilátok a forgatókönyvnek. A nyitójelenet: Sztálin, amint a földgömb, esetleg a világatlasz fölé hajol. Kibontakozik a világ átalakításának grandiózus munkaterve. A beszélgetés a Kaszpi-tenger és az Aral-tó témája kapcsán mindjárt a szibériai folyók megfordításának tervére terelődik.

– Ezzel még várni kell – mondja Sztálin. – Előbb még meg kell csinálni ezt és ezt. Aztán majd sort kerítünk a szibériai folyókra is. No és hová tervezi a Szibériai-tengert?

– Ide, kérem szépen.

– Remek. Mekkora is lesz?...

– Megközelítőleg mint a Kaszpi-tenger.

– Jól van, ez tökéletesen elegendő. 400 millió leendő honfitársunk életfeltételeit fogjuk itt megteremteni. Legnagyobb sajnálatunkra be kell látnunk, hogy a Teremtő bizony távolról sem volt mindenható és mindentudó. Nézzék csak meg – mutat a térképre – milyen sok ellentmondás van itt! Milyen hatalmas térségeken ellenségeskednek egymással a napfény, a

föld és a víz. – Aztán Kínára terelődik a szó: mi van azzal a folyóval, amelyet a kínai népek akarunk ajándékozni.

– Lám-lám, napjainkban egyik nép folyót kap ajándékba a másiktól.”

(Iszkusstvo Kino, 1989. 9. sz. 38. oldal.)

RÉSZLETEK „A SZTÁLINI KORSZAK NAGY ÉPÍTKEZÉSEI” CÍMŰ KÖNYVBŐL:

A bolsevik párt vezette szovjet nép évek hosszú során át küzd már a természet őserői ellen. Arra törekszik, hogy ezeket az erőket a szocialista építés szolgálatába állítsa. Legeredményesebbek a vízfolyásra gyakorolt hatások. Az ember, azáltal, hogy a folyók lefolyására hat, behatóan megváltoztathatja a földrajzi környezetet. Kétféle lefolyás van. [...]

Tervebe vették a világtörténelemben példátlan, gigászi hidrotechnikai építkezések láncolatát. Ezt a tervet a szovjet hidrotechnikusok „Nagy Volga-tervnek” és „Volga-Don-tervnek” nevezték. Már 1937-ben befejezték a sztálini korszak egyik nagy építkezését, a Moszkva-csatornát. Üzembe helyezték a volgai nagy vízlépcső első fokát, az ivankovói vízierőművet és a moszkvai víztárolót.

A „kommunizmus sugárzó fénye”, így nevezi a nép az épülő vízierőművek villanyenergiáját... A gigászi vízierőművek a Volgán, a Donon, a Dnyepren és a Turkmén Köztársaságban – szabad és boldog emberek munkájának gyümölcsei – örök időkre fennmaradnak mint a szovjet nép hatalmas alkotóerejének olyan szimbólumai, amelyeket a nagy nép a lenini-sztálini párt vezetésével a kommunizmus felé haladva hozott létre. [...]

Az új építkezések méretei valóban meglepők. A forradalom után hatalmas csatornák épültek hazánkban. 1931–1933-ban épült a Sztálinról elnevezett Fehér-tenger-Balti-tenger csatorna, amelynek hossza 227 kilométer, s amely közvetlen utat nyitott a Balti- és a Fekete-tenger között. A második ötéves terv során épült meg a 128 kilométer hosszú Moszkva-csatorna, amely fővárosunkat a Volgával köti össze. A többi hidro-

mi giccses. A giccs félelmetes. *Out-of-place*: hely-telen. Giccses az egész újkori emberiség, az atombombájával együtt. Elvtársak, jó urak, művetek az izléstelenség teteje! A gigászi, önöblítéses végcésze. Micsoda természetet kellett kipusztítani érte!

A kesztyűnek ebben a föl nem vételében válik nyilvánvalóvá, hogy a szlovák uralkodó körök maguk is csak egy nagyobb hatalom zsoldosai. „Semmi hatalmad sem volna rajtam, ha felülről nem adatott volna néked.” Amivel szembenállnak, nem Hunnia; hanem csak az, hogy: egy kis ország nem tudja megvédeni magát. Ennyiben nem J. B.-nek van hatalma, hanem J. B. vált a hatalom tulajdonává. J. B. személyisége, lehet, már rég megsemmisült. (Én, ami engem illet, még a vízlépcsőt „végül is” elfogadó Václav Havelt is rég elveszítettem – az egész prágai chartával együtt, az új testvériség szép álmai oda: a Dunába zúdított közápor ütemére a politikai szemhatárnak egy tetemes része recsegve-ropogva összeomlott. Most aztán mi is megtanuljuk, mi volt az a természetnek eddig is már, „élőnek” és „éltelennek”, az emberek hatalmában lenni. Ha lesz még egyszer „demokrácia”, az már a vízisiklókkal, a halakkal, madarakkal, szarvasokkal, Földdel és Éggel – „az ózonréteggel” – együtt lesz az; szép álmok!; vagy sehogysem. *Vágómarha*: ilyen az Ég színe előtt: nincs.)

Fogcsikorgatva vagy közömbösen, a magyarországi lakosság is mintha vállvonogatva nézné azt az Abszolút Főhatalmat, amelyhez J. B. és V. M. a maguk sorsát kötötték. A Technokrata Terror az; maga A Hatalom; átfogóbb mint, mint volt a szovjeteké; az Elvont Princípium. A tömeg azáltal és annyiban tömeg, amiért és amennyiben a Hatalom princípátusába belülről beletörődik. Ennyiben ama „szlovák körök” magyargyűlölete: ostobaság. Mert ennyiben nincs már sem „magyar”, sem „szlovák” (akik különben, amíg voltak, nem is gyűlölték egymást). Lakosság van csupán. Ezek az autóra kapott és energiaéhes népek már nem is népek, ezek a nemzetek már rég nem nemzetek. Belülről érvénytelenültek. A nemzetiek közül kevesen értették csak meg, hogy a Duna nem más, mint az Ország; a szabadelvűek közül, hogy maga a Szabadság. A vízlépcsőrendszer valóság- és léttörténeti jelentősége az, hogy benne Hatalom és Értelem világalomra került kombinációja önmagát *ad absurdum* vezetve leleplezi. Lélegzetelállítóbb a mi mostani vereségünk.

Erre volt jó, ha szabad így mondani, az egész.

Amennyiben az emberré válásnak (amely a bűnbeeséstől meg nem különböztethető) a Hatalom megjelenéséhez lényegi köze van, ma jobban érthető már, mi az, mi volt az,

technikai építmény közül megemlítjük a Sztálinról elnevezett nagy ferganai csatornát, amely nem sokkal a háború előtt épült. E csatorna hossza 350 kilométer.

Hazánk olyan nagy, hogy az új, mesterséges folyók tényleges nagysága egy kissé elvész a térképen. Képzeld el, hogy a Turkmén Főcsatornát nem Közép-Ázsiában, hanem Nyugat-Európában építenék meg. Egy ilyen hosszú vízfőútvonal összekötne a Balti-tengert a Földközi-tengerrel és keresztül-szelné északról délnek az egész kontinent. [...]

Népünk szeretettel és büszkeséggel a kommunizmus sztálini építkezéseinek nevezi azokat az óriási öntözőrendszereket, a nagy teljesítményű vízierőműveket, amelyeket alkotunk. A szovjet emberek tudják, hogy ezek a nagyszerű építmények új szakaszt jelentenek a kommunista társadalom anyagi és technikai alapjainak létrehozásában.

A természetátalakítás sztálini tervének megvalósítása óriási területen vonja maga után az éghajlat megváltozását. Ennek a területnek a határait nehéz volna most megállapítani... Tulajdonképpen arról van szó, hogy az ország jelentős részében megváltozik az éghajlat. [...]

A mai technika magas színvonalat ért el és lehetővé tette a természet olyan méretű átalakítását, amilyenről az utópisták és a mesemondók sem álmodtak. De a kapitalista országokban napról napra bővül a „megvalósíthatatlan tervek temetője”, amelyben az imperialisták a haladó elmék önzetlen tudományos munkájának eredményeit temetik.

A Gibraltar – az imperializmus földközi-tengeri lakatja – másodpercenként nyolcvanezer köbméter vizet enged át az Atlanti-óceánból a Földközi-tengerbe. Technikailag teljesen lehetséges lenne a Földközi-tenger szintjét kétszáz méterrel süllyeszteni, a szorosot gáttal elrekeszteni és több mint százmillió kilowatt teljesítményű vízierőművet építeni. A Gibraltar óriási villanyáram-forrássá alakulna át, a Földközi-tenger partjai mentén pedig hatalmas kiterjedésű új termőföldről vonulna vissza a tengervíz.

A Dardanellák vízerejét hétmillió kilowatt energia előállítá-

sára lehetne használni. A Szahara sivatag öntözése a mezőgazdasági termények hatalmas bőségét eredményezné.

Sok olyan hely van a földkerekségen, ahol hatalmas vízierőműveket és vízközlekedési főútvonalakat lehetne építeni. Az emberiség elfelejthetné a szárazságot, az éhséget, a hideget és a kulturálatlanságot, ha ebben nem akadályozná meg a kapitalizmus! [...]

Természetes, hogy a gátak építése hatással lesz a halak életére. A vízlefolyás szabályozása megnehezíti az ívást és az ivadékok fejlődését a folyókban s a tengerek sekély részein. De segítséggel jön az élenjáró szovjet tudomány és technika. A mesterséges haltenyésztés széles körű kifejlesztése, új ívóhelyek létesítése, az értékes halfajták állományának az új vízmedencék benépesítése céljából való növelése, a gátakon átvezető különleges átjárók építése... A gátépítés és a vízlefolyás szabályozása megnehezíti azoknak a halaknak a szaporodását, amelyek elhagyják a tengereket és a tavakat, hogy ikrájukat a folyóban rakják le. A gátakon ezért elmés hal-átjárókat létesítenek, hogy megkönnyítsék a halak átvonulását az ívóhelyekre. Érdekes feladat áll a szovjet haltenyésztők előtt a legértékesebb halfajták – a tokhal, a sörög, a fehér lazac stb. – „átnevelése” terén. Ezekből olyan fajtákat kell kitenyészteni, amelyek egész életüket édesvízben élhetik le, s nincs szükségük arra, hogy a tengerbe leússzanak. [...]

A szovjet tudomány azonban nem elégszik meg azzal, hogy új halfajtákat honosít meg a tengerekben és fokozza a vízmedencék táplálékkészletét. Tudósaink – Micsurin módjára – a tengeri élőlények új fajtáit tenyésztik ki és arra törekednek, hogy a halak s a többi hasznos tengeri állat életét irányítsák.

A Kaszpi-tengerben és az Aral-tóban elért sikerek nagy lehetőségeket tárnak fel a többi vízmedence állatvilágának átalakítása terén is. Így például Távól-Keletről sikerült áttelepíteni a tengeri vidrát, különféle lazac- és piszkahal-fajtákat, a kamcsatkai rákot, az osztrigákat és egyéb hasznos állatokat.

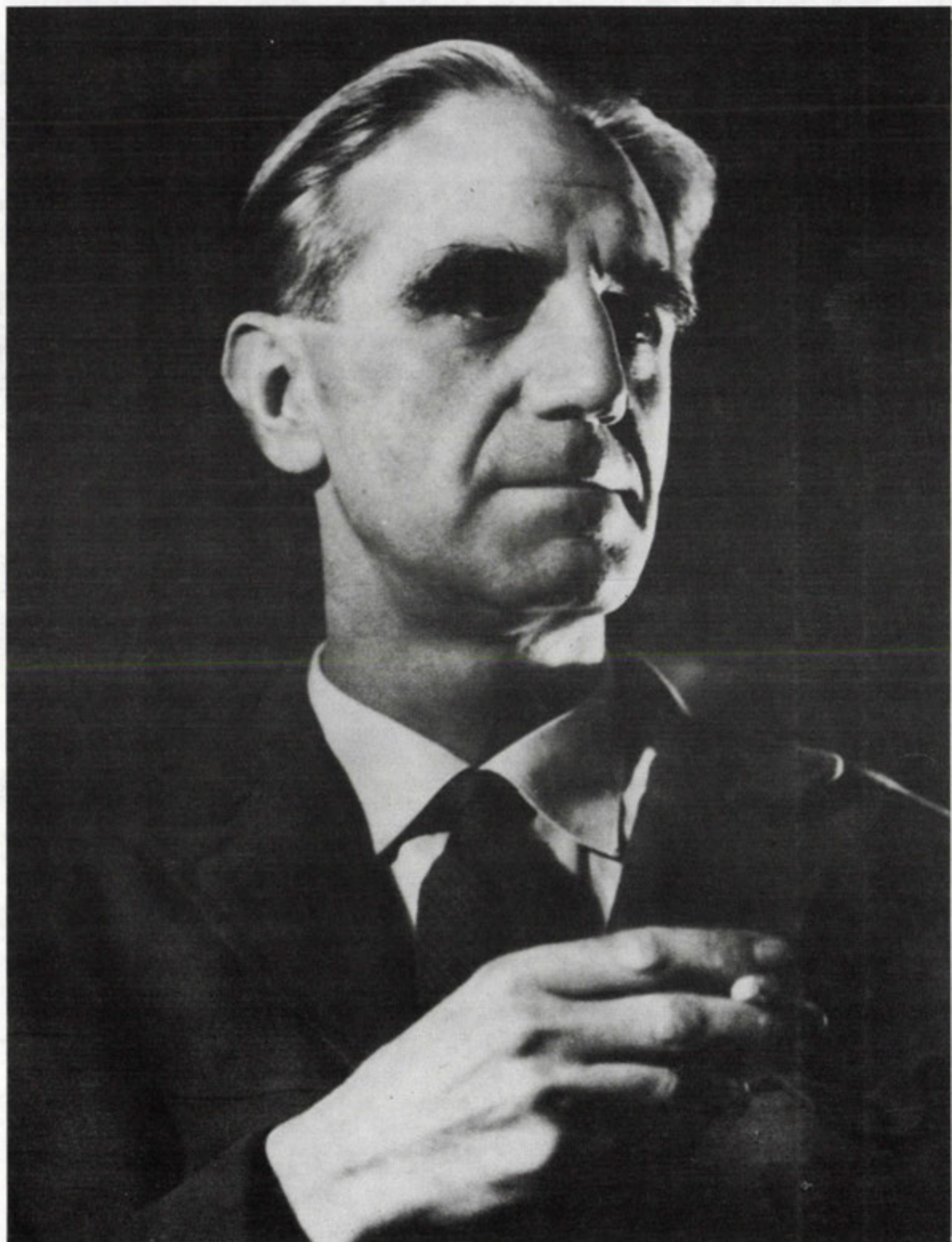
KONEN

ÖSSZEÁLLÍTOTTA SZILÁGYI ÁKOS

embernek lenni. Érthetőbb az embervoltunkban kimondott (iszonyú) kérdés.

Magyarnak lenni, ez állítólag nem más, mint embernek lenni, csak úgy. Szolganép, Európa, Ázsia ide vagy oda, mindig csak annyi volt mint lázadónak lenni, lázongani a mindenkori, egyetlen Főhatalom ellen: a dolognak mindig volt valami metafizikai dimenziója. Ez pedig akkor is fennmarad, ha egyetlen egy képviselője sincs már. Ahogy kigyózva kereste útját, a meótszi mocsarak óta, a le-

hetőségek között. Most aztán, lázadva vagy sem, itt állunk egy ilyen izé előtt. Persze csak álom az egész, rossz álom! Mostantól, ha valaki éppen akarja, már könnyebben vonhatja vissza magát a Hatalom és az Antikozmikus Intelligencia gonosz varázslatából. Van valami, ami még a börtönökben is, valahogy, annak idején, el volt azért burkolva előlünk; megnevezni nem tudjuk ma sem; maga a Tény azonban a legkíméletlenebb világosságban áll ma már előttünk.

2000 ESTEK

A 2000 Irodalmi és Társadalmi Havi Lap szalonja januárban ismét nyitva áll az érdeklődők előtt, a hónap harmadik csütörtökjén, este 7 órától, a Merlin Színházban (V. Gerlóczy utca 4.)

1993. január 21-én csütörtökön a 2000 régi tisztelője, reménybeli szerzője, tavaly szeptember 24-i adóssága, **H e g y i L o r á n d** műtörténész, múzeumigazgató, vendégmunkás lesz a vendég és a főszereplő. Meg fogjuk kérdezni tőle, hogy mikor, s miért hagyta abba a rajzolást, hogy milyen volt Korniss Dezső lábainál ülni, hogy igaz-e, hogy Bécs intellektuális sivatag, hogy vajon a (Hegyi-)teória követi-e a művészetet, vagy éppen fordítva.

Várunk mindenkit január 21-én csütörtökön este 7-kor, a Merlinben. Csapongó szellemek, pillekönnyű badacsonyi borral.

Az 1992. évi 2000-DÍJAT a szerkesztőség egyhangúan *Krasznaborkai László* nak ítélte, „Már csak tíz év” című írásáért, mely a januári számban volt olvasható. A díjat, s a vele járó 50 ezer forintot Szauer Péter, a Heti Világgazdaság Rt igazgatója, lapunk kiadója adta át a decemberi 2000-estén. Ismételten gratulálunk.

A decemberi számunkban közölt képrejtvény megfejtése

*Jordán
Tamás*

*Szilágyi
János
György*

*Darvas
Ferenc*

*Ascher
Tamás*

*Takács
Ferenc*

*Karátson
Gábor*

*Nadasdy Ádám mesél. Hallgatja (balról jobbra) Farkasházy Tivadar,
Porogi András, Sajó András és Vekerdy Tamás.*